

VIKING

Tidsskrift for
norrøn arkeologi

Bind XII

OSLO 1948

UTGITT AV
NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Redaksjon:

A. W. BRØGGER — T. DANNEVIG HAUGE

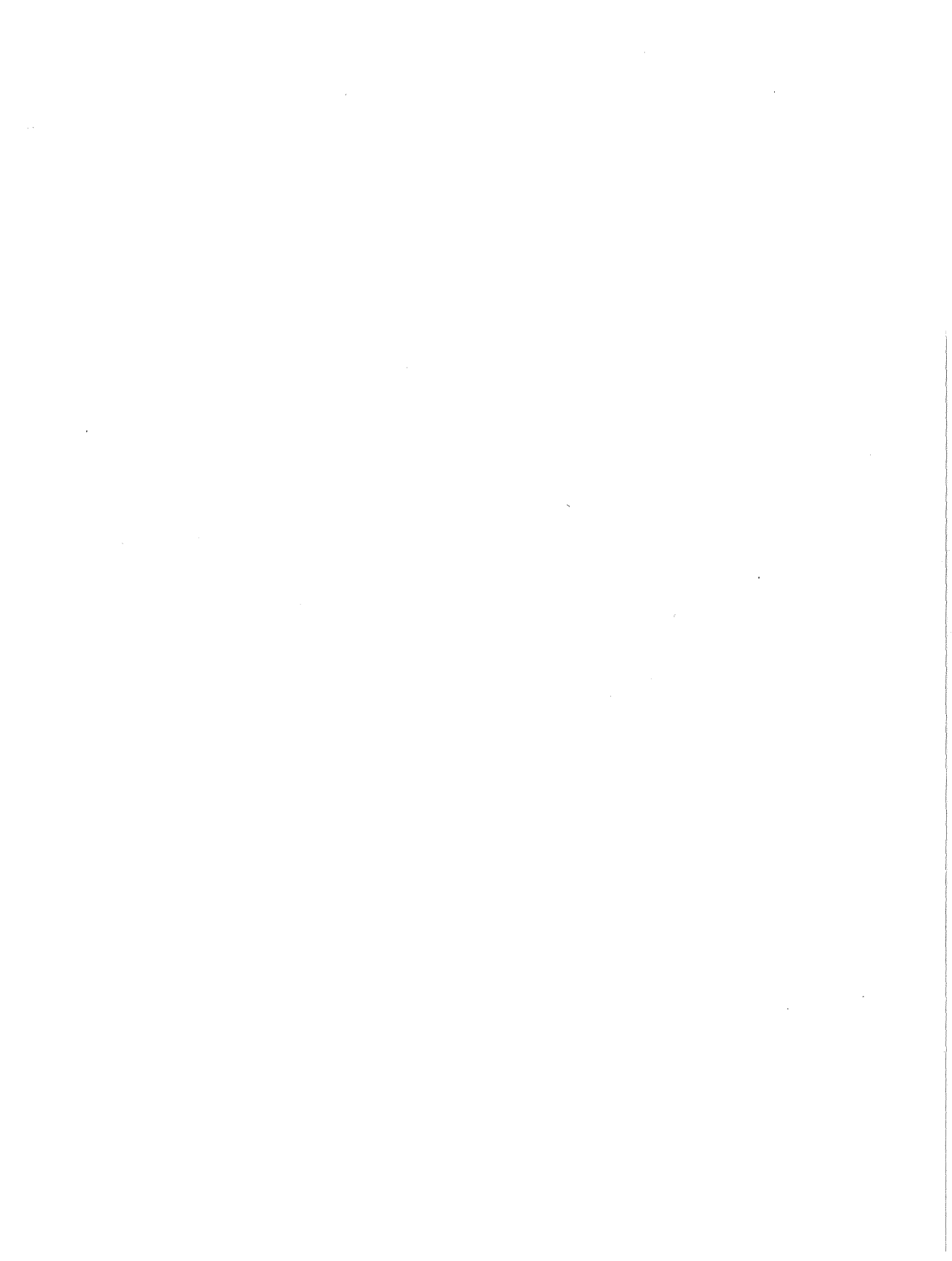
I hovedkommisjon: JOHAN GRUNDT TANUM, OSLO

Klisjeene fra A/S "Cliché", Oslo — Trykt i A. W. Brøggers Boktrykkeri A/S, Oslo

INNHold

	Side
Knut Hermundstad: Skrapforingar av skogen	1
Wencke Slomann: Et sverdhåndtak fra Sundsvall	21
Gutorm Gjessing: Guden med det éne øye	31
Per Fett: Gardsmatrikkel og førhistorie	57
Erling Johansen: Nyoppdagete jordbruksristninger i Østfold	63
Erik Hinsch: Buplass-kulturen på Mørgekysten i dolktida	89
Charlotte Blindheim: Norsk arkeologisk litteratur 1947—1948	133
Norsk Arkeologisk Selskap. Styrets beretning	137

Plansje I—VII

Knut Hermundstad

SKRAPFORINGAR AV SKOGEN

Pl. I

Til belysning av det norske ervervsliv i oldtiden søker Vikings redaksjon å skaffe artikler om de ervervslivs former som helt opp til nutiden har eksistert i de forskjellige deler av landet. Vi begynte i forrige årgang med Einar Stoltenbergs „Utrast“ og fortsetter her med Knut Hermundstads artikkel fra Valdres. Vi vil prøve å gå videre med bidrag fra andre grunnleggende grener av arbeidslivet (fiske, veiding osv.) forsåvidt dette ennå har bevart elementer som har rot i oldtiden.

Red.

Krøtertalet har frå utgamle tider hatt meir å seia i fjellbygdene enn elles i landet. Kornavlen var usikker. Ofte laut dei få korn frå flatbygdene eller innført frå byane, *sjøbygg*, som dei kalla det. Dei bytte det til seg mot sumarsmør, ost, kjøt, fleisk og viltskinn. Mat av buskapen var og den vissaste næringi. Dei la difor vin på å ha mykje krøter, såleis naut, geit og sau.

Heimebøane var lite oppdyrka, og det vesle som var brote, vart nytta til åker-reiter. Desse var småe og grunne. Det var ein av grunnane til at det jamt vart uår på korn.

Slåtten heime var mest berre naturleg eng. Mange bønder slo og skar (grasa) like mykje for i utmarker og fjell, ja, ofte meir enn på heimebøane. Attåt stråforet var det om å gjera å ha mykje *skrapfor* eller *raskefor*. Dette fekk dei mest av skogen. Dei gamle budeione meinte at buskapen laut ha ei viss mengd *vombefyll* skulle dei trivast. Og så galdt det å live på *stråforet* og nytta så mykje skrapfor som råd var. Det var om å gjera å føda over vinteren ein stor buskap. Når han berre var *framfødd*, så fødde han seg sidan sjølv på dei gode fjellbeiti ei 4—5 månader. Og desse gode fjellbeiti fekk dei berre nytta ut når buskapen var stor.

Det var ei kunst å vera budeie, då med. Ho laut spara på det vesle stråforet og nytte alle mogelege råder til å få krøteri til å eta skrapfor. Det var hestemøk, reinmose (kvitmose), beit (ris), lav, bork og ymse slag lauv. Men stundom vart det trass all foringskløkt og alt skrapfor så lite mat åt buskapen at dei vart meir og meir magre di lenger det leid mot våren. Til slutt kunne ikkje kyrne reise seg med eigi hjelp. Dei *låg i reiso*, som dei sa. Det totte folk var stygt. Dette laut bøndene setja alt inn på å sleppe. Så dreiv bondefolket med all slag foring heile sumarhalvåret, små og store. Her skal då bli greitt noko ut om skrapforingi av skogen. Denne kunne dei drive med om vinteren og.

a. *Lauvingi*.

Den likaste skrapforingi av skogen var *lauvingi*. Ho har viseleg vore drivi så lenge det har vore krøter i fjellbygdene. Folk hadde lagt mark på at krøteri var *haske* etter lauv om sumaren og. Dei åt like gjerne det som gras. Dette galdt alle slag krøter, kan hende mest kyr og småkrøter. Men hesten og grisen likar og lauv. Så galdt det då å samle dette gode foret til vinterbruk.

Fyrste lauvonni tok til i tredje eller fjerde veka etter jonsok. Slik var det over heile Valdres. Denne veka vart difor kalla *lauvveka*, i Etnedal *lauvarveka*. Det var mest bjørk som då vart lauva. Bøndene låg ofte på heimåsen (d. e. på heimstølen) eller midåsen (d. e. midstølen) med dei dreiv med dette arbeidet.

Dette *melonn-lauvet* (Vestre Slidre) var beste lauvet. Det vart og kalla *sumarlauv* (Etnedal). I gamal tid vart det truleg mest nytta til småkrøteri, men det var og eit framifrå nautskrøter-for. I vår tid er det om dette lauvet brukt ordet „kraftfor“. I Vang heitte det og i gamal tid at melonn-lauvet var like gjævt som grjon (mjøl).

I Vang, serleg i dei ytre grendene, lauva dei mykje osp. Dei hadde laga seg *lauvstega*, som dei kleiv opp i ospene etter. Trei

vart så *topphogne* med ei liti øks, *buøkse*. Ein kar dreiv med det. Ned på bakken stod det helst ei gjente og lauva av greinene og la lauvkvistene i *kjerv*.

I Sør-Aurdal låg vanleg mannen på garden og tenarskapen hans på stølen i melonn. Når det så smått tok til å lauve, laut dei bu seg til *lauvveka i melonn*. Dei prøvde seg fram om lauvet var skjært nok. Då hogg dei nokre kvister og såg om lauvet minka passe når det vart turt. Alle vaksne i Sør-Aurdal var med og arbeidde i lauvveka. Sume låg i naust, andre i lør eller forskålar. Men dei fleste låg i sæterbui.

Lauvet i sameigone kunne av og til bli teke i tidlegaste laget. Sume skunda seg og lauva det andre kan hende hadde esla seg til å ta. Det vart *rovdrift* etter lauvet. Difor vart det ofte sett opp vedtekter for lauingi, så det skulle bli slutt på desse og andre misbruk. I Bagn og Reinli sameige vart det såleis den 20. februar 1798 vedteke:

„— ingen af os skal begynde at løve i sameieskoven før 20ende eller 21ende juli.“

Men denne melonn-lauvingi var berre halv lauvonning. Andre luten av lauvonni gjekk føre seg sist i august, etter Larsok. Dette lauvet vart gjerne kalla *haustlauv* (Etnedal). Fordi dette lauvet vart mest nytta åt kyrne, vart det i Nord-Aurdal kalla *kyrlauv* eller *båslauv*. Siste namnet vart og nytta i Etnedal.

Frå Åbjør i Nord-Aurdal heiter det såleis:

„I midten av september lauva dei kyrlauv. Dei låg då gjerne på stølen i heimåsen og lauva nokre dagar. Kjervelauvet på heimåsen er det tjukkare bork og tettare lauv på enn heime. Dette turkar vanleg på ei veke. Til snøggare turk det fekk, til betre vart det. Av dette lauvet fekk kvar ku ein halv kjerv til middags, kl. 4. Budeia var ofte sjølv med og lauva.“

I Røn i Vestre Slidre lauva dei i heimstølstroki om hausten alle slag lauvskog. Av desse kjervane åt kyrne og kvisten.

I Øystre Slidre lauva dei om hausten smerrare. Då åt krøteri alt. Også her delte dei ein kjerv på to kyr.

Oppi Ulnes og Svenes sameige skar dei *kvitvier* med grasskjøro (sigd). Med skjøro skar dei *nyrenningar* av bjørk, vier og annan lauvved. Dei *tulta*. I Åbjør, også i Nord-Aurdal, sa dei at dei *skar teinung* når dei lauva slike nyrenningar.

I Røn i Vestre Slidre skar dei og nyrenningar om hausten. Han var vaksen fram der det var køsarudt vedhogst. Småkjervane av dette vart her og kalla *tult*. Om vinteren la dei tulten ned i logbaler. Det vart så gild log åt mjølkekyrne av denne tulten. Så la dei ein eller to av desse utvatna tultane til kvar ku. Dei åt då opp alt, både lauvet og *stratten*.

Slike småhogne lauvkjervar, lauva om hausten, vart i Hedalen i Sør-Aurdal kalla *fetult*. Dei bar han saman i småhaugar, som dei la under graner, ein under kvar gran. Når dei fekk tid, kørde dei fetulten heim så fort dei kunne, helst om hausten.

Sume budeior var svære til å *tulte vier* med dei låg på stølen. Dei lauva vier og la han i små kjervar, som dei turka og bar inn i støsløa. Tultane vart så kørde heim saman med stølsforet.

Om ei budeie i Vestre Slidre heiter det såleis:

„Mor til verfar min var budeie bort i Vestre Slidre statsålmønning. Om sumaren dreiv ho mykje med å skjera *kvitviertult*. Denne bar ho etter kvart heim på stølen og reiste han opp rundt fjøset til han vart turr. Om vinteren drog ein kjelkemann tulten heim på skikjelken.“

Mange andre stader frå Vang til Aurdal lauva dei og kvitvier på myrane i stølsameigone. Sume la kjervar. Andre hogg av viertoppene og let dei turke litt. Så raka dei lauvet saman og sette det i store *sæto* eller *la*. Då var viertoppene og lauvet mest like fint når dei kørde det heim om vinteren.

Seinhaustes i god tid før lauvfallet drog bøndene i Vestringsbygdi i Nord-Aurdal på stølane og lauva bjørk. Då småhogg dei kjervane, så det vart fin, grann stratt. Kjervane *kuva* (stekte) dei ræe. Det var dette dei kalla *båslauv*. Kyrne fekk noko av dette til kvar kveld. „De e so bra før krøtero å ha noko å tyggjy på o natte!“ sa dei gamle.

I Vang og Slidre-bygdene dreiv dei like-eins. Dei lauva alt dei kunne av alt slags lauv, ofte langt inne i fjellet.

I Øye i Vang lauva dei såleis kvar haust vier i Bjødalen. Ja, sume var like inne i Lorteviki oppmed Tyin og lauva. Ein Pynthe-Tomas, som levde ikr. 1820, lauva opp på Klantehettun, oppå høgeggi rett opp for garden Bø i Øvre Dalen i Vang. Dette vierlauvet sette dei i *rauk* (stakk) med det same. Sume la det og mellom to bjørker eller staurar i to rader med toppane mot kvarandre og *skjølen* (tjukk l) ut. Oppå tekte dei med brisk. Då heldt lauvet seg friskt og fint.

Lauvingi var ei stor kunst. Dei avhogne kvistene vart lagde i like store knippe med roti ein veg og toppen hin. Mange av dei gamle var uvanleg flinke til å lauve. Alle kjervane var like store. Og kvar einaste kjerv var så jamn i roti, mest som heile kjerven skulle ha vore avhoggen med eit einaste hogg. *Lauvkjerven* var høveleg stor når *lauvaren* lett kunne ta han under armen. Det var taksten å kunne ta *tre store nevar i kvar kjerv*.

Det var ei skam å lauva for småe kjervar. Slike småkjervar kalla dei for spit *sauedrep* (Nord-Aurdal). Dei var så småe at sauene mest kunne sluke dei.

Var bjørkene så høge at lauvaren ikkje rokk opp, vart bjørki *galda*, som dei sa i Nord-Aurdal. Dei hogg då av henne toppen, så dei fekk tak til å lauve ho. Staken som var avhoggen, tok dei seinare til stølsved.

I Hedalen sa dei å *ganne* bjørk. Det var helst store, gamle bjørker som dei gjorde det så med. Dei hogg og av henne dei fleste kvister, som så vart lauva. Men det vart alltid sett att nokre *livkvistar*, så bjørki kunne leva og veksa vidare og om nokre år gjeva ein ny *lauvhaust*.

I Beindalen sokn i Sør-Aurdal topphogg dei mest all lauvskogen. Dette kalla dei her å *gande*. Store bjørker som vart lauva på denne måten, kalla dei *gandebjørk*. Dei hadde ein høveleg stige til dette bruk, *gandestegen*. Den grove kvisten som låg att rundt gandebjørki, kalla dei *lauvkrak*. Her staka dei lauvet på den måten at dei tok ein

høveleg stor lauvkraka, kutta av dei lengste greinene og reiste han opp attåt ei bjørk, ein stein eller liknande. Så hengde dei kjervane på kraken, så mange dei fekk rom åt. Dei snudde alltid kjervane så rotenden snudde opp. Kjerven *slo betre tå seg væta* då. — Det var sjeldan at dei i Beindalen rothogg lauvbjørki.

Omkring kvar kjerv vart det sett eit *sveg*. Det var ein mjuk kvist. Nokre tommar inn på rotenden slo dei ein ring rundt kvisten, så han vart mjuk her. No la dei sveget rundt kjerven, drog godt til og slo ein *vrel* (Vang) kring svegtoppen med rotenden. Etterpå stakk dei enden under sveget. Lauvkjerven vart no sett med toppen ned i ein stake på bjørki eller den buska som var lauva. Lauvet vart *staka*, sa dei. Det var meir sjeldan dei sette kjervane med rotenden ned. I Nord-Aurdal kalla dei dette *stakalauving*.

Det var om å gjera å lauva med vet, så ein ikkje i utrengsmål øydela lauvskogen. Difor skulle aldri ei buske snaulauvast. Det skulle alltid — som fortalt frå Hedalen — stå att nokre kvister, *livkvista*, som dei kalla det i Vang.

Det var store mengder med lauv dei rådde seg til i gamal tid. Nokre døme vil syne det.

I Skrautvol i Nord-Aurdal skulle ingen bonde på ein høveleg stor gard ha mindre enn 4000 lauvkjerv.

Frå Ulnes i Nord-Aurdal hermde ei 80 års kone etter far sin: „Han far sa: Me lyt støtt lauva minst 1000 kjerv sumarlauv og 1000 med haustlauv. Ofte låg me på heimstølen Einarset med me dreiv med lauvingi.“

I Stranda-gardane i same bygdi lauva dei på heimåsen på kvar gard. Det var sjeldan nokon hadde mindre enn 1000 lauvkjerv. Om hausten når dei flytte på heimåsen, var det rette lauvtidi.

På gardane i Etnedalen var det vanleg at dei hadde rådt seg til 1500 kjervar med sumarlauv og 1500 med haustlauv.

I Hedalen i Sør-Aurdal rekna dei vanleg med at dei trong 100 kjerv til til kvart småkrøter og kvart nautskrøter. Etter denne regelen lauva dei og.

Noko liknande rekna dei med også i Slidre og Vang. Men 100 kjerv til kvart krøter var og minstemålet om dei ville vera velberga. Mange bønder hadde mykje meir.

100 kjervar båslauv rekna dei var likt med eit skipund for (160 kg).

Lauvingi var kan hende mest kararbeid. Når kvinna var med, var det vanleg at karen hogg ned skogen, og kvinna lauva. Slik var det vanleg i Nord-Aurdal.

b. *Korleis lauvet vart lagra.*

Når lauvet var turka, anten på stake, i la, sætor, hes eller på andre måtar, laut ein bera det eller køyre det i hop og lagre det. Det var nokon skilnad på korleis dette vart gjort i dei ymse Valdres-bygdene. I Nord-Valdres vart lauvet helst sett i *lauvrauk*, *lauvhes*, eller *lauvla*. Var det godt ver, turka det vanleg på åtte dagar. Og då vart det lagra på ein av desse tre måtane. Dette gjeld Vang, Slidre og Ulnes i Nord-Aurdal. Lenger ut, i Sør-Valdres, vart lauvet mest *kyva* i *lauvkuv* (*lauvstakk*).

Når lauvkjervane var turre, vart dei i Beindalen i Sør-Aurdal køyrd inn i uthuset og lagde opp i *la*.

I søre luten av Slidre-bygdene og nordre luten av Nord-Aurdal, brukte dei å seia både lauvkuv og lauvstakk om kvarandre.

Kjervane vart, både når dei *rau*ka og *kyvde*, ofte lagde rundt ei avkvista gran, bjørk eller ein staur. Kjervetoppene la dei inn og roti ut. Dei la alltid kjervane litt på skrå, så dei skulle slå godt av seg væta.

I Øystre Slidre turka dei også lauvet i *lauvhes*. Då sette dei opp to staurer to alner frå kvarandre. Mellom dei la dei noko ved (kvist, topp, brisk eller likn.) til *undegjer*. Over dette la dei ei rad med kjerv med toppen mot *ei* side, og over dette att la dei ei ny rad med toppen mot hi sida. Lauvet turka godt såleis.

I Vang vart kjervane av og til lagde i *sta-a*. Toppene la dei då mot kvarandre og inni kvarandre og skjølen (rotenden) ut. Men mest

vart lauvet i Nord-Valdres sett i *rauk*. Når dei rauka, skulle ein setja kjervane såleis at nokre rotkvister alltid greip inn i kjervane som låg under, så alt kom til å hanga i hop. Då var dei og sikrare for at krøteri ikkje fekk bora nasane sine inn og fikk rive rauket ned.

Ospelauvet vart ikkje ofte sett i rauk på vanleg vis. Ein såg seg ut to klyfte-osper høveleg langt frå kvarandre. Så la dei nokre staurar jamsides mellom klyftene. Dei laut då liggja så høgt at krøteri ikkje nådde opp. Så la dei ospekjervane oppå desse staurane. Dette kalla dei *øspelauvrauk*. Over tekte dei med granbar.

Øvste kjervane i eit rauk eller ein kuv kalla dei *toppkjervadn*. Dei vart snørde fast til gran- eller bjørkeleggen, så ikkje vinden skulle få tak. Oppå toppen av lauvkuvane og dei vanlege lauvrauki la dei bar eller brisk. Dei *bara ned* lauvet, sa dei. Bargreinene la dei med oversida ned, så dei tekte godt over lauvet.

Dei skipa det gjerne så at det var fulle hundre med lauvkjerv i kvart rauk eller kvar kuv. I Vang var det gjerne 200 kjerv i kvart rauk. Men både i rauk og kuv kunne det vera 300 og 400 kjerv og meir.

På Borgund i Lærdal rekna dei vanleg med ni tjue med kjerv i kvart rauk. Sume i Nord-Valdres heppa etter dette og.

Når ein for ut etter Valdres om haustane i gamal tid, såg ein desse lauvkuvane eller lauvrauki mest alle stader i skog og mark. Dei stod som mørke punktumar i skoglendet og vitna om trufast arbeid og ein eldgamal arbeidskultur.

c. Reiskapen dei lauva med.

Det var ymse reiskap dei laut ha, når dei lauva. Namni og stundom formene og skifte noko i dei ymse bygdene. Opp gjennom Aurdals-bygdene og Etnedal har dei sine eigne namn og ofte og sermerkete skap på reiskapen. Det er kulturinnslag austanfrå. Vang og Slidre-bygdene har sine namn og former, Vestlands-innslag.

Til å lauve med nytta dei mest *lauvkniven*, som dei sa austanfrå og opp i Rogne i Øystre Slidre og litt inn i Røn i Vestre Slidre.

I nordre luten av Valdres hadde reiskapen andre namn. I Øye sokn, nordre soknet i Vang, sa dei *snel*. Resten av Vang sa *snyvil*. I Slidre, så langt ut som til Rogne og Røn, sa dei mest *snyl*. I ytste soknet i Vestre Slidre og nordre soknet av Nordre-Aurdal var det gjerne eit blandingsmål, der Vestlands- og Austlands-namn støytte i hop.

Lauvkniven (snelen, snyvilen og snylen) var stort sett same-eins på skap alle stader. Det var eit eggjarn med 1—1½ tomme breitt og 1½ kvart langt blad. I ytste enden av reiskapen gjekk det ned ein krok, også med egg på. Denne hekta ein opp i kvistene og drog dei til seg når ein lauva. Lauvkniven var skjefte inn i eit bein- eller treskaft med ein lang *tange*, som gjekk heilt gjennom skaftet. I bakre skaftenden var tangen jamnast *nøa*.

Lauvkniven eller snidilen, som han ofte er kalla i skrift, er ein gamal reiskap. I gamle jordfunn er det funne mange av han, og han har mest same skapet no som i jernalderen.

Attåt snidilen nytta dei mykje *sigden* eller *grasskjøro*, av og til også *kornskjøro*, til å lauve med. Sigden er eit namn som blir nytta i Vang og Slidre-bygdene. Lenger ut er det namnet grasskjøro som er nytta. I Røn og Ulnes er det her og blandingsmål. Sigden var slegen fast med *spøren* utanpå undersida av skaftet, slik at spøren gjekk gjennom skaftet. Ovanpå skaftet vart spøren *nøa*. Frå spøren og fram til der eggj tok til, vart det kalla *kjøe*. Midt på kjøet var det eit hol. Gjennom det var det stukke ein *klypnagle*, som og gjekk gjennom skaftet. Greinene på klypnaglen vart sveipt ein til kvar kant, så dei liksom greip om skaftet. I grasskjøro var det derimot ein tange som vart driven inn i skaftet, nett som på snidilen, og slik var det og på kornskjøro. Sigden er visseleg den eldste betreiskapen til all onning, eldre enn både lå og snidil. Bronsesigden frå Svenes i Nord-Aurdal talar tydeleg om dette. Ein steinsigd er og godt brukeleg til å skjera gras med. Arbeidsteknikken ved grasskjering var i vissa i Vang og sume luter av Slidre like mykje riving som skjering. I vinstre handi hadde ein alltid ein grasdott når ein skar gras. Med sigden i høgre

skar ein graset mot denne grasdotten i vinstre handi, og for kvart tak ein tok med sigden, greip ein med vinstre handi om han og graset og *rykste graset av med sigden*. Når ein såleis hadde skore full vinstre handi med gras, kasta ein det meste inn i raksten, men heldt att ein liten dott til å skjera mot att. Denne måten å bruke sigden på er visseleg den mest opphavelige eller primitive. Når dei brukte sigden til å lauva med, skar dei og hogg etter som det fall. Men dei har truleg nokså tidleg merka at sigden var noko for veik og lett når ein skulle hogge noko som var grovt. Og så har den tyngre og kraftigare snidilen litt om senn fått si eigi form, men med sigden til grunnlag. Professor A.W. Brøgger har visseleg rett i dette synet.

På kvar gard var det til vanleg berre ein snidil. Men når fleire enn ein lauva, hjalp dei seg med at dei andre brukte anten sigd (gras-skjøro) eller kornskjøro.

Det var og mykje vanleg at slått og lauving gjekk saman. Serleg var det så når ei rakstegjente berre hadde *ein* kar å raka etter. Til vanleg rekna dei at ei gjente skulle kunne fylgja tre karar i slåtten. Hadde ho berre ein kar, vart ho ofte arbeidslaus endå om ho skar vel etter slåtten. Då kunne gjenta bli sett til å lauve med sigden alt ho berre vann. Serleg lauva dei mykje av det gode siljelauvet, men og bjerk og osp. Siljelauvet stekte eller kuva dei inn i forstakkane eller forkuvane.

Ein annan reiskap som mykje attåt var med i lauvingi overalt i Valdres, var ei liti øks med kort skaft, *buøkse*, som ho vart kalla i Nord-Aurdal, Slidre og Vang; *gandeøks*, *galdeøks* eller *ganneøks* heitte ho i Sør-Aurdal. Det var denne dei nytta når dei topphogg bjørker og osper, ganne eller ganda. Buøksi bar elles bonden med seg mest alltid når han gjekk i skog og mark. Ho låg i skreppa hans, eller og bar han ho under armen. Ho var god å trive til når han fann emneved. Og det trong ein ei mengd av. Mest all reiskap var ei tid av tre endå til ard, plog og horv. Ein kan gjerne tala om ein *trealder*.

Både snidilen, sigden og buøksi var eldgamle reiskap som berga folk så ofte frå svolt og undergang. Snidil og buøks var då og mest

som heilage. Når folk var ugreidde om merki i gamal tid, avgjorde dei striden med å kaste anten snidilen eller buøksi. Der dei datt ned, skulle merki gå.

d. *Lauvingi var lagearbeid.*

Mykje av alt leigearbeid vart i gamal tid gjort *på lage* eller *forsagt* (akkord). Dei ymse slåttor var oppdelte i småteigar. Det var ei viss betaling for kvar slåtte. Etter denne betalingi fekk slåttone namn: dalarsteig, markateig, tremarkateig osv. Dei skar åker *på mælt*, og hadde ei viss betaling for målet. Såleis var det med så mykje arbeid. Lauvingi vart og ofte gjort på lage.

Kvar mann hadde vanleg til lage å lauve 100 lauvkjervar og kvar kvinne 80. I Øystre Slidre sa dei det såleis: „Kvar mann skal lauva fem sneis til dagen, og fire sneis er lage for ei kvinne.“ Dette var i melonn. Men om hausten kunne det bli mindre.

Om hausten var det i Øystre Slidre lage å lauve 80 kjerv for ein kar og 60 for ei kvinne.

Frå same bygdi heiter det: „Ei budeie som heitte Marit Dale, gjekk frå Melbystølen og på Liamarkstølen i heimåsen og lauva fire sneis og gjekk så på langstølen att. Dei la viljen i arbeidet dei gamle.“

Når dei i Fodnes i Nord-Aurdal lauva i heimåsen, var laget for ein kar seks tjue (med kjerv) og fem tjue for ei gjente. Men då var nok skogen nedhoggen, og lauvingi gjekk føre seg ved høgsumars-leite. Dette laget var og vanleg i alle Aurdals-bygdene.

I Røn i Vestre Slidre og i Vang var det lage for ein mann å lauva 100 kjerv om dagen. Dei tenarar som kunne lauve, tok alltid lauvingi på forsagt. Og då kunne dei ofte lauva 200 kjerv om dagen. I løn fekk lauvarane *ei mark 100*. (Dei fekk ei mark for 100 kjerv.)

Føre skurdonn lauva dei i Vang mykje osp. Eit dagslage på ospe-lauving var 60 kjerv.

Det var ikkje så liketil å halde greie på kor mange kjervar dei til kvar tid hadde lauva. Men dette greidde lauvarane på ein snodig måte.

Dei laga seg ein liten vidjespening med ein bjørketein i. Denne speningen spente dei fast i eit knappelhol på kledi sine. For kvar kjerv dei lauva, skar dei ei *liti* skore i denne bjørketeinen med snidilen, og ei *lang* skore for kvar 10. kjerv. I Hedalen i Sør-Aurdal vart denne treteinen kalla *talstokk*. Slike talstokkar har dei i lauvingi nytta like til det siste i Hedalen. Dette var elles truleg i bruk over heile Valdres.

På denne måten gjekk lauvingi fort frå hand, og dei visste til kvar tid på ein prikk kor mykje som var lauva. Dei fekk og vanleg lauva det dei ville i rett tid.

e. *Lauvingi var eit vanleg husmannsarbeid.*

I gamle dagar var det så mange husmenn. Mest kvar litt større gard hadde ein eller fleire. For plassane sine svara husmennene mest arbeid. Det vanlege var at dei laut slå hjå bonden som åtte plassen, i 12 dagar. Så svara dei gjerne ei vårveke, helst i våronn, og ei haustveke, ofte i skurden eller potetgravsten. Men ikkje sjeldan stod det i kontraktene til bykselhusmennene at dei og skulle lauve noko åt bonden i hussvaring. Det kunne vera ei *lauvveke* eller og visse 100 med kjerv.

I Nord-Aurdal hadde visse husmenn plikt til å lauve 600 kjerv, andre 1000 kjerv i husleige. På garden Håe ved Leira var det såleis 1000 kjerv.

Husmennene i Sør-Aurdal svara og lauving for plassane sine. Ofte laut dei lauva 200 kjerv årleg i heimåsen.

Husmenn og andre som ikkje hadde lauvskog sjølve, *lauva på löt*, som dei sa i Vang. Den som lauva, fekk då sin visse lut av lauvet, til vanleg halvparten. Skogeigaren fekk så resten.

Ofte hadde husmennene — etter husmannskontrakti — rett til litt lauving sjølve og. Eit døme på dette er det frå Hedalen. Husmannsplassen Huset, under Nordre Storruste, hadde rett til å lauve 600 bjørkekjerv og 50 raunekjerv i skogen til Søre Storruste. Plassen Skålebrotten, under Søre Storruste, hadde rett til eit stykke lauvskog under Middagsknatten i skogen til Nordre Storruste. Plassane hadde — som ein av

dette kan skjøne — fått desse lauvrettane før Storruste-gardene vart skifta i to.

Når skogen vart selt frå gardene, vart i sume høve retten til å lauve halden att. Det syner kor ovviktig lauingi var i gamal tid.

Hadde ikkje husmennene lauvskog sjølve, drog dei ofte opp i støls-sameiga og lauva. Mange for også opp på høgjellet og lauva ymse slag vier. Dette lauvet stekte eller kuva dei. Om vinteren drog dei det heim på skikjelken sin.

Ingen gard eller plass var utan kjervelauf i gamal tid, såsant dei kunne få tak i det. Og det stod dei gamle oftast ikkje i beit med.

f. *Lauvrising.*

Attåt lauing dreiv dei i alle Valdres-bygder mykje med *lauvrising*. I Vang kalla dei det *ripling*. Dette var mykje attåt barne- og kvinnearbeid. Mange budeior rispa i sekkevis eller i teinevis med lauv den tid dei satt på stølane.

Like etter skurden var det ofte ei liti melonn att. Denne vart i alle bygder nytta til lauvrisping. Når dei skulle til med dette, bar dei med seg ut i lauvskogen store *rispeteino*. Desse sette dei under kjørrene eller buskone, og så bar det til å rispe eller riple lauvet nedi. Det beste rispelaufet var siljelauv. Men dei rispa og vierlauv, ospelauf, olderlauv, raunelauf og bjørkelauv. Dei rispa på heimemarkene der det var skog. Dei rispa i hamnehagene, i heimåsen og på midåsen. På fjellet rispa dei kvitvier.

Lauvrisingi var fast arbeid for budeia, rakstegjenta og borni når dei ikkje hadde noko anna å drive med. Var dei flinke, rispa dei to rispeteinor i økti.

Lauvet bar dei heim til stølen eller heim til garden i rispeteinone, som det jamt var faslar på. Her breidde dei lauvet ut på hjellar i låvar eller løor og turka det. Stundom breidde dei det på marki. Men det var meir vågsamt. Det kunne så fort bli skjemt av regn. I Sør-Aurdal hadde dei mykje lauv i *utmarklyu* og i Vang i *lœo*.

Stundom var og lauvrisping husmannssvaring. I Sør-Aurdal var det vanleg at husmannskjerringi i leige for plassen skulle svara to dagar lauvrisping på heimåsen.

I Etnedal rispa dei vanleg mykje siljelauv føre potetgravsten, sist i september. Her vart og lauvet turka på hjellar og i utmarklyu.

I heile Valdres var det jamt bruken at budeione på stølen rispa kvitvierlauv kvar dag til grisen. Dette griselaudet var noko tjukt, stort, ljost vierlauv, som voks berre visse stader. Summe budeior rispa så mykje av dette griselaudet at dei tok med seg heim frå stølen i sekkevis av det til grisemat. Dei turka det godt før dei stappa det i sekker. Småfolk som låg på stølen, rispa elles alt slag lauv, som dei turka og bar inn i stølslyu. Gjætarane rispa og ofte med seg kvitvierlauv, som dei bar med heim i sekker eller teinor til grisene.

I Beindalen og Bagn sokner i Sør-Aurdal rispa dei og mykje lauv. På husmannsbruki og småbruki elles rispa dei etter måten meir enn på storgardane. Frå Hølera i Sør-Aurdal blir det fortalt frå ein husmannsplass under garden Åsen:

„Ho mor rispa mykje lauv i rispeteina si. Dette bar ho inn på låvegolv og turka det der.“ Rispeteinone var laga av mjåe, fine teinungar, mest av *istervier*.

Rispelaudet var eit framifrå lauv, for det vart oftast rispa med det stod grønt og saftig. Dei sytte jamt for at det og fekk god turk. Når krøteri fekk rispelaud, munte det seg i mjølkekyrne.

I dei siste åri har valdrisane vore for stortøkne til å rispe og lauve. Eller kan hende det er tidi som har vanta.

g. *Lauvsoping.*

Å sope lauv om haustane har vore drive mest like opp til vår tid. Summe få driv kan hende litt med det endå. Men — som alle lett skjønar — var dette den skralaste lauvonning. Sopelaudet var jamnast gult og vise og hadde mist meste krafti si. Men krøteri åt det med fysna om

det var fint turt og ikkje halvrote. Lauvet hadde nok sume kryddemne som krøteri likte, attåt næringsemni.

Lauvsopingi har vore drivi frå gamle tider. Til ungfe og småkrøter vil det ikkje vera or vegen å nytte noko sopelauv no og, serleg når det er snutt med anna for.

Om haustane etter potetopptakingi var det overalt i Valdres mykje lauvsoping i heimstølstroki og i heimliene. Ospelauvet og siljelauvet var beste sopelauvet. Ofte låg det i tjukke, gule lag i ospe- og siljekrullane. Og dei rekna det for ein stor herlegdom til ein gard å ha mykje godlendt *ospelauvsoping*. Det var fort gjort å raka eller sope i hop store mengder med ospelauv.

I gamal tid sopte dei elles alle slag lauv. Attåt ospelauv og siljelauv var olderlauv, raunelauv, vierlauv og bjørkelauv kjærkome.

Lauvet vart dei fleste stader raka i hop med rive. Men var det ulend mark, vart det sopt saman med ein bjørkelime eller ein *sopling*. Så vart det stappa i sekker og teinor og bore eller køyrt heim eller til ei heimstølløe eller til heimstølfjøset om det ikkje var plass andre stader. Sume hadde og serskilde *sopelauvløo*. Såleis var det sume stader i Nord-Aurdal.

I Hedalen tala dei om å *raka røslauv*. No blir røslauvet her nytta mest til strøy under kyr og småkrøter.

Der det var høve til det, reiv dei granlav og sopte dette inn i sopelauvet eller røslauvet.

På alle desse måtane auka bøndene foret sitt storveges. Og var det dårlig forår, dreiv dei så mykje meir ihuga på med all skrapforing, serleg samling av alt slag lauv. Lauvingi i alle former var ei onn som høyrde til mest på kvart gardsbruk, stort eller lite i gamal tid. Lauv åt buskapen høyrde stutt sagt med til det „daglege brødet“ i fjøsi. Frå 1880 og fram til 1910 vart det meir og meir slutt med all lauving, risping og soping i fjell og åsskogar. I heimåsen og kring heimebøane er det nok endå ein og annan bonden som lauvar og sopar litt, serleg der dei har geit. Lauvonni var eit triveleg arbeid når det var fint ver, og eit arbeid med utgamle tradisjonar.

h. *Rising*.

Ei viktig onning var og *risingi*. Denne dreiv dei med av og til frå seinhaustes til våren kom. Og dei risa frå heimskogen til høg fjellet. Alle slag lauvskog vart risa, men mest bjørk og vier.

Lauvskog som vart brukt til ved, vart oftast køyrd heim med kvisten på. Midt på dagen om vinteren kasta dei nokre buskor rundt på tunet. Så slepte dei buskapan ut, serleg ungdyr og gjeldfe, og let dei *bite beit*. Det var lettvind rising.

I gamal tid vart all beit som vart køyrd heim, risa. Det var jamt smågutarbeid å risa til dagen så mykje beit or *beitakosten* som buskapan trong, serleg då åt mjølkekyr og kalvetunge kyr som ikkje fekk koma ut og bite beit. Den avrisa bjørki, eller kva det no var slag ved, vart sidan saga og hoggen opp. Dei finaste og beinaste buskone vart i bartrefattige strok, såleis i Vang, nytta til staur og gjerdefang elles.

Det meste av riset henta mange elles langveges frå, ute i skogar og fjell. I Øye i Vang risa såleis bøndene bjørk og vier i Børreli-ålmeningen ved Utrøvatnet på Fillefjell. I Vangssokni risa dei på Helestrandi. Andre stader i Valdres risa dei mykje bjørk og vier opp i veda eller i skogbandet.

Risingi gjekk mykje for seg om hausten, ofte på fyrste snødotten. Men mest vart det kan hende risa bjørk om våren, frå påsketider og utetter. Då tok og vårknipa, som dei kalla det, til å melda seg.

Alle skjærtorsdagar og langfredagar vart for ei 60—70 år sidan kalla *risdagar*. Det kom avdi at desse dagane var det fast sed over alt i Valdres at då laut dei på åsen og rise. Dei skulle lide som Jesus gjorde, og gjera det verste arbeidet som til var, *å rise og veda på skaren*. Då, og elles ut over våren, drog store skarar av bønder og *smelingsfolk* (husmenn, småfolk) inn over åsane med øks, lauvkniv og skikjelke eller hest og slede. Så snauhogg dei skogen på skaren, *stuvehogg* han, som dei sa. Sidan risa dei det dei hadde hogge ned, og drog eller køyrde riset heim. Det heitte gjerne at til høgde dei kom, til betre skulle riset vera! Dei sa og at beste riset var det som var hogge på skaren!

Ofte drog dei fyrst riset fram til dei store ved- eller forvegane. Når dei hadde lunna det fram dit, vart det jamt sidan køyrt heim. Husmennene drog då svære lass på skikjelken sin.

Elles risa dei utetter heile våren, mest når det var sein vår og lite for, vårknipa. Det vart og sagt:

„Sume lauskarar låg oppi Ulnes og Svenes sameige og risa på fortenest åt folk“. Og vidare vart det sagt: „Om våren drog vestreslidringar og hippisbygdingar (frå Ulnes i Nord-Aurdal) til fjells på skaren med øks og lauvkniv og snauhogg skogen oppå skaren og risa han og drog riset heim. Såleis vart skogen øydd mellom Kvithovda og Vasetvatnet.“

Om våren når snøen for, stod dei lange bjørkestuvane utetter skogbandet og fortalde om vandalismen med skogen der han minst tolde å bli skamfaren, i „verneskogbeltet“. Ofte vart no stuvane nedhogne til stølsved.

Risingi oppe i veda og i stølsameigone var eit stygt rovbruk av skogen. Store skogvidder i langstølstroki vart, som alt før omskrive, snøydde for skog.

Bøndene og tenarane deira budde på langstølane og midstølane med dei dreiv med denne risingi.

Risingi er svært gamal. Truleg har dei drive også med dette så lenge det har vore buskapar i fjellbygdene. Berre namnet *beit* tyder på stort elde. Ordet kjem av å *bite*. I Valdres, serleg i Vang, talar dei om *beitaskog* og meiner bjørkeskog, *beitalass* og tenkjer på eit vedlass av bjørk, *beitabuske* og meiner då kvistute bjørkebuskor, slike som er hogne i *beitaskogen*. Dei nemner ein *beitakøst* og tenkjer på ein stor dunge av desse *beitabuskone*, som er reiste opp på rotenden og står tett i tett i ei stor *køs*. Alle desse namni slær fast at riset eller *beiti* er det viktigaste, medan veden kjem i andre rekkja. *Beiti var fyrst og fremst til å bite for buskapen*, med andre ord krøtermat.

I tidi frå 1900 til 1920 vart det slutt med risingi i Valdres for det aller meste. No blir riset hogge av buskone ute i skogen og ligg der

til det rotnar. Berre strangane blir køyrde heim til ved. Og det er ikkje mykje som trengst av det heller. Elektrisiteten syter for oppvarming, koking og steiking. Kunne dei gamle stå oppatt or gravi, ville dei krosse seg i undring og redsel over „vanstellet“.

i. *Dei bara, lava og skov bork.*

Til slutt lyt det bli teke med nokre skrapforingar av skogen som og var nokså viktige. Dei var gode å gripe til når det kneip. Sume nytta dei heile vinteren i nokon mon. Dei levde etter ordtaket: „De è bere vera fere var enn ette snar.“

I dei strok det var barskog, serleg toll, køyrde bøndene mykje bar til gards og kasta det ut over tunet, ofte saman med beit. Så vart mesteparten av buskapan slept ut ei stund midt på dagen og vatna, og så gjekk dei der ute på garden eit par timar og godgjorde seg med bar og beit. Å hogge ned bar, køyre det til gards og kaste det ut over tunet åt buskapan kalla dei *å bara*. Dette var i bruk både i Slidre, Aurdals-bygdene, Etnedal og på sume gardar i Høre i Vang. I Vang elles var det mest ikkje barskog, så der forbaud det seg sjølv å bara.

Sume *lava* i skogen. Dei plukka då lav av granskogen og nytta det til for. Dei hogg og ned gamle graner, plukka vel av dei lavet, stappa det i sekker eller teinor og frakta det heim. Dette var god krøtermat, meinte dei. Laving vart driven i dei same strok som det vart bara i.

Å skava bork til krøtermat vart brukt mykje over heile Valdres. Det var jamt kveldsete-arbeid, men jamen hende det ikkje at dei laut drive med det om dagen og, både småe og vaksne.

Bork vart nytta i naudsår til folkemat, og då var det sjølv sagt at dei og nytta det til krøteri og rekna det for god fødsle. Best var bork av alm, men denne var det lite av i Valdres. Men framifrå krøtermat var og siljebork, ospebork og raunebork. Brukande var og bjørkebork. Nevri la dei då farg på og nytta ho til tekking. Dei fine, granne lauvstrangane, som skulle nyttast til staur, vart alltid avberkte. I skymingi

passa jamt bonden på å hogge til ei høveleg mengd med vede til å skava bork av. Dette vart bore inn på det romslege kjøkgolv. I skinet frå peiselden gjekk *skjøva* fort etter vedkubbane, og borkehaugen på golvet voks fort.

Skjøva var ein eggreiskap til å skava bork med. Ho kunne vera forma tå eit ljåbrot som ei elipse med ein tange på eine langsida. Denne tangen var skjefte gjennom eit treskaft og nøa i enden. Det var egg berre på den motsette langsida. Eggbladet stod her litt på skrå mot skaftet, så det vart lett å skava med det.

Når *borkeskavingi* var slutt for kvelden, vart veden boren ut og kasta inn i vedskålen. Borken eller *skave*, som dei helst sa, vart fylt i sørpaskar og spann og bore åt fjøset. Godt skav var mest som kraftfor, meinte dei gamle.

Bøndene tok ved hundreårs-skiftet til å stelle krøteri sine betre, og då vart det mindre bruk for skrapfor av skogen. For frå kulturengene og innkjøpt kraftfor kom i staden. Og så tok budeione til å gie potet, nepe og melasse. Ein av grunnane til denne omlegging var at det vanta arbeidshjelp. Bøndene kunne ikkje lenger nytte husmennene til slik skrapforing. Husmennene hadde frå 1865 stadig minka i tall. Dei fleste hadde fare til U.S.A. i flokk og fylgje. Dessutan tok bøndene til å skjøne at no laut det bli slutt med dette stygge rovbruket tå skogen.

No får skogen mange stader vekse vilt. Han sviper seg difor litt om senn over snaue åsryggar og kollar ovanfor det gamle skogbandet. Veda har vorte lyfta kan hende ei 50 m og meir på dei siste 30—40 år. Verlaget har truleg vorte mildare, og dei tusen av stølar treng ikkje så mykje ved lenger, for det er lite av primkoking og ysting mot før. Dette slukte ei mengd ved, både bjørk, gran og skrapved, såleis vier, rabb og brisk. No får alt dette og vekse vilt. Bjørk og vier blir korkje lauva eller risa og ofte ikkje nytta til ved heller. Lauvkjørrene et seg difor inn over stølshamnar og stølsvollar. Beiteviddene minkar, og

skogviddene aukar. Men det er helst lite gagn i skogen, for ofte ligg han så avsides at drifti heim blir for dyr.

Den gamle lauingi og risingi gjorde ofte omveges mykje gagn. Lauvskogen på heimemarkene og i heimstølstroki vart halden nede, så slåtten heldt seg ved lag. På høgjellet var lauing og rising av vier saman med vednøysli til stort gagn for hamnane.

No blir det meir og meir kulturbeite i staden for stølar. Det er stutt å seia at den gamle skrapforingi av skogen har overlevt seg sjølv. Ho var til mykje gagn i den primitive bondestellet. Den moderne tidi med intensiv drift og rasjonalisering har ikkje bruk for slik skrapforing.

Wencke Slomann

ET SVERDHÅNDTAK FRA SUNDSVALL

Pl. II—III.

Medelpad er Norrlands minste landskap. Det hører til Västra Norrlands län. Det ligger ut mot Bottniska Viken og grenser i nord til Ångermanland, i vest til Jämtland og Herjedalen og i syd til Hälsingland. De to store elvene, Ljungan og Indalselven, har begge sitt utløp i landskapet, og litt nord for Ljungan ved Selångerelvens utløp ligger Sundsvall. Byen fikk privilegier i 1621. Mens den i det 17., 18. og begynnelsen av det 19. århundre hovedsakelig levet av handel og fiske — det var et rikt strømmingfiske like utenfor den i Bottniska Viken — så hører den i de senere år til Sveriges store trelastbyer. Sammen med det tettbebygde strøk nordover mot Härnösand har den i alt 80.000 innbyggere. Den var opprinnelig en treby, som alle eldre byer i Norden, og som alle trebyer brente den flere ganger, sist i 1888, da så godt som hele sentrum ble ødelagt. Etter den brannen ble byen gjenoppbygget i stein og mur, i tidens smak. Et nytt rådhus inngikk også i planene, og da man gravet grunnen til dette, ble sverdfestet (Pl. II—III) funnet. Opplysningene er temmelig mangelfulle. Vi vet ikke hvor dypt det lå, eller i hva slags jordsmonn, heller ikke om det var spor etter andre saker der, f. eks. selve sverdet. Etter en noe omflakkende tilværelse endte det som nr. 692 i Sundsvall Fornhem.¹

Sverdfestet er katalogisert slik: „Sverdhåndtak av hvalrosstann, hjaltene firkantete, prydet rundt om med to kraftige dobbelte vulster. Langs forsiden, ovenfor og under vulstene, dobbelte furer, som ikke finnes på baksiden og tverrsidene; på hjaltenes over- og underside går tre furer parallelt med langsiden. Kavlen er profilert med 4 hulker og mellom

disse 5 furer, den midterste kraftigere, og det gir disse deler av kavlen et lamellartet utseende. Øverste og nederste del av kavlen er uornert. Kavlens kanter er fasettert, så tverrsnittet blir 8-kantet; den er brutt i to på langs. Den ene halvdel av overhjaltet mangler. Den ene vulsten på underhjaltetets framside er delvis avslått. Hele sverdfestetets bakside er sterkt avtæret og et hjørne slått av i nyere tid.²

Håndtaket har en vakker brunlig patina. Materialet ble bestemt til hvalrosstann. Det kan ikke sees spor etter metallbeslag av noen art. Knappen mangler helt. Muligens kan man skimte spor etter den i patineringen på overhjaltet, men det er altfor svakt til at man kan gjøre seg opp noen mening om hvordan den har sett ut. Selve arbeidet er av meget høy kvalitet, oppbyggingen er fast og streng, de enkelte deler er vel avveiet i forhold til hverandre, kanneleringen er sikkert utført. I det hele røper det en dyktig håndverker, vel fortrolig med arbeid i dette kostbare materiale.

Det lille vi vet om funnforholdene tyder på at sverdfestet er et forhistorisk arbeid. Det må ha ligget i jevnt fuktig jord, helst leire, for å ha holdt seg så godt. Det rimeligste vil derfor være at eieren har mistet det eller ofret det (?), mens flaten som Sundsvall ligger på, ennå var under vann, eller iallfall var myret. At den ene siden av håndtaket er så fortæret, kan tyde på det siste alternativ, slik at den best bevarte siden har vært presset ned i myren, mens den andre har vært utsatt for vær og vind. Denne flaten ved Sundsvall har antakelig blitt endelig tørrlagt en gang i løpet av sen vikingetid eller tidlig middelalder.³ Funn fra forhistorien har vi bare fra knausene omkring.²

Det er da også i det arkeologiske materialet vi finner de parallelle, som overhodet kan trekkes inn til sammenlikning. Det er ikke meget vi har å bygge på. Sverdhåndtak har oftest vært av organisk materiale, som meget sjelden er bevart. Noen få finnes imidlertid, og sammen med dem vi har av metall, blir sammenlikningsmaterialet iallfall brukbart. Behmer⁴ avbilder tavle II tre sverd med trehåndtak, delvis metallbeslått, alle tre med profilert kavle, men ellers ikke videre likt vårt

sverdfeste. De er henholdsvis fra Nydam, Enebö og Cumberland og er datert til tiden fra 300—ca. 550, med Enebösverdet ca. 450. Nærmere vårt sverdfeste er imidlertid Behmers type II, særlig sverdene tavle III. Til de der avbildete kan også føyes et sverd fra Schellebelle i Flandern, nå i Musée d'arme et d'armure i Bruxelles, med håndtaket av bein og damascert klinger.⁵ Disse sverd, av Behmer henført til herulerne, er datert fra ca. 300 til midten av 5. årh. De går tydelig tilbake på romerske sverdtyper. Det er særlig kavlens utforming, som likner festet fra Sundsvall, det fint avveidde forhold mellom vulst og fure og den særskilte behandling av øverste og nederste del av kavlen. Hjaltenes utsmykning kan også minne om det, men her trer forskjellene tydeligere fram. Firkantete hjalt har så vidt jeg vet ingen sverd av denne type, men hva som er viktigere, størrelsesforholdet mellom hjalt og kavl er helt annerledes. Hjaltene er små og korte. En annen forskjell er også at på vårt sverdfeste er kavlen åttekantet, mens type II alle har sylindrisk kavl. Sundsvallfestets åttekantete kavl finnes bare på sverd av Behmers type III. Der ser man det særlig på tidlige sverd, på Childericgravens spatha f. eks., vel datert til tredje fjerdepart av 5. århundre.^{5a} Dens hjalter beskriver Behmer som bredt elliptiske, forholdsvis lange, overhjølt vesentlig kortere enn underhjølt. Hjaltenes lengde er imidlertid et særtrekk ved dette sverdet. Salin^{5b} avbilder et hjalt fra dep. Oise. Det er belagt med gull og granater. Det er noe mer firkantet i formen enn hjaltene på Childerics spatha, men det er smalt og lite i forhold til hjaltene på vårt sverdfeste. Dessuten er det bøyd i lengdesnittet. Firkantete hjalt er i det hele sjeldne i folkevandringstiden. De finnes ganske ofte på vikingetidens sverd,⁶ men her er forholdet mellom hjalt og kavl og kavlens hele utforming så forskjellig fra sverdfestet fra Sundsvall at de ikke lar seg bruke som paralleller. De firkantete hjalt har man sikkert på merovingertidssverd,⁷ men lenger tilbake er de vanskelige å følge. I Stavanger Museum ligger et sverd fra Jødestad, Hetland p., Jæren,⁸ vel datert ved lerkar til 400-årene. Det har nå firkantete hjalt av bein, men de er så sterkt restaurert at man ikke

lenger sikkert kan si hvordan de opprinnelig har sett ut. — Bortsett fra hjaltenes firkantete form har sverdfestet fra Sundsvall sine nærmeste paralleller fra folkevandringstiden. Bedre enn noen av de før nevnte sverdhåndtak kan man sette det ved siden av et som Behmer regner til sin type V, men som står i en særstilling der, nemlig håndtaket på sverdet fra Snartemo V.⁹ Her har vi samme størrelsesforhold mellom hjalter og kavl og samme klare oppdeling av kavlen. Behmer regner Snartemo V-sverdet som et bevis for at hans type V er utviklet av type II, til tross for den timeglassformen kavlene i alminnelighet har i type V. Slik passer jo vårt sverdfeste godt inn og. Det mangler helt den rike dyreornamentikk, er bare kanelert, som type II sverdenes fester, mens samtidig størrelsesforholdet mellom hjalt og kavl fører det hen til type V. Og helt alene har det så de firkantete hjalt. Men liksom man ikke har noe sverdhåndtak helt likt det fra Snartemo V, da det vel er en enkelt manns individuelle arbeid i et kostbart materiale, så har vi, så vidt jeg kan se, heller intet helt likt sverdfestet fra Sundsvall. Hovedtrekkene i sin tids mote har kunstneren beholdt, og som den dyktige mann han var, har han forenet både nye og gamle trekk. Hjaltenes lengde viser hen til de senere typer, mens kaneleringen og den absolutte mangel på dyre- eller rankeornamentikk viser tilbake til Behmers type II. Rent skjønnsmessig vil jeg helst datere det til tiden omkring 500.

Enda et sverd er av særlig interesse for oss, nemlig det Salin⁹ avbilder fig. 272. Det er fra Namur. Det må nærmest regnes som en mellomting mellom Behmers typer II og III, det har type II's kanelering, men type III's lengre hjalt og ganske lille knapp. Det må dateres til ca. 450—500. For oss har det den særlige betydning at det er beskrevet som av „elfbein und silber“. Elfenbein er jo det materialet som står vårt nærmest. Som før nevnt er det meget sjeldent at organisk materiale er blitt bevart på sverdhåndtakene. De fleste vi har er fra de store danske mosefunn, noen få fra gravfunn, men sammenlagt er det ikke mange. Ingen av dem er så vidt jeg vet bestemt til hvalrosstann. Dette beror sikkert på manglende analyser. En del av dem, beskrevet i

katalogene som: av bein eller horn, kan meget vel tenkes å være av hvalrosstann. Dette materialet vet vi ble høyt skattet i middelalderen. Liksom elfenbein ble det anvendt til helgenskrin, krusifikser, bispestaver, salvehorn, bibelbind etc. Men også til verdslig bruk hadde man nytte av det. I Magnus Barfots Saga heter det om kongens utrustning til den siste kamp på Irland: Kong Magnus hadde hjelm på hodet og et rødt skjold. Derpå var med gull lagt en løve. Han var gjordet med et sverd, som kaltes Leggbit, det beste våpen. Dets hjalter var av hvalrosstann, og håndtaket var viklet med gull¹⁰ Ottar, nordlendingen som i slutten av 800-årene kom til kong Alfreds hoff i England, og som fortalte kongen om seg og sitt land, hadde med hvalrosstenner til kongen.¹¹ Fra eldre skriftlige kilder nevnes ikke hvalrosstann, men man kan nok regne med at også hvalrossens tenner ble utnyttet, når denne ble fanget.¹² Som et bevis på bruken av dette materialet i folkevandringstiden er sverdfestet fra Sundsvall verdifullt. Og når hvalrosstann var godt nok til å pryde kong Magnus' sverd, så virker sammenlikningen mellom dette sverdfestet og det fra Snartemo ikke lenger så haltende. Begge er enestående stykker i kostbart materiale.

Men man fanget ikke hvalross i Bottniska Viken.¹³

Derimot var den et meget ettertraktet vilt utenfor Nord-Norges kyster, særlig for dens kjøtt og skinn. Jeg tror vi trygt kan gå ut fra at materialet til dette sverdfestet fra Sundsvall kom fra Nord-Norge. Om det så er skåret av en norsk eller svensk spiller i dette tilfelle mindre rolle. Jeg er mest tilbøyelig til å tro på en norsk kunstner, dels p. g. a. likheten med Snartemosverdet, men særlig fordi kunstneren viser en sikkerhet i skurden som man vanskelig får uten ved daglig omgang med materialet. Hvordan dette enn er, så er sverdfestet et nytt bevis på forbindelsen mellom Norge og Medelpad i folkevandringstiden.¹⁴

Rent geografisk gir det seg selv at Medelpad måtte bli et gjennomfartsland, der handel trivdes. Dels har man trafikken nord—sørover, langs leden. Den forbandt landskapet med de svenske kjerneland. Dels har to store, farbare elver, Ljungan og Indalselven, sine utløp i landskapet.

Langs Ljungan kommer man temmelig enkelt inn til Herjedalen og derfra over fjellene til nordligste Østerdal, eller viktigere, man bryter av noe østligere og kommer gjennom en kortere skogstrekning til Storsjövasdragene i Jämtland, og derfra over Jämtlandsfjellene gjennom Verdalen eller Stjørdalen til Trondheimsfjorden. Indalselven fører direkte til Storsjön, selv om farten der blir noe hindret av de store fossene i Fors sokn. På denne måten ble Medelpad i oldtiden et krysningssted for to naturlige hovedveier. Begge kan spores helt tilbake til steinalderen, og begge satte sitt preg på landskapets kultur og økonomi helt fram til i våre dager jernbane og vei avløste elvereisene, og krysningspunktet ble forlagt til landskapets vestlige del, i Ånge. En tredje handelsrute ble også brukt, iallfall periodevis, nemlig den over Bottniska Viken til Finland.

Ved siden av jordbruk, fiske og jakt — pelsverk var en viktig og innbringende vare — var handel med egne, og særlig med andres varer av meget stor betydning for landskapet. Gjennom hele oldtiden er Medelpad Norrlands rikeste landskap, og der merker man mest kontakten med sentralere deler av Skandinavia. Der kommer de eldste spor av jordbruksbygder i yngre steinalder. Det er det eneste landskap nord for Uppland hvor man med noen rett kan tale om en bronsealder. Også det er funntomt i en rekke århundrer like før Kristi fødsel, men der kommer funnene igjen alt i tidlig romertid. I årene mellom 300 og 600 e. Kr. har Medelpad en tydelig storhetstid, og nesten alt det gull man har fra Norrland, er funnet der. Fra yngre jernalder har vi riktige storhauger på Högom i Selånger, og i alt 15 runesteiner kjennes fra landskapet, derav én sterkt preget av Åsmund Karesson.¹⁵ På Kungsnäs lå et Uppsala Öd.

Som rimelig kan være er det to hovedområder som har vært viktigst for disse handelsveier, og som derfor begge har hatt stor innflytelse her, de svenske kjerneland, Uppland—Gotland, og Trøndelag. I løpet av forhistorien veksler deres innflytelse, snart har den ene, snart den andre mest å si i Medelpad, men overvekten ligger gjennomgående hos Uppland—Gotland. Derfra kom steinalderens megalittbygde.¹⁶

Derfra kom bronsealdersimpulsene, som ble ført videre til Trøndelag, hvor man har et tydelig innslag av bl. a. målarcelter i yngre bronsealder.¹⁷ Også de tidligste jernaldersfunn peker sørøstover, og hele yngre jernalder står absolutt under Svearikets auspicer. Men i den mellomliggende periode, yngre romertid og særlig folkevandringstiden, årene fra slutten av 300-tallet fram til 550, er det arkeologiske materiale fra landskapet hovedsakelig preget av de vestlige forbindelser. Vi finner graver så lik vestnorske at man uten vanskelighet ville kunne tenke seg dem funnet på Vestlandet. Sørvestnorske leirkar, frankiske bronsekjeler og glass, typisk vestnorsk importgoods som ble videre eksportert, norske spenneformer, alt viser i samme retning, mot Atlanterhavet. Men de nærmeste paralleller finner man ikke i Trøndelag eller på det nordlige Vestland; man må sørligere, til Sunnhordland, Rogaland og Agder. Dette er et gjennomgående trekk i så å si hele materialet fra yngre romertid og 400-tallet.¹⁸ De norske sakene fra 500-tallet, derimot, og gravskikken da, viser meget mer direkte mot Trøndelag, og fra den tid har vi også funn fra Jämtland av samme slag.¹⁹ Det ser ut som den vestlige ekspansjon til Medelpad deler seg i to strømmer, den første og kraftigste i årene omkring 400, den senere og noe mindre kraftige omkring 500—550, den første særlig preget av branngraver og vestlandskjeler, den andre av skjelettgraver og relieffspenner.

At vi har en ekspansjon fra det sørvestlige Norge til Medelpad i årene omkring 400, er i og for seg ikke overraskende. Nettopp på den tid merker vi i det vestnorske materiale en veldig kraftutfolding, muligens betinget av gjeninnflyttede stammer. De gir seg utslag i et indre landnåm, og i en veldig spredning av særlig sørvestnorske skikker og former langs hele kysten nord til Troms. I Nordland kommer jernalderbosetningen i siste halvpart av 300-årene, og den synes så godt som helt ut å være båret av folk fra det sørvestlige Norge. På veien har de slått seg ned på gode handelsplasser, særlig langs leden, også i Trøndelag. Derfra har de så klart å skaffe seg fotfeste over til Bottniska Viken, tvers gjennom Inn-Trøndelag og Jämtland.

Det var noenlunde de samme ting som lokket vestlendingene til Nordland og Medelpad, først og fremst de store handelsmuligheter, størst i Medelpad, men heller ikke små i Nordland, så den lette tilgangen på mer sjeldne og kostbare råmaterialer: pelsverk i Nord-Sverige, sel, hval og hvalross i Nord-Norge. Vestlendingene slo seg først og fremst ned på sentrale punkter, f. eks. på Steigen i Nordland eller ved Ljungans utløp, dvs. ved Kvissle i Njurunda. I Medelpad møtte de en gammel, stedbunden jordbrukskultur med faste forbindelser utad, så etter den første innflytting der har forbindelsene vestover vært holdt ved like hele folkevandringstiden, men innflytterne har aldri vært mer enn en liten koloni. Oldfunnene viser tydelig at de gamle veier til Gotland og Sør-Sverige stadig ble beferdet, og at hovedmengden av befolkningen har dyrket sin jord og drevet jakt, fiske og litt småhandel, som fra gammelt av. Kan man sammenlikne dette forhold på 400-tallet i Medelpad med hendelser fra historisk tid andre steder, ligger det nær å tenke på de vesteuropeiske factorier i India fra 1500—1700.

I Nord-Norge, derimot, møtte vestlendingene folk på steinalderens trinn. Dit var det dem som brakte jernalderens jordbrukskultur. Derfor var innvanderne storfolk der, og deres bosetning ble varig.

I dette trekantete forhold er det sverdfestet fra Sundsvall blir så viktig, hva enten det er gjort i Sverige eller i Norge. Skåret i hvalross-tann fra Nordland, funnet i Medelpad og med sin nærmeste parallell fra Vest-Agder, kan man si det er et symbol på den sørvestnorske ekspansjon i tidlig folkevandringstid.

NOTER

¹ Jeg ble oppmerksom på det våren 1945 på en reise jeg gjorde, for å samle materiale til en magisteravhandling. Senere gjorde jeg professor H. Arbman oppmerksom på det. Han var da antikvar ved Statens Historiska Museum. Han sørget for å få det inn til fotografering, katalogisering og restaurering. Professor Arbman ga meg elskverdiggst anledning til å publisere dette enestående stykke. — I artikkelen er „landskap“ brukt i den svenske betydning: et administrasjonsområde noe mindre enn

et fylke, men større enn et herred. ² Overhjalte er komplettert slik det sees på Pl. III. Underhjalte: 12,5 cm langt, 2,4 cm bredt, 1,45 cm tykt. Overhjalte: oppr. ca. 11,3 cm langt, 2,4 cm bredt. 1,3 cm tykt. Kavlen: 9,6 cm lang, tverrsnitt: 4,6 × 2,3 cm — 4,1 × 2,1 cm. ³ I våre dager er landhøyningen i Medelpad mellom 80 og 90 cm pr. århundre, se Magnusson og Granlund: Sveriges Geologi s. 197 ff. og fig. 94. Man kan naturligvis ikke vite om den var like stor i forhistorisk tid; landhøyninger foregår i rykk. ⁴ Behmer: Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit. Sthlm. 1939. ⁵ Prof. H. Arbman har vennligst gjort meg oppmerksom på dette sverd. Det nøyaktige funnsted er Schellebelle au lieu dit Ten Brugskén. ^{5a} Behmer tvl. VI₃ o. a., side 54 ff. ^{5b} Salin: Die altgermanische Thierornamentik, Sthlm. 1935 fig. 280. ⁶ J. Petersen: De norske vikingesverd, type B, C, K, M, Y. 7 Bergens Museum har iallfall ett, B 7532 fra Blindheim, Borgund, Sunnmøre. ⁸ S. 2234, konservator Charlotte Blindheim har vennligst gjort meg oppmerksom på dette. ⁹ Behmer, plate XXIX og Hougen: Snartemofunnet tvl. I, II, III. ^{9a} Salin: Die altgermanische Thierornamentik. Se også Société Archéologique de Namur, Annales 1859—60 s. 369 ff. Pl. II₁₈. ¹⁰ Snorre: Kongesagaer, oversatt av Storm og Bugge, bd. I, Magnus Barfot Saga kap. 24. ¹¹ Sweet: Extract from Alfred's Orosius, Oxf. 1893, p. 14 1.36 ff. SwiPost hæ for ðider, tōæcan Pæs landes scæawunge, for Pæm horshwælum, for ðæm hie habbað swiPe æPele bân on hiora tōPum, Pæ tæð hie brohton sume Pæm cyninge Oversatt av Pauli: Alfred the Great, His Life and Anglo-Saxon Works, p. 249, by Thorpe. Lond. 1853.: He went thither chiefly, in addition to seeing the country, on account of the walrusses, because they have very noble bones in their teeth, some of those he brought to the King. — En del av finneskatten var hvalrossstann. ¹² Gjessing: Fangstfolk, s. 125 ff., er også inne på dette. Han sier: „Kvalrossen har kanhende spilt langt større rolle enn vi nå kan se av de arkeologiske funnene.“ Det mest ettertraktete ved hvalrossen har sikkert vært kjøttet og skinnene, det siste utmerket til all slags rep, slik Ottar også nevner det. ¹³ Konservator Johnsen ved Bergens Museums Zoologiske Avdeling har vennligst opplyst meg at det er så godt som umulig å tenke seg hvalross fanget på de kanter i så sen tid. Det er endog umåtelig sjelden å finne den ved den svenske vestkyst. ¹⁴ Denne forbindelse har oftere vært behandlet i nordisk arkeologisk litteratur, f. eks. av Bjørn: Bronsekarr og glassbegre fra folkevandringstiden i Norge, Det kgl. norske videnskapers selskaps skrifter, Trondhjem 1929 no. 6, og Ekholm: Bronskärl av Öst- och Västlandstyp, TVSS 1932 no. 6, Enquist: Norrländska gravfynd från äldre folkevandringstid. Arkiv för Norrlands Hembygdsvetenskap 1919, Ekholm: Fornetid och fornforskning, Bø: Jernalderens keramik i Norge o. a. ¹⁵ Atmarby, Otto v. Friesen: Ett par medelpadske runstenar, Ångermanland-Medelpads årsbok 1934, side 41 ff. ¹⁶ Hallström: En norrländsk megalitgrav, Fornvännen 1924. ¹⁷ Se bl. a. Hallström: Bronsåldersgravar i Medelpad, Fornvännen 1924. ¹⁸ Jeg skal i en senere avhandling komme nærmere inn på dette. ¹⁹ Funnene fra Häste, Brunflo, Lockne o. a. Fra 400-årene har vi bare ett funn av norske saker i Jämtland: et lerkar i en branngrav fra Undrom i Rödön.

Gutorm Gjessing

GUDEN MED DET ÉNE ØYE

Landet øst for Tanakvisl i Asia ble kalt Asaland eller Asaheim, og „L hovedborgen i landet kalte de Asgård. En som het Odin var høvding i borgen, der var det stort blotsted“, sier Snorre. Så forteller han hvordan Oden fór vidt omkring og vant mange riker. Til slutt slo han seg ned i Svitjod. Som De vet var Oden énøydd; men med dette éne øyet sitt kunne han se ting som ikke hadde hendt enda; han visste alt om jordgravd gods og kunne se hvor det var gjemt, — og han var storlig vis. (Fig. 1.) I Gylfaginning presiserer Snorre nærmere det opphavlige hjemstedet til „Troja, i landet vi kaller Tyrkland“. Da Oden hadde brutt opp fra Tyrkland, stanste han ikke før han kom til Saksland. Der ble han lenge og vant landet vidt omkring. Derfra fór han til Svitjod. Saxo har her Bysants som Odens hjemsted.

Ingen vil sjølsagt mistenke disse meldinger for å være historie. Både Snorre og Saxo har bare innført kjente historiske stedsnavn. Men dermed er ikke sagt at Snorre og Saxo ikke bygde på et visst tradisjonsgrunnlag når de begge bestemte hjemlandet til asiatisk Tyrkia. Oden i den tradisjonsbundne form vi kjenner ham — den énøydde visdoms- og døds-guden som rir på Sleipne med spydet Gungne og med ravnene Hugen og Munen — er nemlig åpenbart ikke stort eldre i Europa enn tida omkring 500. Det er her ikke av avgjørende betydning om det lar seg ettervise at de er eldre, både gudenavnet og visse trekk i det kompliserte Odensportrett Snorre har tegnet.¹ Det avgjørende er at han ikke er ferdig utformet før i folkevandringstida, bl. a. opptrer han da for første gang ridende sammen med ravnene som kanhende mer enn noe er symbolene

Fig. 1.
Odin. Gamlebyen, Oslo.

på hans visdom. Det er også tydeligvis først i folkevandringtida han avløser Frøy som hovedgud i Uppsala. Når Odin første gang er tenkt som énøydd har vi derimot ingen midler til å avgjøre.

Odens ene øye henger åpenbart sammen med hans evne til å se skjulte ting, hans allvisdom. Nettopp dette at øyet bare er ett, øker effektiviteten av synsevnen fordi det tvinger til konsentrasjon om oppgaven å se. Enten nå forklaringa er denne eller ikke, ligger det i hvert fall nær å la tanken streife Orientens „altskuende øye“.

Nettopp i folkevandringstida da vårt Odensbilde blir formet, setter det inn en intens asiatisk innflytelse i europeisk kultur. Den er lett å se i oldsakstifanget, enda om vi ser bort fra problemet om den asiatiske påvirkning av kunsten som det ikke er enighet om ennå. Dette sterke asiatiske innslag, som ikke minst gjør seg sterkt gjeldende i Tyskland, er trolig kommet

inn med hunnerne som falt inn i Europa i 375 etter å ha bodd ved Kaspiahavet i hvert fall siden Hadrians tid. I enda eldre tid kjenner en dem gjennom kinesiske historieskrivere under navnet *Hiung-nu*. De bodde da i Mongoliet, ved Kinas nordgrense.²

I den store „Spirit Canoe Ceremony“ hos kyst-salishene ved Puget Sound, nær Seattle på nordvestkysten av Nord-Amerika, opptrer det en énøydd skikkelse. I Washington State Museum i Seattle fant jeg noen trefigurer som skrev seg fra denne „Spirit Canoe Ceremony“. En av disse hadde bare ett øye. Jeg ble interessert i figuren av grunner

som jeg straks kommer til, og fant fram til T. T. Watermans grunnleggende behandling av denne vinterdansen (Waterman s. 535 ff.), for å se om den énøydde var et fast trekk i det seremonielle utstyr. Motivet med seremonien er at med hjelp fra visse overnaturlige vesener kan medisinsmannen rigge opp en kano, gå med den til underverdenen, kjempe ned gjengangerne der og hente tilbake de dodes sjeler. I det sett av trefigurer Waterman avbilder er også en énøydd. (Fig. 2). Den forestiller det overnaturlige vesen *Lq^ewa'lus*. I det mytiske grunnlag for denne figur sier han sjøl: „Now look at me. I have only one eye, but with it I can see everything. I see all things very plainly“ Han ga lykke i all slags spydkasting. Hos carrier-indianerne i det indre av Britisk Columbia fins det et sagn om na'ani-indianerne som ble kalt „the Half Men“ (Jeness 1934 s. 242). De var som delt over på langs med bare ett øye, ett øre, en arm og ett bein. Her blir det riktignok ikke sagt noe bestemt om øyet; men med sitt ene bein hopper de så fort at de løper ned seks grizzly-bjørner i timen. Ingen andre indianere kan konkurrere med dem som jegere enda de må sette seg ned når de skal spenne buen, fordi de må ta kneet til hjelp. Og selv om sagnet ikke sier noe om misjonen til øyet, heter det i hvert fall at na'aniene „received more blessings from the sky-god Yagasta than any other Indians, and can transform themselves at will into sticks and other objects.“

„I have only one eye, but with it I can see everything.“ Tanken blir unektelig igjen ført tilbake til Orientens „altskuende øye“.

I et kinesisk sagn blir det fortalt om de énøydde folk som bodde litt lengre øst enn de langbeinte. De hadde bare ett øye, heller større enn et vanlig menneskeøye og plassert midt i panna, rett over nesa.

Fig. 2.
„Lq^ewa'lus“ fra
den store „Spirit
Canoe Ceremo-
ny“. Puget Sound.

Andre klaner eller familier, heter det videre, har bare en arm og ett bein. Noen av dem har høyre arm og venstre bein, andre har venstre arm og høyre bein, mens atter andre har begge på samme side, så de må gå i par omtrent som sko. Og så følger — og det er det viktigste i denne sammenhengen — et menneskeslag som ikke alene har bare en arm og ett bein, men som er skapt slik at de bare har ett øye, ett nesebor og skjegg bare på den ene sida av ansiktet (Werner 1922 s. 389). Likheten med de canadiske „Half Men“ er så påfallende at en vanskelig kan komme utenom en sammenheng.

Som en skulle tro av dette, er den énøyde figur i virkeligheten vel kjent i østasiatisk folkløse og religionsformer.³ Ikke minst rolle spiller han i hele det virvar av gudeskikkelser som dukket opp da taoismen for alvor begynte å utarte under keiser Chin She-huang (221—209 f. Kr.). En finner den énøyde som „magicians“ som med sine „charms“ utvirker undergjørende helbredelser for sjuke og lidende både i menneske- og dyreverdenen. I noen høve blir han avbildet med et sterkt skuende øye foran og ett i nakken. Her er det da „oppsynsmannstanken“ som blir satt i relieff. Han opptrer jamvel i den kinesiske buddhisme. Djupest nede i Karmahjulet ligger helvetesplanet, lidelsens plan, som blir symbolisert ved de 18 store, de 500 mindre og de 1000 små helveter, hvor de ti dommerne forhører ofrene og utmåler straffen. Den fryktete helvetesdommer *Yen-loh* (sanskrit *Jama*) forkynner dommen som straks blir eksekvert av de mange bødler (Sml. Reichelt 1938 s. 108). Og som en av dem opptrer den énøyde. Her kommer det sjølsagt noe djevel-demonisk over ham, men på den andre sida skulle det ikke være vanskelig å gi en naturlig forklaring på utviklingen fra det „altskuende øye“ til denne énøyde helvetes-bøddel. I Egypt er øyet, som himmelguden Horus' attributt (himmelens og solas „sunne øye“), betegnende nok i første rekke symbol på nattas og underverdenens mørke (Br. Kristensen s. 21 f.). Guden med det ene øye har i det hele tatt nær tilknytning til underverdenen. I „the Spirit Canoe Ceremony“ fra Puget Sound reiste han i kano til underverdenen for å hente de dødes sjeler. Og likesom

Oden ikke bare var visdomsguden, men også høvdingen i Valhall — Dødsriket, så er herskeren over de døde hos burjetene i Sibir énøydd. Han sitter i høgsetet i Dødsriket og nå og da melder han fra hvilke sjeler skal bli ført fram for ham (Holmberg 1927 s. 479 f.).

Det kan nå være på tide å føre en del arkeologisk og etnografisk tilfang inn i denne vesle undersøkelsen. I første rekke tenker jeg her på helleristninger og bergmalinger. Dette tilfang supplerer nemlig på en høyst fengslende måte de religionshistoriske og folkloristiske antydninger som her er gitt.

I det canadiske Nasjonalmuseum i Ottawa fikk jeg ved elskverdig tillatelse og god hjelp særlig fra Dr. *Douglas Leechman* høve til å gå gjennom et stort og for det meste upublisert tilfang av helleristninger og bergmalinger fra Canada. Særlig fra Britisk Columbia er det et stort og overlag interessant og variert stoff både av ristninger og malinger, som det hittil er gjort svært lite med.

Vansken med å behandle dette stoffet, som forresten med det aller meste av den amerikanske bergkunst, er at en vet så lite om kronologien. Imidlertid er det en klar kronologisk skilnad mellom helleristninger og bergmalinger i Britisk Columbia. Mens det ikke fins én helleristning med bevis på européisk innflytelse, fins det bergmalinger med seilskuter og dampskip fra forrige hundreår, delvis tilmed siste halvpart. En bergmaling, stort sett av helt samme preg som hovedmassen, har to ulike skikt figurer: et rødt, datert til 1921, og et svart med årstallet 1927. Så lenge har med andre ord bergkunsten vært levende i de strøk! I det hele er det en åpenbar skilnad også i motivvalget. Båter er ukjente på ristningene, men vanlig på bergmalinger. „Coppers“ (nordvestindianernes karakteristiske verdimålere), som er et av de vanligste motivene på malingene, er ukjente fra ristningene med ett unntak. Her er forresten det å merke at disse „coppers“, som nå er gjort av innført metall, i gammel tid ble laget av „innfødt“ kopper, slik at de godt kan ha oppstått som resultat av den

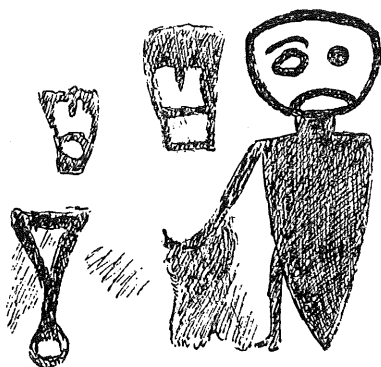

Fig. 3. Bergmaling (i rødt). Green Point, Cordero Channel, Britisk Columbia.

store førhistoriske transithandel med kopper fra Copper River i Alaska, som spilte slik svær rolle for kyststammene her. Jeg kan ikke komme inn på hele argumentasjonen her. Den ville også føre med seg stilistiske overveielser. Jeg skal bare nevne at én ristning på grunn av uvanlig heldige funntilhøve kan påvises å være minst en 1500 år gammel, kan hende mye mer. Ikke desto mindre kan det ha sin betydning å presisere denne kronologiske skilnad.

Både på bergmalinger og framfor alt på helleristninger finner en her ikke rent sjelden énøyde ansikt. Ganske særlig interessant er ei bergmaling nær Green Point, Rapids Light i Cordero Channel på fastlandet innafor Vancouver Island, i et område som i historisk tid har vært bebodd av kwakiutl-indianere. Foruten to eller tre „coppers“ består malinga av en mann med ett øye, en arm og ett bein. (Fig. 3.) Han svarer med andre ord helt til den mytiske oppfatning av na'ani-indianerne. Malinga, som er gjort med rød farge, er åpenbart svært sein, snaut nok eldre enn forrige hundreår.

Etter det jeg vet er den énøyde mannen fra Green Point det eneste tilfelle hvor vi har hele figuren i bergkunsten. Ellers er bare hodet avbildet.

Nå ser det også etter det carrier-sagn jeg nevnte, ut til at hodet til na'ani hadde ei særmerkt mening, uten at det er mulig å greie ut hva denne opphavlig har vært. En na'ani kom en gang i krangel med to unggutter som jagde elg på hans fangstfelt. Han drepte en av guttene, men ble så sjøl slått ihjel av den andre, som først hogde beinet av ham og så hodet. Og da både na'aniens hode og bein støtt prøvde å forene seg med kroppen igjen, tok gutten og heiv alle tre deler på varmen.

Alt brente opp med unnatak av hodet. Det er derfor tydelig nok at det énøydde hodet har vært særlig kraftfylt, og det er langt fra utenkelig at dette gir forklaringa på hvorfor praktisk talt alltid bare hodet er avbildet.

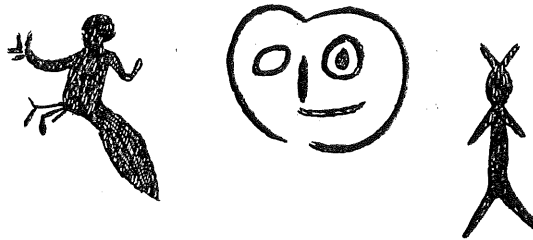

Fig. 4. Bergmaling (i rødt). Sicamous ved Shuswap Lake. Britisk Columbia.

På ei bergmaling nord for Sicamous ved Shuswap Lake i det indre av Britisk Columbia, på Shuswap-indiansk område, er et slikt énøydd hode. Det blinde øyet er her utført som en rundaktig ring, mens det seende er en noe større ring med en flekk som pupill. (Fig. 4.) Utenom dette hodet består malinga av en mannsfigur med horn (eller fjærprydelse?) og et merkelig fabelvesen. Også denne maling må en tro er sein. Det har sin interesse å peke på at shuswapene er carrier-indianernes naboer i sør, fordi forestillingen ikke later til å ha vært kjent av andre av de atabaskiske innlandsstammene. Den må derfor sikkert ses som et ledd i den sterke strøm av impulser som har gått fra kyststammene innover i innlandet, og som ikke minst har gjort seg gjeldende i den religiøse og sosiale organisasjon. Flere av dem har såleis i større eller mindre grad overtatt kyststammenes markerte klassesdeling i adel, ikke adelige og slaver, selv om systemet gjerne er mindre rigorøst utformet. Likeens har kystindianernes store rikmanns fester, potlaches, trengt inn til innlandsstammene på denne veien, om enn i langt mindre målestokk, uten det meningsløse økonomiske stor-skryteriet som en finner særlig hos nordlige nordvestkyst-indianere.

Bortsett fra malingene fra Green Point og Sicamous er det først og fremst helleristningene som har bevart minnet om den énøydde. Jeg kjenner ham fra minst ni skilte forekomster langsmed kysten, på noen av dem er det flere eksempler. Til dette kommer da en del usikre forekomster, hvor forvitring o. l. kan ha virket med. På en helleristning

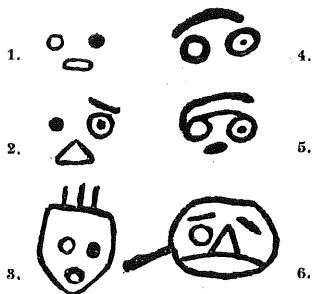

Fig. 5. 1—6. Enøydede masker på helleristninger i Britisk Columbia.

fra Yellow Island nær Comox er det såleis fire sikre tilfelle. Oftest på helleristningene er det seende øye framstilt som en ring, mens det blinde er hogd som ei grop. Noen regel uten unnatak er imidlertid ikke dette. Nå og da kan det blinde øye være utført som en ring, mens det seende er en punktsirkel, atter andre ganger er det blinde øye overhodet ikke framstilt, mens det seende kan være gjort enten som ei grop, en sirkel, eller en punktsirkel. (Fig. 5.) I alle høve er det så mange eksempler at det ikke kan være skygge av tvil

om at de framstiller vår énøydede venn. Utbredelsen av dem er stort sett fra grensa mot Washington stat til Dean River, med et markert tyngdepunkt ved Bella Coola River. Det vil si over et område som i historisk tid har vært bebodd av kystslisher, kwakiutler og Bella Coola-indianere. Lengre nord i Britisk Columbia kjenner jeg ham ikke. Derimot fins det hos tsimshian-indianerne, som er kwakiutlenes nordlige naboer, en mytisk figur med bare ett bein og foten splittet.⁴ Blant annet forekommer han på en prektig totempåle nær Gitwinksilk ved Nass River. (Foto Cat. No. 69646, 69639, National Museum of Canada). På et eller annet vis må vel denne òg ha samband med den énøydede skikkelsen, det ligger nær å tenke på „the Half Men“ som bare kunne hoppe fordi de ikke hadde mer enn ett bein.

Det er ennå ikke foretatt noen stilistisk undersøkelse av det nokså heterogene tilfang av helleristninger og bergmalinger på den canadiske kysten. I øyeblikket kan en derfor ikke avgjøre om årsakene til de ymse masketyper ligger bare i kronologiske vilkår, eller om det i virkeligheten for en del ligger i at maskene har ulikt meningsinnhold. Når en tenker på alle de barokke dansemaskene som hver forestiller ulike overnaturlige vesener, ser en snart at dette er noe en må ta omsyn til, så mye mer

som det kan være grunn til å tro at det er en viss sammenheng mellom dansemasker og masker på helleristninger og bergmalinger.

Nettopp i denne sammenhenger det sjølsagt av interesse at vi treffer den énøyde figuren igjen også som dansemaske. (Fig. 6.) Jeg kjenner ham riktignok ikke fra nordvest-indianerne, derimot fra sørvestlige eskimoer, såleis fra Prince Williams Sound i Alaskagolfen og Cape Vancouver mellom Norton Sound og Bristol Bay (Dellenbaugh 1902 fig. s. 410, Nelson 1899 pl. XCV:4). Bruken av masker under de religiøse dansene hos eskimoene grunner seg i det hele tatt på innflytelse fra nordvestindianerne, slik at det er all grunn til å tro at forestillingen om den énøyde har fulgt sammen med maskene. Om den sistnevnte av disse maskene gir E. W. Nelson interessante opplysninger (Nelson 1899 s. 394 f. sml. s. 365 ff.). Den forestiller en *tunghåk*, d. e. skygge av menneske eller dyr, og *tunghåkmaskene* spilte en stor rolle i „Festen for den døde“ som ble arrangert av den nærmeste slektningen til en avdød med støtte av et antall andre eskimoer i landsbyen. Danserne ble på en mystisk måte fylt med ånda til det overnaturlige vesenet som maska representerte. Her finner vi med andre ord igjen sambandet mellom den énøyde og underverdenen!

Hva nå enn årsakene til de ymse masketyper på helleristningene kan være, finner en i hvert fall påfallende mange som blir karakterisert

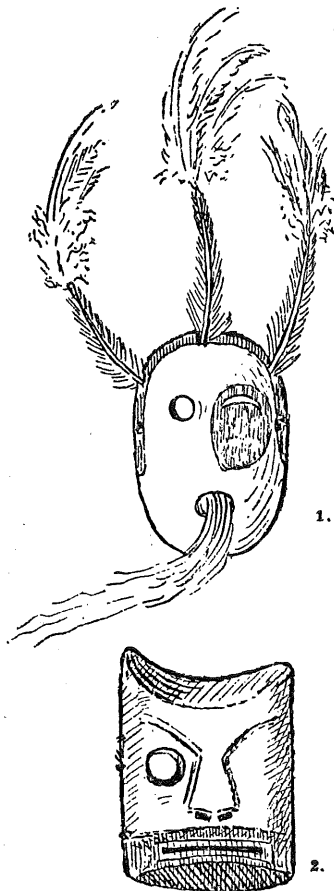

Fig. 6. Eskimoiske dansemasker. 1. Cape Vancouver. 2. Prince Williams Sound.

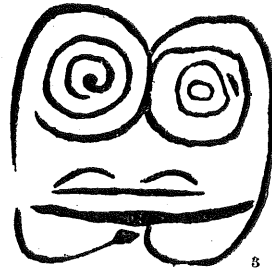
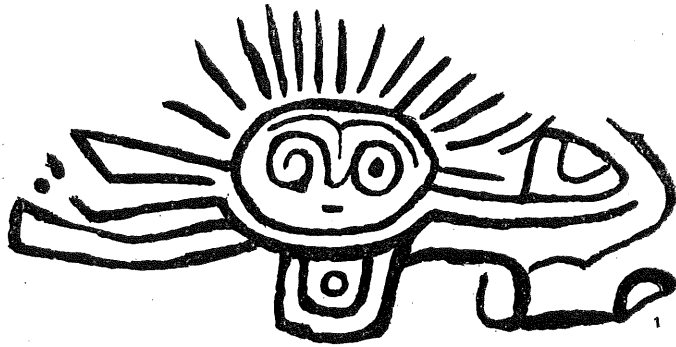

Fig. 7. 1. Venezuela. 2. Amur. 3. Marquesas. 4. Haiti.
5. Key-øyene, New Guinea.

vesentlig ved at øynene er formet som overlag store enkelte eller dobbelte punktsirkler med sterkt buete øyenbryn og munnen formet enten som en strek eller som en lang elliptisk figur. Nå og da kan ansiktene være enn ytterligere skjematisert, — ansiktet blir så å si bare øyne, underansiktet dannes av en eller to parallele, buete linjer (fig. 8).

En dag i Ottawa jeg satt og tegnet helleristninger, kom dr. Leechman inn til meg med en japansk avhandling, for å spørre om ikke noen dekorerte figurer fra Kurilene var veldig interessante. „Jo, bevars!“ sa jeg. Han tenkte på noen ornamenter som han mente minte påfallende om skandinavisk vikingtidsstil, — jeg hadde ikke engang lagt merke til dem, for blikket mitt falt straks på et lite beinstykke med et ansikt i nøyaktig samme stil med de store sirkelrunde øynene. (Baba 1934 fig. 13.) I virkeligheten viser det seg at denne stilen har langt videre utbredning.

Blant de svært få helleristningene som er publisert fra Amurtraktene i Nordøst-Asia — hele det publiserte tilfang består av en elg og fire ansiktsmasker — har et av ansiktene atskillig interesse (Laufer 1899 s. 746 ff., fig. 21, fig. 7:2). Det har tatoveringer i panna og to store runde øyne; det ene består av en dobbelt konsentrisk sirkel, det andre av en sirkel med en spiral inni. Her møter vi i virkeligheten igjen det blinde øyet. Mannen er faktisk vår énøyde venn. Han danner mellomledet mellom de nordvestindianske „Half Men“ og de kinesiske, — mellom de nordvestindianske énøyde masker og de énøyde gudeskikkelsene fra den utartete taoisme og bøddelen fra det buddhistiske helvetesplan.

En hel del forskere, som A. L. Kroeber, Franz Boas, L. Sternberg, R. L. Olson og Henry B. Collins har hevdet at nettopp nordvestindiansk kultur er spekket med østasiatiske impulser (f. eks. Collins 1940 s. 577 ff.), selv om problemene omkring den veldig karakteristiske dekorative stilen på Nordvestkysten ikke på langt nær kan sies å være løst ennå, (den har i hvert fall ingen forutsetninger i indianske stilformer), kan det derfor ikke være noen grunn til å tvile på at den énøyde, nordvestindianske mytiske figuren, som både i sør- og nordkanten av utbredningsområdet hadde samband med underverdenen, hører sammen med forestillinger som er kommet fra Øst-Asia.

Ennå har jeg ikke hatt høve til å drive noen systematisk jakt etter dette énøyde vesen i østasiatisk billedstoff. Jeg tør derfor ikke si noe

bestemt om hvor stor utbredning eller hvor stor betydning han har hatt der. Men det må være tillatt å antyde at han har spilt en viktig rolle over store strøk.

Blant helleristninger fra Key-øyene, like sørvest for New Guinea, treffer vi igjen på énøydde ansiktsmasker. (Mallery 1893 s. 167 f. fig. 134: g, sml. e.) Det seende øye er dannet av to konsentriske sirkler, det blinde av en spiral, med andre ord helt samme framstillingsmåte som ved Amur. (Fig. 7:5.) I og for seg kunne dette naturligvis tyde på at de på begge steder går tilbake på østasiatiske forbilder. Betegnende nok har også disse maskene de store sirkelrunde øynene. Det er forresten et drag som er vanlig mange steder i det pacifiske området. Jeg skal innskrenke meg til å vise en del masker fra Britisk Columbia, Mellom- og Sør-Amerika og Polynesia, som vil gi et visst inntrykk av likhetene. (Fig. 8.)

På helleristninger i New Caledonia i Melanesia fins det også en del énøydde ansiktsmasker (Luquet 1926 fig. 192, 198), men jeg har ikke kunnet finne eksempler på at det blinde øyet er framstilt som en spiral her, med det ene unnatak fig. 8:8. Derimot har disse ristningene andre interessante motiver som binder dem sammen både med Polynesia og Amerika, og som jeg seinere skal nevne mer om. Heller ikke fra Páskeøya har jeg funnet det blinde øye i form av en spiral, men også her forekommer det énøydde ansikt (Lavachery 1939 pl. I, III:27). På Marquesas-øyene finner vi imidlertid det spiralformete, blinde øyet igjen (Linton 1925 pl. XV:c, her fig. 7:3). Tegninger av helleristninger som Thor Heyerdahl har undersøkt på Marquesas-øyene, og som han har latt meg få høre til å gå gjennom, viser at også andre variasjoner av det blinde øye forekommer. Han har ei maske hvor det ene øyet består av fire konsentriske sirkler med et punkt i sentrum, mens det andre øyet overhodet ikke er framstilt. På ei annen maske er det blinde øyet gjort som en sirkel, det andre som to konsentriske sirkler og med ansiktskonturen svinget inn over og innfor sirklene.

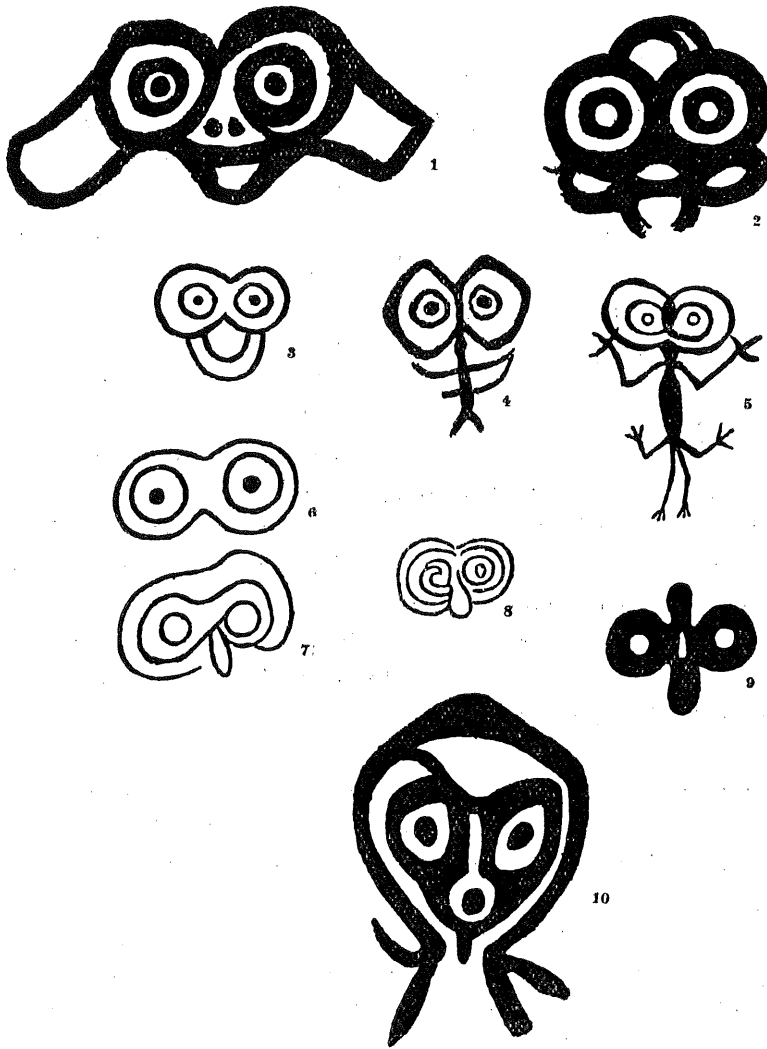

Fig. 8. 1. Alaska. 2—3. British Columbia. 4. Washington Stat. 5. Oregon. 6—7. Páskeøya. 8. New Caledonia. 9. Brasil. 10. New Guinea.

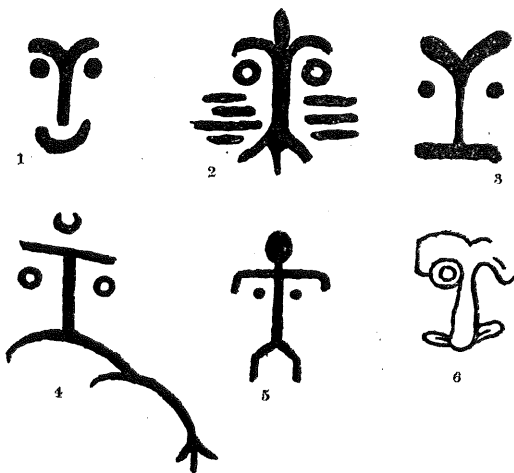

Fig 9. 1. Alaska. 2. Oregon. 3. Utah. 4. Brasil.
5. Chile. 6. New Caledonia.

Og så dukker den énøydde mytiske skikkelsen plutselig opp i nordøstre Sør-Amerika, ved Orinoko i Venezuela (Koch-Grünberg 1907 fig. 4, her fig. 7:1), og jamvel her med det blinde øyet formet som en spiral. Det samme trekket finner vi endelig igjen på Haiti i Vest-India (Krieger 1932 s. 113 ff., fig. 117, her fig. 7:4). Jeg skal ikke her ta standpunkt til diskusjonen om de vestindiske helleristningene skriver seg fra den karibiske innvandring eller

fra tainan-arawakene (Mason 1940 s. 306). Sikkert er det imidlertid at motivet med den énøydde er kommet hit fra det nordøstre Sør-Amerika. De stilistiske likhetspunkt mellom ristningene fra Vest-India og Venezuela er ikke til å komme forbi.

Det har vært sagt at bare de store verdenshav maktet å danne ei effektiv grense for utbredningen av kulturimpulser blant primitive folk. På bakgrunn av dette, som mange vil si var liberalt nok sagt, er jeg sjølsagt oppmerksom på at det kan se dristig ut å ville hevde sammenheng i forekomsten av det énøydde ansiktet over disse enorme avstander. Det ville jo faktisk til og med avskaffe verdenshavene som kulturgrenser. I særlig grad er jeg oppmerksom på dette fordi jeg hittil bare har hatt høve til å gå gjennom det folkloristiske tilfang fra Påskeøya, hvor jeg ikke har funnet den énøydde skikkelsen. Da det kan skaffes eksakte prov for at helleristningene her har et religiøst eller i det minste et mytisk innhold, skulle dette imidlertid for så vidt ha mindre å si. Dette

så mye mer som maoriguden *Maui* jo var énøydd. Hans samband med sola er velkjent nok; men hans éne øye er også blitt satt i samband med månen (Siecke 1909 s. 163). Hans kone *Rohe* var gudinne i dødsriket *Po*. (Izett 1904 s. 79.)

Hadde den énøydde maska vært det eneste motiv som tydet på sammenheng i helleristningskunsten over så å si hele Oseania, kan jeg sagtens innrømme at tanken ville ha vært dristig. Men det er langt fra tilfelle. Vi har en annen ansiktstype, et ansikt uten kontur som forekommer alt i den eldste kjente eskimokultur, Ipiutak-kulturen fra Point Hope i Alaska, et eller annet sted omkring Kr. f., og på helleristninger fra Kodiak

Island i Alaska (Heizer 1947 fig. 1, her fig. 9:1). I mindre typisk form fins det i Britisk Columbia og Washington, og kommer så igjen i fullt typisk form i Oregon. (Fig. 9:2.) Videre er det kjent på en meget gammel helleristning fra Utah. (Fig. 9:3.) Så møter en det i Sør-Amerika (Spix & Martius Taf. 32, Philippi 1860 s. 75, her fig. 9:4—5), og i Melanesia, der det er påfallende vanlig i New Caledonia (Luquet 1926 f. eks. fig. 95, 97, 98, her fig. 9:6). Slik tilfanget ligger til idag ser det ut til at dette motivet har bredt seg nordfra og sørover. Derimot er kan hende den motsatte

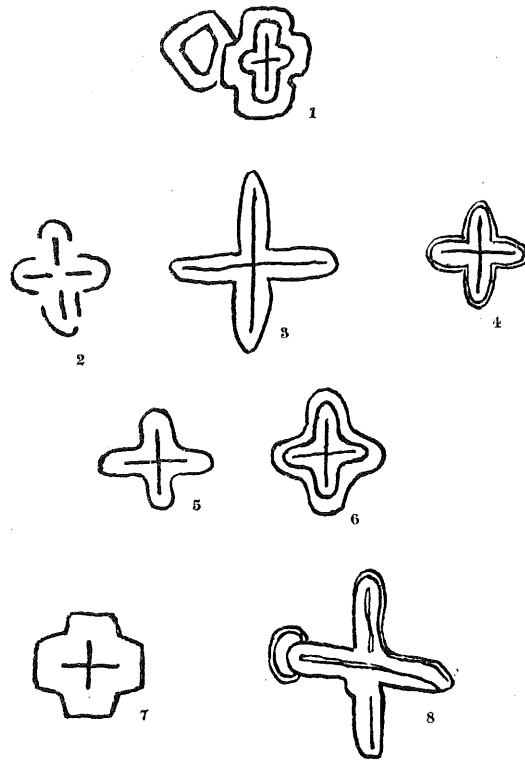

Fig. 10. 1. California. 2. New Mexico. 3. Illinois. 4. Bolivia. 5. Brasil. 6. New Caledonia. 7. Argentina. 8. Grenada, Vest-India.

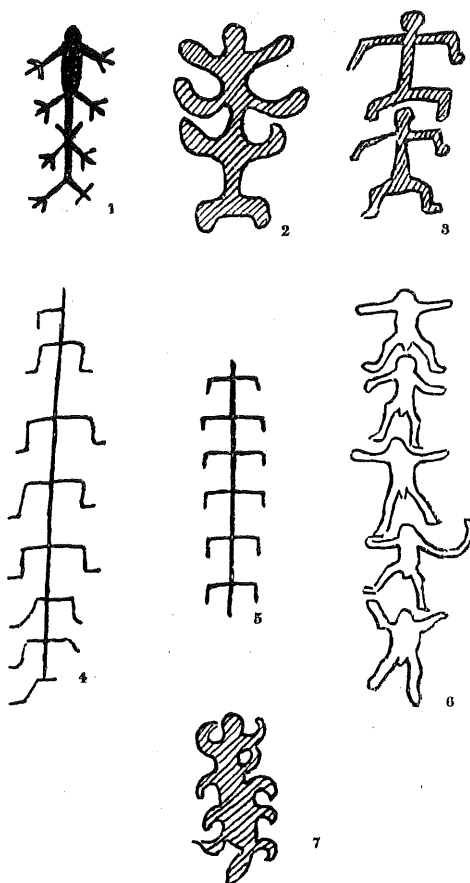

Fig. 11. 1. California. 2. Columbia. 4. Kauai, Polynesia. 4. Lanai, Polynesia. 5. New Caledonia. 6. Australia. 7. New Zealand.

menneskeskikkelser med flere par lemmer ovafor hverandre. (Fig. 11.) Denne tendensen til å binde flere eksemplarer av ett motiv summarisk sammen enten i horisontale eller vertikale rekker er et karakteristisk drag i kunsten, kan hende særlig i Australia og Melanesia. På de mange naturalistiske helleristninger i New South Wales i Sørøst-Australia

veien troligst når det gjelder et karakteristisk korsmotiv, „the outlined cross“, som amerikanerne kaller det. (Fig. 10.) Det er et av de aller vanligste motiver i New Caledonia, fig. 10:6, men fins også i Sentral-Australia (Luquet 1926 har mengder av eksempler, Davidson 1936 fig. 45). Videre er det kjent i Polynesia, i Brasil fig. 10:5, Bolivia fig. 10:4, Meksiko og Vest-India (Koch-Grünberg 1907, fig. 9, Nordenskiöld 1924 pl. 12, 13, Mejia 1946 fig. 142, 156, Blackistone 1906 s. 5, Huckerby 1921 pl. III, her fig. 10:8). Videre finner en det i det nordamerikanske sørvest-område (fig. 10:2), i de tilstøtende deler av California og helt opp i Midt-vesten. (Steward 1929 fig. 19, 23, her fig. 10:1).

Jeg kan sjølsagt ikke ta opp hele spørsmålet om kultursambandet på de amerikanske kontinenter og i Stillehavsområdet, men jeg må likevel få nevne et par ting til. Det ene er en underlig tendens til å forlenge

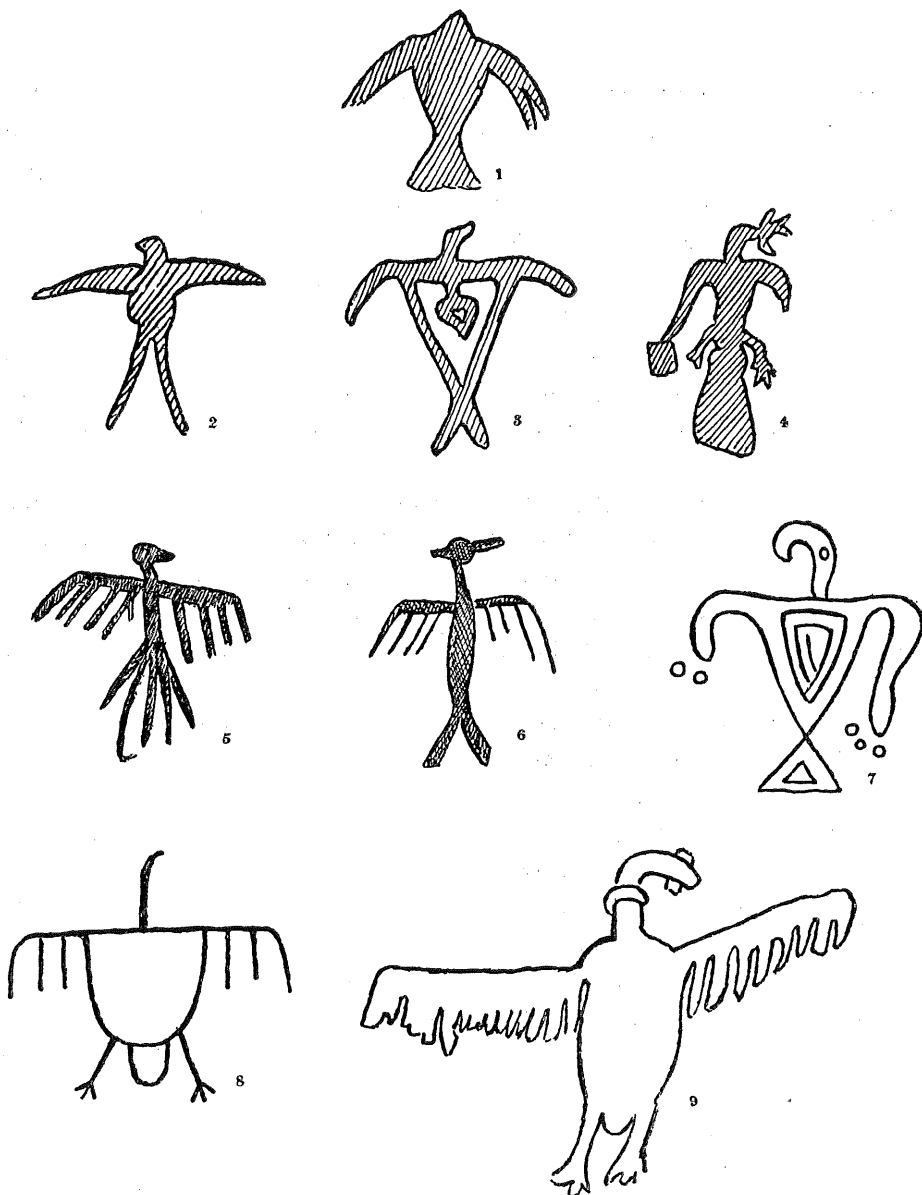

Fig. 12. 1. Ontario, Canada. 2. Pennsylvania. 3. Minnesota. 4. Missouri. 5. Utah.
6. New Mexico. 7. Venezuela. 8. Brasil. 9. Argentina.

finer vi fisker eller andre dyr organisk skilt i lange rekker etter hverandre. (Fig. 11:6.) Det fins også mennesker i rekke ovafor hverandre (Campbell 1893 pl. 11). I skjematisert form med figurene bundet sammen fins dette trekk på New Zealand, i New Caledonia, (fig. 11:5) og flere steder i Polynesia (Haast 1878 pl. I, sml. Barraclough 1941 s. 85 ff., Luquet 1926 fig. 81, 96 o. fl. a., Bennet 1931 fig. 17:a, McAllister 1933 fig. 24:b, 31, her fig. 11:4), men det fins også i det nordlige Sør-Amerika. Jeg kjenner en del eksempler fra Columbia og Britisk Guiana (Mejia 1946 fig. 18, 62, 100, 101, Osgood 1946 fig. 3, her fig. 11:2). Og fra Sør-Amerika har det vandret nordover til California (Steward 1929 fig. 9, 32, 46, 53:a, her fig. 11:1).

Det andre trekket jeg gjerne ville få nevne er „tordenfuglen“ som spiller slik svær rolle i myter og sagn og jamvel i billedframstillinger på den nordamerikanske nordvestkyst. Idégrunnet er at tordenen er forårsaket av en veldig fugl. Den er så stor at den formørker himmelen; kroppen er tordenskyen, flaksinga med vingene er tordenen og de ildstråler den sender ut av nebbet for å drepe kval (til mat), er lynet. I ymse variasjoner er denne forestillingen kjent over det meste av Nord-Amerika. I billedkunsten ser en alltid tordenfuglen i heraldisk framstilling med utspilte vinger, mens fugler ellers helst er avbildet profil. (Fig. 12.) På helleristninger og bergmalinger på Nordvestkysten er tordenfuglen vanlig. Den er også kjent sørover langsmed vestkysten og østover i Manitoba, Saskatchewan og Ontario i Canada, og i U.S.A. fins den i Midtvesten (f. eks. i Ohio) og på Østkysten (f. eks. i Pennsylvania). (Fig. 12:2.) Likeens er den kjent fra Sørvesten. (Fig. 12:5—6). Etter bildene å dømme er den nærmest tenkt som ei ørn, som annet steds gjerne er solsymbol — i hvert fall himmelsymbol. Av og til får den derigjennom særs betydning som høvdingsymbol, likesom ørna i flere land symboliserer riksenheten i moderne tid (Tsar-Russland, Dobbelt-monarkiet, Tyskland, U. S. A. osv.).

På Thunderbird Rock, Kamsack i Saskatchewan, Canada, er en stor tordenfugl som eneste figur, (fig. 13), og Harlan I. Smith, som besøkte

Fig. 13. Thunderbird Rock, Kamsack, Saskatchewan, Canada.

stedet i 1925 (Arkivet i National Museum of Canada), har skrevet ned en interessant tradisjon om den. Tordenfuglen tilhørte hele stammen, men var i høvdingens varetekt. Like før den gamle høvdingen døde, overdro han fuglen til en sønn som så frisket opp helleristningen. Men religiøse omsyn forbød strengt at fuglen ble frisket opp mer enn én gang i én høvdings liv. Slik hadde den gått i arv som høvdingsymbol i fire ættledd, fortalte den daværende høvding. At Thunderbird Rock ikke bare hadde politisk, men også religiøs betydning, ser en av at bare gamle mennesker hadde lov å komme nær den; særlig var den tabu for unge piker.

Det er umulig å komme inn på den svære litteraturen om den nordamerikanske „Thunderbird“ her. Dertil har den jo også for perifer interesse i samband med den ényddede guden. Jeg har alt nevnt den nordamerikanske utbredelsen. Men den fins jamvel i Sør-Amerika. Jeg kjenner den fra Venezuela (fig. 12:7), Peru, Brasil (fig. 12:8) og

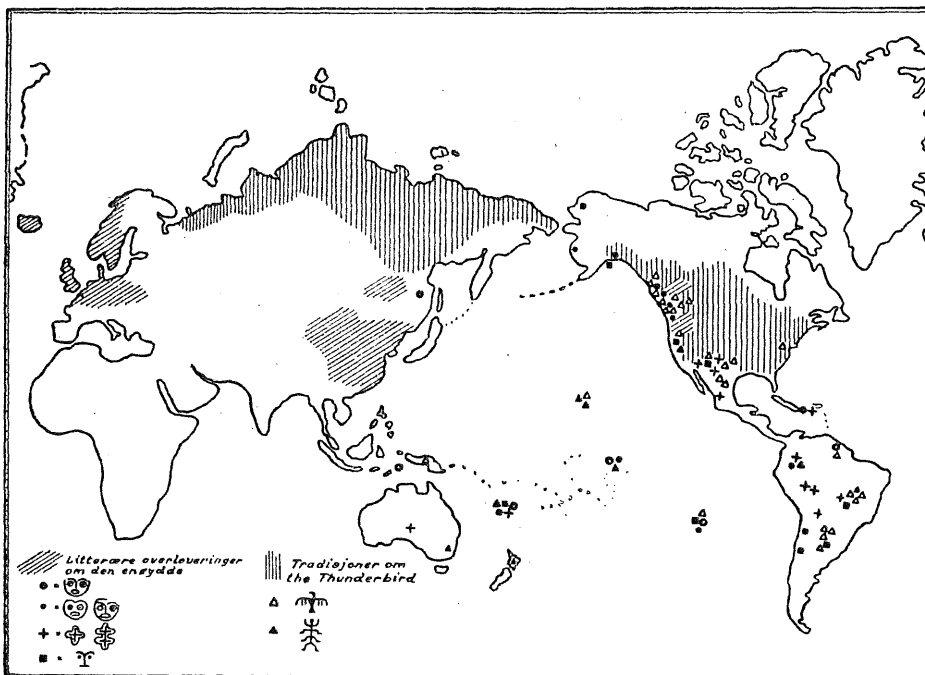

Fig. 14. Kart over utbredelse av visse helleristningsmotiv og forestillinger.

Córdoba (fig. 12:9), i nordøstre Argentina (Marcano 1890 fig. 18, Paz de Noboa 1940 croquis no. 5, Koch-Grünberg 1907 pl. 1, 10, Gardner 1931 fig. 40, 142, 143, 145, 146). Endelig fins den i Polynesia og på New Guinea (Emory 1924 pl. IX:g, Röder 1940 fig. 4). I disse sørlige strøk er fuglen ikke lengre ørn, men fregattfugl. Ellers har jeg ikke hatt høve til å undersøke den religiøse stilling fregattfuglen har i Sør-Amerika og Oseania. Undersøkelsene herfra er i det hele nokså tilfeldige. Imidlertid taler den heraldiske form disse fuglene har for sammenheng med den nordamerikanske tordenfugl, fordi fuglene i bergkunsten i disse strøk ellers støtt er framstilt i profil.

Tordenfuglen er særlig interessant i denne sammenheng fordi den også er kjent fra Sibir. „I likhet med de fleste nordamerikanske indianerstammer

tenker folkene lengst nord i Sibir seg at tordenen er noe som likner en veldig fugl. Skog-tungusene snakker om den som en slik fugl og forklarer at flaksinga med vingene når den veldig fugl flyr, høres på jorda som den skrekkelige rulling av torden,“ sier Uno Holmberg-Harva (Holmberg 1927 s. 439 f.). Forestillingen om tordenfuglen er kjent over hele det nordsibiriske område, fra tsjuksjer i øst til samojeder i vest. Den har derfor en utbredning som minner en del om den ényødde mytiske skikkelsens. Det er likevel å merke seg at den er ukjent både i Mongoliet og Kina, hvor de tenker seg tordenen som en vinget drake.

Disse ting jeg har nevnt her, og flere andre, tyder snarest på at det har gått kryssende impulser over Stillehavet — dels fra Sørøst-Asia over Indonesia, Melanesia og Polynesia til Sør-Amerika, — dels fra Nord-Asia over Beringstredet til Nord-Amerika og derfra sørover og vestover.

Hva den sørlige ruta angår, stemmer den helt med de viktige resultat Paul Rivet er kommet til (Rivet 1924 s. 235 ff., 1925). Av de 160 ord han fant var felles for alle melanesiske og polynesiske språk, fant han 140 igjen i språkene til Hoka-stammene på den amerikanske Stillehavskysten mellom 16° og 43° nordlig bredde. Mellom disse 140 ord var en hel del ord for grunnbegrep som ild, vatn, sol, måne, tre, kroppsdeler osv., ord som åpenbart er svært gamle. På den andre sida fant han samme overensstemmelse mellom ord felles for alle de australske og de patagonske språkene. Disse Rivets teorier om sammenheng blir stadfestet av tilsvarende overensstemmelser i gjenstandskulturen, slik Gräbner, Pater Schmidt og Nordenskiöld har påvist, som hengematter, dansemasker, redskaper til bearbeiding av tapa, knuteskrift, hodetrofeer, panfløyter, signaltrommer osv. Endelig kan en vise til Clark Wisslers oppdagelse, at den oseaniske måten å tygge betel på — blandet med kalk — er blitt brukt med koka-blad på vestkysten av Sør-Amerika (Wissler 1922 s. 25).

Imidlertid kan det jamvel tenkes andre vandringsveier for noen av disse impulsene. Flere forskere har pekt på likhetene mellom nordvest-indiansk og polynesiske kultur uten at noen, etter det jeg vet, har vågd

å gi en virkelig akseptabel løsning (Thor Heyerdahls upubliserte teorier dreier seg bl. a. om dette problem, uten at jeg her skal komme inn på dem). Under et opphold i Berkeley (Calif.) i sommer (1947) hørte jeg et foredrag av v. Heine-Geldern som hevdet direkte innflytelser fra Kina til Amerika. I det hele tatt tar det til å vise seg mer og mer at primitivt sjømannskap er et fenomen vi gjerne undervurderer fullstendig — noe som kan være nyttig å huske også i europeiske arkeologiske studier.

Men vi har også sett hvordan forestillinger som den om tordenfuglen og om guden med det éne øye har trengt vestover gjennom det eurasiatiske kontinent, delvis helt fram til Vest-Europa.

Jeg har bare kunnet gi en nokså uferdig skisse av den ényddde guds mangslungne historie. Bl. a. er det ukjent om den vidt utbredte forestilling om „det onde øye“ hører inn her, og hvordan den eventuelt skal passe inn i forestillingene om den ényddde guden. Den kinesiske bøddel kunne vel her tenkes å være influert fra „det onde øye“. Problemene er ennå lite gjennomarbeidet, men ikke desto mindre skimter vi hvordan en religiøs idé kan spre seg fra ett sentrum — i dette høve et eller annet sted i Øst-Asia — gradvis utover mot flere kanter, så den til slutt spenner over store deler av verden. Det gir et fengslende supplement til de resultater eventyrgranskinga har nådd, — den har for lenge siden vist hvordan den muntlige „litteratur“ skjærer gjennom lande- og folkegrenser.

Ikke minst i vår tid, da flere og flere ting tyder på at nasjonalitetsidéens kulturforskning bygde på en problemstilling som nå begynner å bli foreldet, tror jeg det har sin betydning å trekke fram kulturfenomener som bidrar til å binde menneskene sammen til en stor énhet. Vi har lenge nok vært opptatt av å vise alt det som skiller mellom folkene.

NOTER

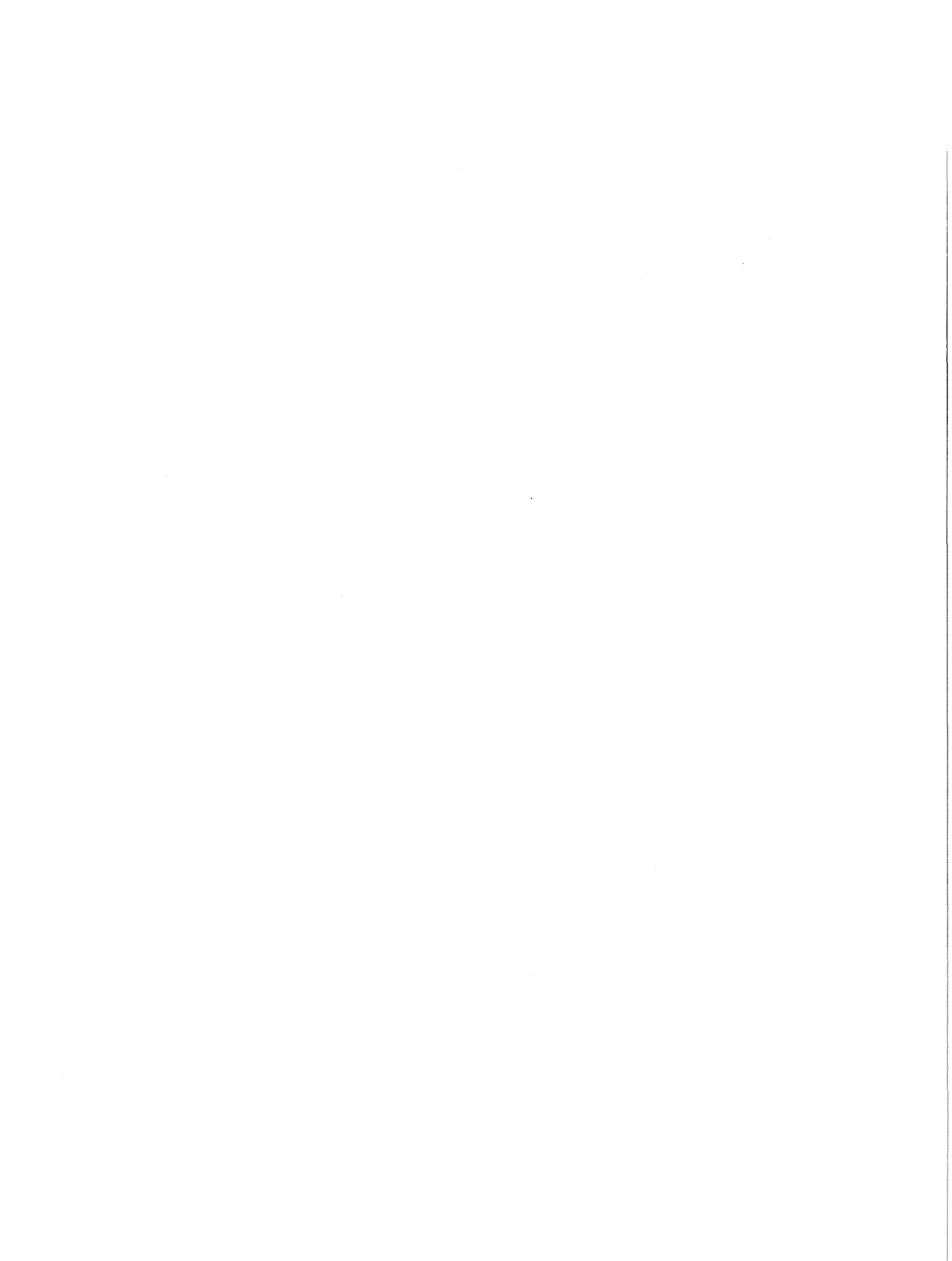
¹ Som kjent har en identifisert den taciteiske Mercurius med Oden, og likeens har det vært gjort forsøk på å identifisere den såkalte „spydgud“ fra jordbruksristningene med ham. Stedsnavn som *Odinsakr* og *Odinstn* kunne tyde på at navnet var eldre og. ² Det kan her nevnes at A. Closs har stilt Sleipner sammen med den åttefotete berggeit som er moderdyret til de tungusiske sjamaner. (Sitert etter C. C. Mathiesen s. 84.) ³ Jeg skylder dr. *K. L. Reichelt* en hjertelig takk for de følgende opplysninger. ⁴ Velvillig muntlig melding fra dr. *Marius Barbeau*, Ottawa.

LITTERATURLISTE

- Baba, Osamu 1934: Archeological Investigations in the Shimushu Islands (Kurile Is.); The Journal of the Anthropological Society of Tokyo Vol. XLIX No. 556. (Japansk tekst).
- Barraclough, H. 1941: The Pictographic Art of the Ancient Maoris of New Zealand; Man Vol. XLI No. 61 pp. 85—88.
- Bennet, W. Clark 1931: Archeology of Kauai; B. P. Bishop Museum Bull. 80, Honolulu.
- Blackistone, A. H. 1906: Cliff Ruins of Cave Valley, North Mexico; Records of the Past Vol. 5.
- Campbell, W. D. 1893: Aboriginal Carvings of Port Jackson and Broken Bay; Memoirs of the Geological Survey of New South Wales. Ethnol. Series No. 1, Sidney.
- Collins, Henry B. 1940: Outline of Eskimo Prehistory; Smithsonian Miscellaneous Collections Vol. 100, Washington.
- Cressman, Otto 1927: Petroglyphs of Oregon. Univ. of Oregon Monodr., Eudene.
- Davidson, D. S. 1936: Aboriginal Australian and Tasmanian Rock Carvings and Paintings; Memoirs of the American Philosophical Society, Philadelphia.
- Dellenbaugh, Fr. S. 1902: The North-Americans of Yesterday, New York & London.
- Emory, K. P. 1924: The Island of Lanai. A Survey of Native Culture; B. P. Bishop Museum Bull. 12, Honolulu.
- Gardner, G. A. 1931: Rock Paintings of North-West Córdoba, Oxford.
- Haast, J. v. 1878: Ancient Rock Paintings in New Zealand; Journ. of the Royal Anthropological Institute Vol. 8.
- Heizer, Robert F. 1947: Petroglyphs from Southwestern Kodiak Island, Alaska (MS).
- Huckerby, Th. 1921: Petroglyphs of Grenada etc.: Indian Notes. Museum of the American Indian. Heye Foundation, Vol. I, No. 3.
- Izett, James 1904: Maori Lore, Wellington, N. Z.
- Jenness, Diamond 1934: Myths of the Carrier Indians of British Columbia; The Journal of American Folk-Lore Vol. 47.

- Holmberg, Uno 1927: *Finno-Ugric, Siberian Mythology; Mythology of All Races* Vol. IV, Boston.
- Koch-Grünberg, Th. 1907: *Südamerikanische Felszeichnungen*, Berlin.
- Krieger, Herbert W. 1932: *Culture Sequences in Haiti; Explorations and Field Work of the Smithsonian Institution in 1931*, Washington.
- Kristensen, W. Brede 1925: *Livet fra døden*, Oslo.
- Laufer, Berthold 1899: *Petroglyphs on the Amur; American Anthropologist* (N.S.) Vol. I.
- Lavachery, Henry 1939: *Les petroglyphes de l'île de Pâques*, Anvers, Vol. II.
- Linton, Ralph 1925: *Archaeology of the Marquesas Islands; B. P. Bishop Museum Bull.* 23, Honolulu.
- Luquet, G.-H. 1926: *L'Art Néo-Calédonien; Travaux et Memoirs de l'Institut d'Ethnologie* Vol. II, Paris.
- Mallery, Garrick 1893: *Picture Writings of the American Indians; X. Ann. Report Bureau American Ethnology.*
- Marcano, G. 1890: *Ethnographie Précolombienne du Venezuela. Région de Raudals de l'Orenoque*, Paris.
- Mason, J. Alden 1940: *Painted Cave Petroglyphs in Puerto Rico; Actas y Trabajos Cientificos del XXVII° Congreso Internacional de Americanistas* (Lima 1939) Tomo I, Lima.
- McAllister, J. G. 1933: *Archeology of Oahu; P. B. Bishop Museum Bull.* 104, Honolulu.
- Mejia, F. 1946: *Manifestaciones Artística de los Indígenos de Colombia. La Orfebrería en los Petroglifos Indígenos. Universidad de Antioquia* No. 8.
- Nelson, E. W. 1899: *The Eskimo about Bering Strait; XVIII Ann. Report Bureau of American Ethnology.*
- Nordenskiöld, Erland 1924: *Forschungen und Abenteuer in Südamerika*, Stuttgart.
- Osgood, Cornelius 1946: *British Guiana Archeology to 1945; Yale University Publications in Anthropology* Nos. 35 & 36, New Haven.
- Paz de Noboa, Carlo Alberto 1940: *Paigchana, su cementerio y sus petroglifos; Actas y Trabajos Cientificos del XXVII° Congreso Internacional de Americanistas* (Lima 1939) Tomo I, Lima.
- Philippi, Rudolpho A. 1860: *Reise durch die Wüste Atacama*, Halle.
- Reichelt, K. L. 1938: *De østasiatiske religioner; De tusen hjemms bibliotek*, Oslo, Bd. 10.
- Rivet, Paul 1924: *Les Mélanéso-Polynésiens et les Australiens en Amérique; Compte rendu des séances de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres*, Paris.
- 1925: *Les Australiens en Amérique; Bull. de la Société de Linguistique* tome 26, Paris.
- Röder, J. 1940: *Geister der Vergangenheit auf Felsbilderfahrt in Neuguinea; Novo Guinea n. s.* Vol. IV, Leiden.
- Siecke, Ernst 1909: *Götterattribute und sogenannte Symbole*, Jena.
- Spix, J. B. v. & Fr. Ph. v. Martius: *Reise in Brasilien in den Jahren 1817 bis 1820 gemacht und beschrieben. Atlas.*

- Steward, Julian H. 1929: The Petroglyphs of California and Adjoining States; Univ. of California Publications in American Archaeology and Ethnology. Vol. XXIV.
- Waterman, T. T.: The Paraphernalia of the Duwamish „Spirit Canoe“ Ceremony; Indian Notes. Museum of the American Indians. Heye Foundation Vol. VII No. 4.
- Werner, E. T. 1922: Myths & Legends of China, London.
- Wissler, Clark 1922: The American Indians. 2. edition New York.

Per Fett

GARDSMATRIKEL OG FØRHISTORIE

Under arbeidet med artikkel til byggdeboka for Vik i Sogn kom eg over ei oversyn over norsk jordbrukshistorie, der eg m. a. fann utrekna gjennomsnittstorleiken for gardar med namn samansette med dei viktigaste etterleder (-heim, -stad osv.). Eg hugser dess verre ikkje kva for bok det var. Men det slog meg at ei utrekning som galdt heile landet, måtte verte utilfredsstillande so ulikt som dette landet er frå den eine kanten til den andre. Eg vilde difor ta ideen opp til nærare prøve i Vik.

Eg satt då med ei byggd som, når det gjeld hovudsokna og då serleg Flatbygdi, uvanleg tidleg og uvanleg lenge har lege centralt i innsamlingsarbeidet til Bergens Museum og som av den grunn byr på ein uvanleg kompakt og pålitande funnmasse. Dess utan viser denne kompakte funnmasse ei uvanlig solid byggd med kvalitativt høgtstående oldsaker frå dei to hovudperiodane 300—600 og vikingtid, eller fyrste og andre jordbruksekspanjonstid, som eg likar å kalle dei. Kvaliteten finn ein både i heimearbeidet og i importsaker. Dess utan var her fem kyrkjer i mellomalderen — dei tre står framleis — på gardar som oldsaker eller førhistoriske refleksjonar peikar ut framfor andre.

Eg sette meg då det spørsmål om ein kunde nå fram til ulike storleiksgrader for gardane frå og/eller i dei to ekspansjonstider (og evt. mellomalderekspanjonen) og om ein på det grunnlag kunde våge seg til å få datering på gardar som elles vantar faste haldepunkt for datering (oldsaker, fornminne, gardsnamn) og som ein difor berre kann aldersvurdere topografisk og ratt usikkerhet.

Svaret vart uvanleg positivt og tydelegare enn eg hadde våga å vente. Det kunde verte slik fordi det førhistoriske Vik har den karakter eg nemnde og fordi vi har talande oldsaker frå praktisk talt alle noverande matrikkelgardar i hovudbygda (Flatbygdi), dvs. mellom sjøen, fjellsidene og dalmynna.

Eg tok fyrst ei prøve med den matrikkelen som var nærast for hand, nemlig den siste, og fann at det vidare arbeidet var umaken verdt, men vart og fort klar over at eg måtte fri meg frå dei moderne tilhøve som var komne til uttrykk der. På den andre sida måtte ein ta seg i vare for verknader av Svartedauden. S. HASUND (Kring mannedauden, Syn og Segn 1922) meiner at Sogn ikkje hadde kome over desse verknader før relativt seint, slik at såra fyrst ved gardsmatrikuleringa i 1838 var lækte — stort set. Allso brukte eg matrikkelen for det året, den var og gamal nok for meg.

Som ein veit, er ein norsk matrikkelgard i regelen delt i fleire bruk. (I dagleg tale vert gjerne begge kallt for gard når der er fullt *gards*-bruk.) Garden får matrikelnr. (gnr.) i topografisk rekkjefylgje innanfor heradet, bruket får nr. (bnr.) etter kvart som dei vert utskilde, innanfor garden. Teknikken her vart då den at eg la saman skylda for alle bruk i kvar einskild matrikkelgard. Eg fann då tilnærma den verdi heile garden hadde hatt dersom han heilt fram til 1838 hadde halde seg samla på éi hand. „Tilnærma“ fordi fleire bruk sjølvstekt har større samla verdi enn det same området udelt, og denne skilnaden er større dess meir området er oppdelt. Denne feilfaktor kann eg ikkje sjå at vi kann få eliminert, og han ligg — unemnt — bak heile resten av denne artikkelen.

Dersom no den arkeologisk-topografiske detaljgjenomarbeiding viste at ein slik matrikkelgard ikkje hadde vore delt sidan vikingtid (dvs. delt i bruk som *no* er matrikulert som gard), so fekk eg beint fram verdien på ein vikingtidsgard projisert ned på 1838's økonomiske plan. Men dersom detaljarbeidet viste at matrikkelgarden berre var ein del av ein vikingtidsgard, måtte sjølvstekt verditalet leggjast saman med

tala for dei andre matrikkelgardar som vikingtidsgarden har vore delt i, på same måten som vi la saman bruk til matrikkelgard. Og på same måten måtte ein leggje saman vikingtidsgardar til eldre-jarnaldersgardar, dvs. til gardar frå 1. ekspansjonstid. Vil ein gå lenger attende, kann ein jo gjerne gjere det; eg gjorde det — for meg sjølv.

Noko direkte og eksakt mål for verdier på gardar i førhistorisk tid får ein sjølsagt ikkje på denne måten. Til det er det for mykje som har skift ut gjennom tidene, sjølv verdimålet ikkje minnst. I 1838 vert skylda for fyrste gong utrekna i mynt i staden for naturalia. Skyldsatsar kann verte forandra på grunn av kjøp og sal, naturkatastrofar eller andre, mange andre årsaker. Men ein viss konstans i det store meinte eg ein kunde rekne med, og meiner eg resultatet frå Vik viser.

Ein må då gjere seg det klart kva ein eigenleg vil nå fram til. Eg har talt om gjenomsnittsverdi. Eg meiner då ikkje eit tal med komma og desimalar — det er allt for sprødt når grunnlaget for talet er so avrunda som det må vere. Dess utan er det *spelromet* vi har bruk for fyrst og fremst.

Heile materialet frå Vik ligg føre i manuskript og vil, om ikkje so lengje, segjest det, verte trykkt i byggdeboka for Vik (red. Olav Hoprekstad). Arkeologisk datering og topografisk vurdering kjem då her fram berre som resultat, grunnlaget vil ein finne i byggdeboka. Og om eg nedanfor segjer kategorisk frå i sume høve som ein finn meir varsamt sagt i byggdeboka, er det og for å konsentrere emnet til det som denne gong er vesentleg.

Dei opphavlege gardane (frå bronsealderen) tykkjest vere Bø og ein som eg har kalla Hove-Voll fordi det er heilt opplagt at desse to har høyrte saman i ein gard som må ha heitt noko anna, mogleg Mo (Moar), mogleg Vik.

I eldre jarnalder skil desse seg ut, ser det ut for i fyrste omgang:

Sæbø + Sjøtun	18	skylddalarar
Seim	21	—
Stadheim	26	—

Hønsi	10	skylddalarar
Holstad	15	—
Tryti	27	—
Skjervum	19	—
Hopperstad	31	—
Fosse + Nummedal	32	—
Dess utan utanfor hovudsokna:		
Nesse (Nessane)	27	—
Kvamme + Kvamsøy + Engjum	31	—
Målsnes + Stokkabø + Hanavik	24	—
Låne + gardane ved Lånefjord	17	—

Gjennomsnittet er 23 skylddalarar med skyld mellom 10 og 32, eller, om vi tar bort den minnste, mellom 15 og 32.

For yngre jarnalder kann vi ikkje tale fullt so sikkert, men desse kann ein i alle fall rekne med:

Grov	6	skylddalarar.
Fjærestad	10	—
Djupvik	7	—
Svardal + Lyktvor	9	—
Refsdal	19	—
Ovri	17	—
Nummedal	18	—
Fosse	13	—
Hallset	7	—
Grønsberg	4	—

Ein ser at vi her jamnt er nede på ein annan storleik med skyld mellom 4 og 19 dalarar. Den samme storleiken går att på gardar som vi veit var til i mellomalder, men som i mange høve kann vere eldre:

Fyli	16	skylddalarar
------------	----	--------------

Vange	15	skylddalarar
Midlang	13	—
Åse (i Vik)	15	—

og mange mindre gardar i Arnafjordsokna. Rett nok er mange av desse ratt store, men ingen når opp i gjennomsnittet for eldre jarnalder. Derimot har sume av dei største gardane namn av eldre *type* utan at ein tør hevde at dei er eldre. Gjennomsnittet for dei siste to grupper gardar er 13 (berre dei nemnde er medrekna; tar ein fleire med, går gjennomsnittet ned).

Til desse to gardsgrupper — den kring 23 skylddalarar og den kring 13 — er å segje at tala for dei einskilde eldre-jarnaldersgardar gjerne er minimumstal: ein leggjer ikkje sammen meir enn ein er trygg på. Derimot vil tala for yngre-jarnaldersgardar ofte være maksimumstal.

Ut frå dette vil eg då våge å hevde at Tenål (29 sk. d.) og Nese (i Arnafjord, 25 sk. d.), som vi ellers vantar både funn og faste fornminne frå, er eldre-jarnaldersgardar. Sameleis Åse (33), Flete (34) og Dale (20) i Arnafjord, når ein til desse reknar dei gardane som topografisk høyrer naturleg til. Arnafjord har praktisk talt ikkje funn eller gravminne.

Ut frå dette skal vi og gå attende til lista over eldre-jarnaldersgardar. Vi finn der ein gard som ligg ratt lågt i høve til dei andre, enndå han har eit namn av høg alder, det er Hønsi, *-vin*-namn, 10 sk. d. Beggje grannegardane har funn frå eldre jarnalder (Tryti og Holstad), liksom Hønsi sjølv. Tryti er ratt stor, likesom dei andre *vin*-gardane i heradet langt over dei 10 sk. d. Derimot ligg Holstad berre litt over gjennomsnittet for *yngre* jarnalder. Slår ein saman Hønsi og Holstad, får ein ein gard som høver fint inn i lista for eldre jarnalder. Dette høver og godt av andre grunnar, i det dei ligg slik til og har slik jord at dei passar godt saman. Hønsi har betre jord enn Holstad, som har meir myr- og beitemark. Det kann då hende ein har lov til å gå ut frå at delinga gjekk føre seg i 2. ekspansjonsperiode, slik at eldre-jarnaldersgravene på Holstad eigenleg høyrer Stor-Hønsi til, eller at delinga vart

gjort i sein folkevandringstid, slik som eit bortkome funn frå Holstad kann tyde på. (Namnet Holstad *kann* vere frå folkevandringstid.) Er dette rett, vert gjennomsnittstalet for eldre jarnalder 25 sk. d. med 17 og 32 som ytre grenser, medan det ikkje vert nokon forandring med tala for yngre jarnalder. Eg meiner det er rett.

Kyrkje-gardane peikar seg ratt tydeleg ut:

Hove + Voll	39	skylddalarar
Hopperstad	31	—
Tenål	29	—
Kvamme	31	—
Flete	34	—

Tala for dei to siste representerar eldre-jarnaldersgardane, og det er sjølv sagt ikkje heilt rett: Det er jo yngre-jarnaldersgarden, evtl. mellomaldergarden vi i dette høve skulde ha tak i. Men tala for dei tre fyrste er gode nok, og ligg på eit nivå for seg utan selskap med nokon annan gard i heradet enn nett Kvamme og Flete — og so Åse i Arnafjord. Desse tre kann ha vore mindre i den fyrste kristne tida, vi veit det ikkje. Men storleiken på dei tre kyrkje-gardane Hove-Voll, Hopperstad og Tenål i hovudsokna synest vise kor stor ein gard *måtte* vere for å greide å halde ei kyrkje. Det er heller ikkje noko ved Kvamsøykyrkja som tyder på at garden har vore mindre enn dei andre. Flatskyrkja er vekke for lenge sidan og kyrkja står i dag på Nese. Eg har difor rekna med at Kvamme og Flete fyrst seinare har vore delt, so får ein heller tru om Åse det ein vil.

Eg vil tru at ein liknande arbeidsmetode kann løne seg i mange andre bygder med. Eg vil i alle fall bruke han oftare sjølv. Kva ein enn vil segje om resultatet frå Vik, tør ein vel slå fast dei tre gard-grupper kyrkje-gardar, eldre-jarnaldersgardar og yngre-jarnaldersgardar, som i verdi står grovt set i høvet 3 : 2 : 1 til kvar andre.

Erling Johansen

NYOPPDAGETE JORDBRUKSRISTNINGER I ØSTFOLD

Med støtte av Universitetets Oldsaksamling og Nansenfondet— Borrefondet foretok jeg i 1944 en del arkeologiske undersøkelser i Østfold, bl. a. med spesielle etterforskinger av mulige ukjente jordbruksristninger. Denne særlige del av undersøkelsene førte til oppdagelsen av 25 slike ukjente ristninger som ble undersøkt så nøyaktig som mulig med hensyn til beliggenhet og innhold, og hvis resultat foreligger i nærværende arbeid.

De fleste av disse nyoppdagete ristninger består utelukkende av groper, men det ble også funnet innholdsrikere og mer interessante felter. I første rekke må nevnes de overordentlige betydningsfulle ristninger som bar spor av en opphavelig rød maling — de første sikre slike overhode, — de som ble funnet ved Solberg i Skjeberg. Da jeg tidligere har meddelt funnet av disse i et annet arbeid,¹ skal jeg her ikke komme nærmere inn på de spørsmål og problemer som denne viktige oppdagelse for ristningsstudiet fører med seg.

Som arbeidsfelt for ristningsundersøkelser begynner Østfold å bli temmelig godt gjennom søkt nå forresten, særlig den del som ligger øst for Glomma. Gjennom årene er det her blitt foretatt flere undersøkelser, især i de rike ristningsbygder Borge og Skjeberg. Av disse er det to som har vært til stor hjelp ved mine egne undersøkelser. Jeg tenker på de grunnleggende arbeider av MARTIN ARNESEN² — mannen som oppdaget Østfolds ristningsrikdom —, og det planmessige og kritiske arbeid dr. GUTORM GJESSING har framlagt i første bind i serien „Østfolds jordbruksristninger“. Det viser seg nemlig at befolkningen i ristningsområdene — som

„almuen“ i Arnesens tid —, har liten eller ingen viten om disse fortidsminner, slik at det blir de rent litterære kilder som sikrest viser fram til de *kjente* felter. Rent erfaringsmessig har jeg nemlig alltid benyttet meg av et kjent felt til utgangspunkt ved den videre undersøkelse etter nye, ukjente ristninger, da det viser seg at det er i nærheten av slike at en har de største sjanser i så måte. Dette er det eneste holdepunkt en kan regne med — temmelig relativt det også naturligvis —, ellers gjelder det at en med en spesiell „teft“ planmessig undersøker alle svaberg og bergflater som ser gunstige ut.

Mine egne undersøkelser har utelukkende pågått i Borge og i Skjeberg prestegjeld. Tross av at professor RYGH i 1873 mente å kunne tro at Arnesen hadde „bragt det dertil“ at de „allerfleste Ristninger i denne Egn (Østfold) kunne antages at være kjendte“,³ og dertil de senere undersøkelser, er det utvilsomt en stor del ukjente ristninger her ennå. Dette gikk jo forsåvidt også fram av nærværende undersøkelse. Særlig at det lykkes å påvise nye, ukjente felter innenfor så godt gjennom-søkte ristningsområder som ved Solberg i Skjeberg og ved Begby i Borge, gir håp om at nye undersøkelser skal kunne framdra ytterligere nytt ristningsmateriale.

Slik jeg har lagt an dette lille arbeid med beskrivelse av hvert enkelt felt, og særlig hver eneste figur, kan det vel mulig virke kjedelig og unødig kritisk, men etter min mening er en slik framstilling av undersøkelsesresultatene helt nødvendig. Det bør i hvert fall alltid bemerkes om en figur er tydelig eller utydelig, sikker eller usikker. Slik det er blitt gjort ved de siste store ristningsundersøkelser innenfor både veide- og jordbruksristningene. Skal en ristningsundersøkelse være av verdi for seinere, rent litterære studier, blir jo det hele en usikker kilde hvis ikke resultatet bygger på en kritisk vurdering av hver detalj. Særlig vekt mener jeg det bør legges på om det kan konstateres at en figur har mistet deler eller linjer som følge av forvitring, og ikke er ment avsluttet slik som en kalkering eller bilde vil vise i et slikt tilfelle. Ved menneskefigurer er dette av absolutt betydning. Det er

f. eks. helt verdiløst når enkelte mener å kunne gjenfinne gudestørrelser i figurer med en halv arm, bare med en hånd o. l., hvis ikke dette er anmerket som opphavelig og ment i den ristningspublikasjon som vedkommende benytter seg av. Mytologiske kombinasjoner bør jo ellers også benyttes med stor varsomhet, og ubeskrevne gjengivelser av figurer eller figurgrupper bør vises dobbelt forsiktighet i så måte.

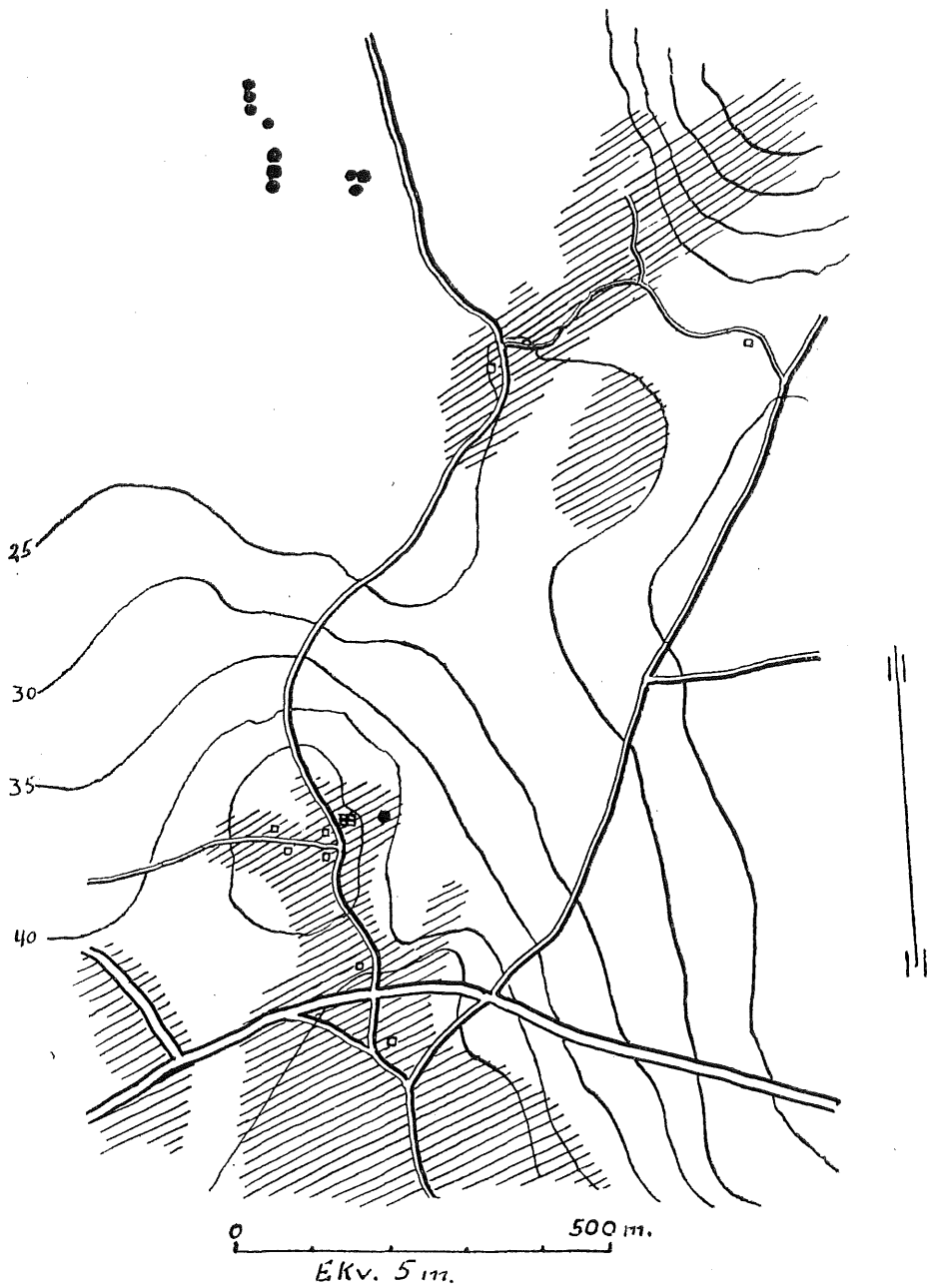
Med hensyn til datering stiller disse nye ristninger seg på samme linje som Østfolds øvrige jordbruksristninger. Av skipstyper — jordbruksristningenes viktigste kronologiske holdepunkter — framviser feltene de vanligste former av Herrestruptypen, og videre over skip som i likhet med Herrestruptypen har kjøl og reling vist bare med en linje, men som også har lang, oppbøyd kjølspord, — fram til seine typer som de konturtegnete og helt uthogde skip. Kivik—Tunatypen mangler helt. Da denne er en tidligere type enn de to sist nevnte, kan det se ut som det er et brudd i den typologiske rekkefølge, men en får huske at det bare er et fåtall av feltene som har skipsframstillinger, så noen vekt behøver en ikke å legge på dette, og enn videre da typen fins på noen nabofelter like ved de nærværende ristninger.

Den nevnte typen som har skroget formet som Herrestruptypen, men med kjølspord, er den vanligste skipstype på de nye felter. På felt nr. 12 finner en mange skip av denne form. Slik som typen der er framstilt med spiralopprrullede stavner — de med horn eller ører er tydeligvis stiliserte dyrehoder — er det sikkert en sein form. At den er sein slik, framgår også av at mange av dem har karakteren av kultskip med adoranter og reiste solsymboler o. l. På felt nr. 14 forekommer noe mer enkle former av disse skip sammen med Herrestrup-typen. Da en med sikkerhet her kan iaktta at et skip av foreliggende type er hogd over og etter en av Herrestruptypene, ligger det nær å tro at denne sammenstilling er riktig typologisk rekkefølge, noe som konstruktivt vil være en naturlig utvikling. Også ved andre felter på Begby er disse skip stilt sammen slik at det synes som sikkert at typene følger etter hverandre i den rekkefølge vi her har nevnt. Setter

vi ifølge resultatet av foretatte kronologiske undersøkelser⁴ jordbruksristningenes Herrestruptype i sin alminnelighet til eldre bronsealders 3—4. tidsgruppe, et resultat det heller ikke skulle være noen fare ved å bruke også i vårt materiale, — skulle som en videre utvikling av Herrestruptypen foreliggende skipsform med kjølspord her få sin begynnelse i eldre bronsealders siste del. Også andre steder er det blitt antatt at kjølsporden opptrer allerede i eldre bronsealder⁵. At foreliggende type med de seine former, som er nevnt, også når ned i yngre bronsealder, sikkert for en vesentlig del, det viser bronseknivene fra Solbjerg o. a. fra 8. tidsgruppe.

Kivik—Tunatypen, slik den forekommer på de andre felter ved Begby, synes derimot å ha en kortere utviklingstid. Den går nok ned i 8. tidsgruppe denne også, men dens første opptreden faller antagelig seinere enn typen med kjølspord, noe som synes å framgå av Kivik—Tunatypens sammenstilling på feltene her. Der typen forekommer viser den sikker forbindelse med meget seine skipstyper som konturtegnete og helt uthogde, aldri til Herrestruptypen. I det hele forekommer det meg at skipstypenes forhold på Begby er meget tydelig, slik at det kan oppstilles følgende typologiske rekkefølge: Herrestruptypen — skip som Herrestruptypens skrog, men med kjølspord, — Kivik—Tunatypen. Etter disse vil jeg videre sette det konturtegnete skip, og som slutt på rekken det helt uthogde skip. Disse må være meget seine. På et av feltene her (ARNESEN-RYGH, 112) kan det tydelig konstateres at en vakker form av det konturtegnete skip i hvert fall er hogd seinere enn en Kivik—Tunatype. At det helt uthogde skip er en sein type, har jeg også kunnet se andre steder, bl. a. på et stort felt jeg oppdaget for et par år siden ved Hornes i Skjeberg. Her var slike skip framstilt med sideror, noe som må tale for en datering til jernalderen. Et slikt skip med sideror synes også å være framstilt på Begby, på ARNESEN-RYGH nr. 109.

Selve undersøkelsene som ligger til grunn for nærværende arbeid, har pågått så vel i dagslys som i kunstig belysning. For øvrig med

□ Gård. ● Ristninger. // Udyrket mark.

Fig. 1. Ristningsfeltenes beliggenhet ved Store Borge.
Ristningene på sletten nord for Borge kirke viser tydelig forbindelse med dyrket mark, da alle feltene ligger på svaberg omgitt av gammel åkerjord.

flere gjentatte besøk under begge disse lysforhold. Med hensyn til dagslys, så har jeg — litt uvanlig — benyttet meg av solrike dager i november, noe som viste seg å være meget effektivt på grunn av den lave solbanen. Litt kaldt kunne det vel bli med et slikt arbeid som ristningsundersøkelser på denne tid av året, men hvilke skygger i ristningslinjene!

Ved beskrivelsen av feltenes beliggenhet har jeg ført hvert felt inn under den gård eller plass som eier ristningsflaten, selv om andre gårder eller plasser ligger nærmere. Ellers vil det sees av selve ristningsbeskrivelsene nedenfor at det til utgangspunkter for den videre stedsbestemmelse er benyttet felter som er publisert av dr. Gutorm Gjessing i „Østfolds jordbruksristninger“, da disse alltid er nøyaktig beskrevet med hensyn til beliggenheten, og således forholdsvis lette å finne fram til. Dette har spart nærværende arbeid for flere unødige gjentakelser, og har ellers vært til stor hjelp på andre måter også.

Jeg vil her nytte høvet til å rette en takk til professor, dr. A. W. BRØGGER og professor, dr. GUTORM GJESSING for all elskverdig hjelp, likeledes til Samlingens tegnerske, fru MARY STORM, som på en fortrinlig måte har rentegnet det store felt nr. 12.

FELTENE

Nr. 1. Hornes vestre I. Fig. 2 D, side 69.

Om lag 200 meter nord for gården ligger en langstrakt bergrygg som kalles „Mikkelsborg“. På denne ligger et par kjente ristninger. Framimot 60 meter fra den søndre ende av berget ble funnet et ukjent felt. Dette ligger ellers like i nærheten av de øvrige kjente, — 14 meter rett nord fra det sydligste av disse, Gjessing nr. 76, og 15 meter sydsvest fra det nordligste, Gjessing nr. 77. Feltet består av 25 gropere og 1 skip.

Skipet og de fleste av gropene er hogd midt i et vannsig som har slipt bergsiden her jamn og glatt. Dette vannsiget gir ellers også

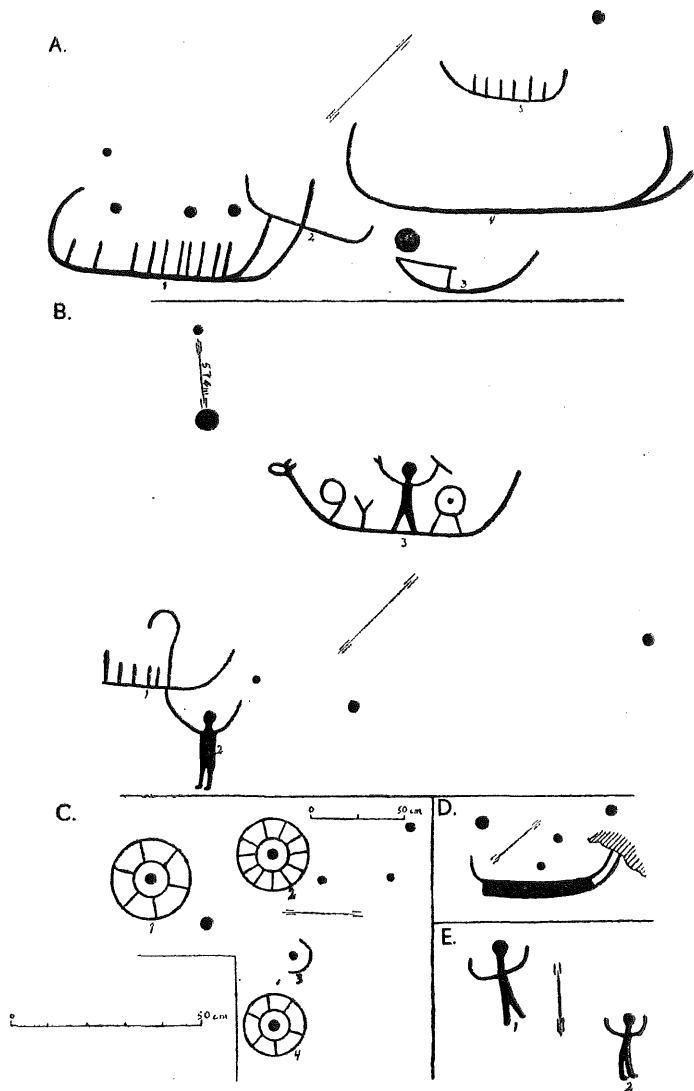

Fig. 2. Ristninger fra Skjeberg og Borge pgd.
 A. Begby III. B. Store Borge IV. C. Solberg øvre III.
 D. Hornes vestre I. E. Store Borge I.

næring for et tett, svartaktig lav og grønnsvær som for en stor del skjulte figurene da de ble funnet, og det er nok også derfor at de ikke er blitt oppdaget før. Skipet er tydelig og sikkert, om enn grunt hogd. Storparten av gropene er helt jamne og glatte, og forholdsvis dypt hogd. De er vesentlig plasert over skipet, og ellers på sydsiden av dette. Tverrmålet varierer mellom 3 og 6 cm. Da de ligger slik spredt utover, er bare de som ligger nærmest skipet tatt med på kalkeringen.

Bergsiden ved ristningen heller om lag 20° mot øst, og vender ut mot dyrket mark.

Nr. 2. Hornes vestre II.

Syd-sydvest fra foregående ristning — om lag 9 meter — ble det funnet 6 groper under et tett moselag. Berget er her sterkt forvitret og ruglet. Det er også en del andre fordypninger her, men disse er for usikre til å bli kalkert. De 6 gropene er sikre, men temmelig forvitret de også.

Nr. 3. Solberg nedre.

10 meter rett vest for det kjente og ofte avbildete felt på Solberg, ARNESEN-RYGH nr. 86 og Gjessing nr. 34, ble funnet en ukjent ristning med 10 groper. Disse ligger på noen trappeformete avsatser under en bratt fjellvegg. Gropene ligger nokså gjemt, og er vanskelige å finne. Sjølve gropene er likevel tydelige og sikre, flere av dem er forresten dype og pene og lite forvitret. Tverrmål inntil 7,5 cm.

Nr. 4. Solberg øvre I.

I den dyrkede marken syd for gården ligger flere små svaberg med ristninger. Midt inne blant åkrene ligger en havnegang som før har vært dyrket mark. I denne ligger en liten bergskalk med ristningen Arnesen-Rygh nr. 63, Gjessing nr. 43. I åkeren østenfor er det fem små svaberg like ved hverandre, og på toppen av det østlige av disse er hogd en enslig grop. I denne var det spor av en opphavelig rød maling.

Gropen må ha blitt særlig glattet til etter hoggingen, især i bunnen kan dette sees. Linjekanten er ellers noe forvitret og avrundet. Under fargelaget var gropen helt ren og hvit. Tverrmål 6 cm.

Nr. 5. Solberg øvre II.

Om lag 25 meter vest for foregående ristning ble funnet en grop til, — på det vestligste av svabergene, omtrent midt på toppen av berget denne også. Forvitret, men sikker likevel. Tverrmål 4,5 cm.

Nr. 6. Solberg øvre III. Fig. 2 C, side 69.

75 meter sydvest for bergskalken med den kjente ristningen som er nevnt under felt nr. 4, ble det funnet 4 solfigurer og like mange groper. Også i disse figurer var det rester av en opphavelig rød maling. Ristningen ligger på et nesten flatt, særs lite svaberg, som var helt dekket av den dyrkete marken, bare en lav haug røpet det før det ble gravd fram. Dette jordlaget har utvilsomt særskilt bidratt både til bevaringen av fargen i ristningslinjene og konserveringen ellers. Ved et besøk her nå — tidlig på våren 1945 — viste det seg nemlig at vinteren hadde tæret sterkt på figurenes konserveringsstand. Ristningslinjene var nok noe forvitret da de ble gravd fram også, men dengang kunne det likevel tydelig iakttas at linjene var blitt slipte etter hoggingen, noe som var vanskelig å konstatere ved mitt besøk nå.

Ved den første undersøkelse av ristningen viste det seg at figurenes linjer var helt lyse og hvite under fargelaget, noe som nevnt også ble iakttatt i den enslige gropen ved feltet nr. 4. Dette viser at malingen har bevart den opphavelige lyse fargen som linjene har hatt som nyhogde og slipte, slik at fargen trulig er lagt på straks etter at linjene var ferdigarbeidet.

Figur nr. 1: Solfigur bestående av to konsentriske sirkler som er forbundet med en rekke radiære linjer omkring en grop som sentrum. Tydelig og sikker. Linjene har opphavelig vært hogd med dype og kraftige linjer, men er nå forvitret og avrundet i kantene.

Figur nr. 2: Solfigur av samme form og konserveringsgrad som foregående, denne har bare flere radiære linjer mellom de konsentriske sirklene.

Figur nr. 3: Solfigur som nå ikke kan konstateres i sin helhet, som følge av forvitring.

Figur nr. 4: Solfigur av helt samme form som nr. 1. Denne er noe utydeligere og mer forvitret. En kort linje i retning nord—syd, og hvis ene ende berører den ytterste sirkelen på høyre side, ble funnet å være naturdannelse.

Gropene: De 4 gropen som ristningen inneholder foruten de som er hogd som sentrum i solfigurene, er alle tydelige og sikre. Om de enn nå er forvitret og avrundet i kantene, er de likevel dype og kraftige.

Nr. 7. Solberg øvre IV.

Frammot 100 meter syd-sydvest for samme utgangspunkt som foregående felt ligger en liten einerbevokst bergkulle. I den nordre ende av denne — på vestsiden — ble funnet 6 gropen under et tykt moselag. Ristningsflaten heller sterkt mot vest, og er forholdsvis glatt og pen. En del jord ble derfor spadd av både nedover og til sidene her, men noen flere figurer ble likevel ikke funnet. Derimot ble det iaktatt store mengder av kull og aske i den framgravde jorden, et tilhøve som muligvis er av stort verd.

Gropene er forvitret, men sikre og tydelige. Tverrmålet varierer fra 3 til 6,5 cm.

Nr. 8. Nålum I.

Nord for husene på Nålum, straks syd for hovedvegen hvor den går over jernbanen, ligger noen små flate berg som før har hørt til Skjeberg prestegård. På disse bergene ligger et par kjente ristninger med gropen. Ved nøyaktige undersøkelser lyktes det å konstatere ytterligere to gropristninger her.

På nordsiden av disse bergene ser en tuften og litt av brua etter en revet låve. Framimot 20 meter sydvest for denne ligger ristningen Arnesen-Rygh nr. 22, Gjessing nr. 31. Om lag 14 meter nord-nordøst for denne ristning ligger den ene nyoppdagete. Ristningen består bare av 2 groper som ligger tett ved hverandre på en flat berghelle. De er lett forvitret, og tydelige og sikre.

Nr. 9. Nålum II.

Den andre gropristningen ble funnet på et lite svaberg med svak helling mot vest, ut mot noen jorder like ved. Berget ligger framimot 20 meter nordvest fra samme utgangspunkt som ved foregående felt. Denne ristningen består av 3 groper, sikre og tydelige.

Nr. 10. Havn.

Ved å gå vegen nordover jordene mot Havn — den som går fra hovedvegen mellom den gamle og nye fylkesskolen — til et punkt rett vest for Skjebergelvens løp under jernbanen, og så 30 meter inn for vegen i samme retning, finner en 2 groper. De er hogd på en flat berghelle, og er sikre og tydelige. Det er mange svaberg frametter jordene her, men flere ristninger ble ikke funnet, enda bergene ser gunstige ut.

BORGE PRESTEGJELD

Nr. 11. Slettevold.

På et ganske lite svaberg i en havnegang under Slettevold, brnr. 15 til Begby, viste det seg å være hogd 4 groper. Havnegangen ligger nord for gården, slik at svaberget bare ligger 180 meter syd for mitt felt nr. XIII (Viking 1944) i det rike ristningsområde ved Begby, og nærværende felt tilhører dermed tydeligvis dette området det også. Nærmere bestemt ligger svaberget ellers 25 meter øst-sydøst for den østligste mast i det elektriske linjespennet som krysser havnegangen her.

Bare om lag 1 m av svaberget er såvidt synlig over jorden, men har der en blank og helt glatt overflate. Ellers fortsetter berget tålelig grunt inn under jorden omkring det, og ved å løfte litt på dette torvlaget ble gropene funnet. Gropene er små, men tydelige og sikre, og ligger tett samlet der berget er nesten flatt. Tverrmålet omlag 3 cm.

Nr. 12. Begby I. Fig. 3, side 75.

Etter flere resultatløse undersøkelser både i 1943 og 1944 etter Arnesens felt nr. 39 (Arnesen-Rygh nr. 110) lyktes det på forsommeren under de nærværende undersøkelser likevel å gjenfinne denne ristning, den som Helge Gjessing i „Østfolds oldtidsminner“ anfører som bortskutt i 1908, noe som forresten også ble meg fortalt på Begby. Det som gjorde at jeg satte i gang disse tilsynelatende håpløse undersøkelser etter en bortskutt ristning, var egentlig A. L. Colls beskrivelse av feltene ved Begby i Ab. 1902⁶. Coll oppgir her nemlig at feltet ligger 50 meter sydøst for Arnesens ristning nr. 38, — mens Arnesen sjøl nevner 120 skritt sydvest —, og denne stedsangivelse av Coll viser fram til et sted hvor ristningsåsen er fri for steinhoggervirksomhet. Med Arnesens stedsbestemmelse derimot — som Helge Gjessing benyttet — kommer en nå bort i et steinbrott. Da det her således var en mulighet for at Colls stedsbestemmelse var den riktige, foretok jeg som nevnt flere undersøkelser etter denne, men altså uten resultat. Både med hensyn til kompassretning og mål ellers viste det seg likevel seinere at denne angivelse var misvisende, idet feltet ble funnet temmelig nær det sted Arnesen oppgir.

Som et siste forsøk på å finne ristningen ryddet jeg nemlig vekk en stor haug med steinkult som dekket fjellsiden like ved det nevnte steinbrottet. Det var en mengde stein her, men fjellet under var forholdsvis jamnt, og her ble ristningen virkelig funnet. Enda ristningen således ikke er nyoppdaget, men nærmest „ny-gjenoppdaget“, tar jeg den med her. Foruten at tapt ristningsmateriale som kommer til rette alltid er av ny interesse, gir ristningen i dette tilfelle nemlig også en

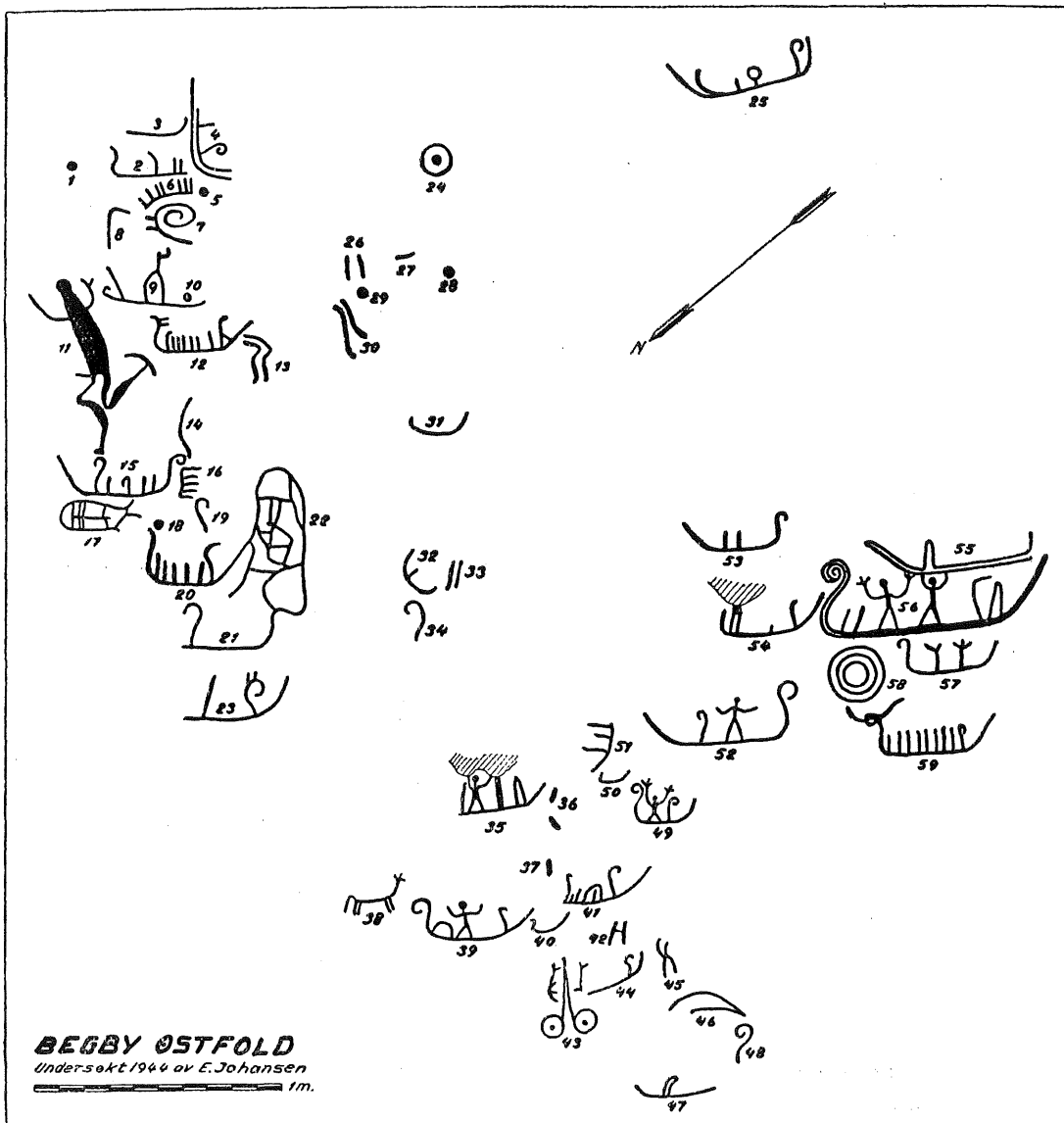

Fig. 3. Begby I. Blant feltene i ristningsområdet ved Begby er dette det som er rikest på forskjellige motiver. Det er nå på god veg til å forvitne helt, enda det fra først av er hogd inn i en glattslipt fjellflate.

mengde nye figurer, da feltet er mye større enn av Arnesen antatt. Han gjengir 13 figurer av ristningen, vesentlig skipsfigurer. Coll har bare sett „kun et skib af enkleste form“. (Fig. nr. 59.)

Slik som ristningsflaten ligger nå, er den sterkt preget av forvitring. Da figurene ble hogd, har den tydeligvis likevel vært helt blankslipt, da denne opphavelige overflaten på noen steder sees med innhogde figurlinjer. Sjøl om det nå er bare særs små og få rester av overflaten som sees slik, er storparten av figurene likevel tydelige og sikre enda de er grunt hogd. Ellers er det også en del figurer som er svært utydelige og usikre. Like nordenfor figur 11 er det dessuten noen fordypninger og linjer som jeg ikke våget å kalkere i det hele tatt. Særlig da berget her er mer ruglet og ujamnt, og fullt av naturlige groper og linjer. I det hele varierer figurenes konserveringsgrad temmelig sterkt. Det er nok dessverre også sikkert at ristningen er særlig utsatt for forvitring og avskalling slik den ligger midt i et vannsig som om vinteren fryser til med et tykt islag over figurene.

Etter mine avstandsmålinger ligger ristningen 100 meter syd-sydvest for Arnesens felt nr. 109, og 90 meter rett syd for nr. 41, — videre 34 meter opp på fjellsiden fra gjerdet nede ved jordene vest for ristningsåsen. Feltet heller ned mot disse gamle dyrkede jordene med om lag 10—15°.

Figur nr. 1: Liten grop. Grunt hogd, men sikker og tydelig.

Figur nr. 2: Skipsfigur. Utydelig, men sikkert avsluttet slik kalkeringen viser. Grunt hogd denne også.

Figur nr. 3: Krum linje. Særs grunt hogd, men sikkert avsluttet slik kalkeringen viser. Trulig en påbegynt skipsfigur.

Figur nr. 4: Skipsfigur. Grunt og utydelig hogd. Det ene stavparti synes vitret helt bort.

Figur nr. 5: Grunn grop. Sikker og tydelig.

Figur nr. 6: En noe uvanlig figur. Består av en buet linje med 7 tverrstreker. Da det tydeligvis ikke er en skipsfigur, blir tolkingen usikker. Figuren er grunt hogd, men sikker og tydelig, og avsluttet som kalkeringen viser.

Figur. nr. 7: Spiral. Forholdsvis dypt hogd, og sikker og tydelig. Linjekantene er likevel nå sterkt avrundet.

Figur nr. 8: Linje, krum i den ene ende. Helt utydelig.

Figur nr. 9: Skipsfigur. Midt på denne er hogd en dårlig formet menneskefigur. Det hele er grunt hogd, men sikkert og tydelig likevel.

Figur nr. 10: Liten grunn grop. Sikker og tydelig.

Figur nr. 11: Phallisk mannsfigur. Hode og armer, som er grunt hogd, er noe usikre, ellers tydelig og klar, især benene. Figuren er helt uthogd og tegnet som i sterk bevegelse, nærmest springende eller dansende. Ved det ene bens fot er hogd en underlig forlengelse av hælen, en detalj som også Arnesen har iaktatt. Figurens største høyde 70 cm.

Figur nr. 12: Skipsfigur. En av ristningens dypest hogde figurer, og er helt tydelig og sikker. Bakstavnen er tegnet som et stilisert dyrehode med horn eller ører. Mellom midt på forstavnens framside og kjølsporten er hogd en skrå linje. Denne viser tydeligvis en feste-forbindelse mellom stav og kjø.

Figur nr. 13: Like under foregående skipsfigurs kjølsport er hogd to krokete, parallelle linjer. At disse må oppfattes som underkroppen av en menneskefigur, er sikkert nok. Markeringen av legger, og særlig føtter, viser tydelig at de må sees slik. Enda det helt sikkert kan konstateres at linjene ikke er hogd i forbindelse med skipsfiguren, er det likevel her en tilsiktet plassering mellom disse figurer. Det er jo ellers et kjent motiv, om det likevel er sjeldent å se en så enkel menneskefigur som denne i slike figursammenstillinger.

Linjene er helt tydelige og sikre, og forholdsvis dypt hogd, om enn noe avrundet i kantene og forvitret nå.

Figur nr. 14: En svak buet linje. Grunt hogd, og meget forvitret og utydelig.

Figur nr. 15: Skipsfigur. Tydelig og sikker, om enn grunt hogd.

Figur nr. 16: Figur mye lik nr. 6. Denne er likevel grunnere hogd, og mer utydelig. Det synes således sikkert at figuren opphavelig har vært større, men er vitret bort nå.

Figur nr. 17: Figuren må nærmest stilles sammen med de såkalte rammefigurer. Særlig i Østergötland fins særs liknende former. Figuren er grunt hogd, men sikker og tydelig likevel.

Figur nr. 18: Liten grunn grop, sikker og tydelig.

Figur nr. 19: Meget utydelig og forvitret linje med en halv opprulling i den ene ende. Kan nå ikke følges i sin helhet. Muligvis stavnen av en ellers bortvitret skipsfigur.

Figur nr. 20: Skipsfigur. Helt tydelig og sikker. Opphavelig hogd med dype og kraftige linjer, i det hele en av feltets best bevarte figurer, sjøl om den nok er preget av den vanlige forvitringen her denne også.

Figur nr. 21: Skipsfigur. Grunnere hogd enn foregående figur, og mer forvitret. Likevel kan det tydelig konstateres at ingen mannskapsstreker er blitt hogd, slik at skipet opphavelig er avsluttet slik kalkeringen viser.

Figur nr. 22: Såkalt „nettfigur“. Utydelig, og hogd med grunne linjer. Opphavelig synes figuren å ha vært større, særlig mer oppdelt. Det som er kalkert må ansees som sikkert. Disse eiendommelige „nettfigurer“ har vært gjenstand for flere forskjellige tolkingsforsøk, særlig som skjematiske karter. Uten å komme nærmere inn på dette spørsmål, kan muligvis vår figur være av interesse ved sin tydelige og sikre forbindelse med skipsfigurene nr. 20 og 21, sjøl om det ikke er en ukjent sammenstilling ellers heller.⁷

Figur nr. 23: Skipsfigur. Akter forsvinner den i en forvitring, ellers er den sikker og tydelig. Framstavnen er formet som et stilisert dyrehode.

Figur nr. 24: Punktsirkel. Forholdsvis dypt hogd, om enn sterkt forvitret nå. Likevel sikker og tydelig. Umiddelbart til høyre for figuren synes det å være en liknende, slik at det muligvis kunne tenkes å være rester av en bortvitret vognfigur her. Men da berget her er mye ujamnt og ruglet, var det helt usikkert og ble heller ikke kalkert.

Figur nr. 25: Skipsfigur. Utydelig på grunn av sterk forvitring. Det som er kalkert er likevel sikkert.

Figur nr. 26: To korte, parallelle linjer. Grunt hogd, men det kan sikkert konstateres at de er avsluttet slik.

Figur nr. 27: Kort linje. Den er opphavelig avsluttet slik denne også. Ellers grunn og forvitret.

Figur nr. 28: En liten, grunn grop. Sikker og tydelig.

Figur nr. 29: En liknende grop. Sikker denne også.

Figur nr. 30: To sidestilte, svakt buete linjer. Grunt hogd, men sikre og tydelige. Formen minner mye om et par ben, bare at tydelig markerte føtter mangler. Men da de er avsluttet slik kalkeringen viser, blir de vel tvilsomme å tolke slik.

Figur nr. 31: Skipsfigur. Grunt hogd, og sterkt forvitret nå. Likevel helt sikker, slik at det tydelig kan konstateres at den opphavelig er avsluttet slik uten mannskapsstreker.

Figur nr. 32: Skipsfigur med en mannskapsstrek. Avsluttet som kalkeringen viser.

Figur nr. 33: To korte, parallelle linjer. Utydelige og sterkt forvitret. Det har sikkert vært mer her.

Figur nr. 34: En særlig utydelig linje som er halvvegs opprullet i den ene ende, tålelig lik nr. 19. Antagelig en stav av en ellers bortvitret skipsfigur.

Figur nr. 35: Skipsfigur med en menneskefigur. Skipet er grunt hogd, men sikkert og tydelig, slik at det kan iakttas at det er avsluttet slik kalkeringen viser. Menneskefiguren er derimot utydelig, men sikker likevel. Armene går bort i en avskalling.

Figur nr. 36: To korte linjer, nærmest grunne groper i en oval form.

Figur nr. 37: En liknende linje eller grop.

Figur nr. 38: Dyrefigur. Grunt hogd, men tydelig og sikker. Linjebredden er særs liten, bare fra 0,5 til 1 cm. Figuren skal tydeligvis forestille en hest.

Figur nr. 39: Skipsfigur med en menneskefigur i adorantstilling. Det hele er forvitret og utydelig, men kan tålelig sikkert iakttas likevel.

Figur nr. 40: Liten skipsfigur. Forvitret og utydelig.

Figur nr. 41: Skipsfigur. Utydelig denne også. Det som er kalkert er likevel sikkert.

Figur nr. 42: En helt utydelig figur bestående av to korte parallelle linjer forbundet med en tverrlinje. Det hele er sterkt forvitret, og det har sikkert vært mer her.

Figur nr. 43: Tohjulet vognfigur. Forholdsvis tydelig, om enn hogd med grunne linjer som nå også er forvitret. Ved enden av draget er hogd to dyrefigurer. Disse er mer utydelige og usikre en vognen ellers, men slik som de kommer fram i kunstig belysning synes det å forestille dyr med horn. I så fall kan dyret til venstre oppfattes som en okse.

Figur nr. 44: Skipsfigur. Forvitret og utydelig. Det kan likevel konstateres at mannskapsstreker ikke er blitt hogd.

Figur nr. 45: En helt utydelig figur. Slik den kan følges nå er den mye lik nr. 42. Det har sikkert vært mer her også.

Figur nr. 46: Figuren består av to buete linjer som møtes i en spiss. Utydelig og forvitret. Den har nok vært større denne óg opphavelig.

Figur nr. 47: Skipsfigur. Grunt hogd, og forvitret. Den kan likevel konstateres avsluttet slik kalkeringen viser.

Figur nr. 48: Spiraloppullet linje. Tydeligere enn de øvrige figurer her i nedre del av feltet. Det kan helt sikkert iakttas at den er avsluttet slik den er kalkert.

Figur nr. 49: Liten skipsfigur med en menneskefigur i adorantstilling. Da berget her er forholdsvis glatt og lite forvitret, er figuren klar og sikker enda den er hogd med særs smal linjebredde, omkring 0,5 cm bare.

Figur nr. 50: Kort, buet linje. Avsluttet slik. Forholdsvis tydelig.

Figur nr. 51: Skipsfigur. Slik den sees nå er det bare en del av en større figur, det er i hvert fall sikkert at den nå ikke kan følges i sin opphavelige form på grunn av forvitring.

Figur nr. 52: Skipsfigur med en menneskefigur. Grunt hogd, og forvitret. Figuren er tydelig likevel, da det kan sikkert konstateres at det ikke er blitt hogd mer enn kalkeringen viser.

Figur nr. 53: Skipsfigur. Grunt hogd, men forholdsvis tydelig denne også. Det er mulig at det har vært flere mannskapsstreker enn det kalkeringen viser.

Figur nr. 54: Skipsfigur. På skipet sees også underkroppen av en menneskefigur, det øvrige er vekk i en avskalling. Ellers er det hele avsluttet som kalkeringen viser. En sterkt forvitret og helt usikker halvsirkel som synes hogd like ved, ble funnet for usikker til å kunne kalkeres.

Figur nr. 55: Konturtegnet skipsfigur. Bakstavnen er vitret bort, ellers er figuren tydelig og sikker, om enn hogd med smale og grunne linjer.

Figur nr. 56: Skipsfigur med to menneskefigurer. Disse siste er hogd over en samling kvarts i berget, så sjøve kroppspartiene er nesten helt blitt vekk i den sterke forvitring i kvartsen. Ellers er både menneskefigurene og skipet tydelig og sikkert.

Typologisk er skipet ikke helt klart. De to framstavner som det synes å være tegnet med, viser således både hen til de konturtegnete og til de enlinjete typer, for mens bakstavnen er tegnet i kontur med smale linjer, er skipet ellers hogd med en enkel, bred linje. Likevel synes skipet å kunne tidfestes. Den store, nesten overdrevne spiral som bakstavnen er avsluttet med, stiller tydeligvis skipet sammen med utviklingen i yngre bronsealders seinere del, da slike store spiralopp-rullinger som avslutninger på frie ender av bronsekniver, halsringer o. l. var tidens smak. Da foregående og nærværende skip gjennom menneskefigurene tydeligvis bevisst er stilt sammen til en scene med løfting av skip, må også det konturtegnete skip i dette tilfelle påføres samme datering, noe som passer bra inn i den kronologiske rekkefølge.

Figur nr. 57: Skipsfigur med skjematiskerte adoranter. Sterkt forvitret og grunt hogd, men forholdsvis tydelig likevel.

Figur nr. 58: Solfigur. Tegnet med 3 konsentriske sirkler. Meget utydelig.

Figur nr. 59: Skipsfigur. Sikker og tydelig. Tvers over bakstavnen er hogd en svak buet linje som tydelig kan sees å være hogd seinere enn skipet ellers.

Nr. 13. Begby II.

Litt lavere nede på åssiden — 13 meter vest-nordvest fra foregående ristning — ble funnet to groper under et torvlag på en jamn bergflate med om lag 15° helling mot syd. Gropene, som ligger tett ved hverandre, er grunne og små — 3 cm i tverrmål — men er likevel sikre og forholdsvis tydelige.

Nr. 14. Begby III. (Brnr. 7). Fig. 2 A, side 69.

Om lag 170 meter vest for våningshuset på brnr. 5 av Begby, helt i sydenden av ristningsåsen på min kartskisse i Viking 1944, ble funnet et nytt ristningsfelt under et tykt moselag. Feltet ligger på østsiden av åsen — den såkalte „Gullskår“ —, bare 4 meter inn fra kanten av den store sletten med dyrket mark som ligger mellom ristningen og hovedvegen. Ristningsflaten heller om lag 35° mot øst, og er sterkt forvitret og ru. Enkelte steder sitter det også til dels store kvartsstykker i berget, særlig ved figur nr. 1, slik at forvitringen er temmelig forskjellig. Under figurene går noen brede og dype skuringsstriper i retningen nordøst—sydvest. Rett over ristningen er et stort stykke av berget bortsprengt i nyere tid, slik at det muligvis kan ha vært mer her.

Figur nr. 1: Skipsfigur. Forholdsvis dypt hogd, og sikker og tydelig. Linjekantene er nå likevel forvitret og avrundet. Det er også mulig at det opphavelig har vært flere mannskapsstreker, men da disse er hogd midt i den nevnte kvartssamlingen, lar det seg ikke sikkert avgjøre. Derimot kan det med sikkerhet konstateres at skipet er hogd over og etter neste figur.

Figur nr. 2: Skipsfigur. Der hvor den er blitt overhogd av foregående figur er linjene dype og kraftige, stavnen til høyre kommer derimot først fram i kunstig belysning.

Figur nr. 3: Skipsfigur? Figuren er svært grunn og utydelig, og det har sikkert vært mer her.

Figur nr. 4: Skipsfigur. Hogd med grunne, men brede og forholdsvis tydelige linjer. Mannskapsstreker synes ikke å ha blitt hogd.

Figur nr. 5: Skipsfigur. Grunt hogd, og forvitret. Skipet er likevel så tydelig at det sikkert kan konstateres at det er avsluttet som kalkeringen viser.

Gropene: Ristningen har 6 groper. Alle er sikre og tydelige, om de nok nå er forvitret og avrundet i kantene.

Nr. 15. Borge kirke.

På et svaberg 30 meter rett øst for kirken ble funnet 18 groper. Ristningsflaten ligger nede ved foten av den samme fjellkollen som kirken står på toppen av, like ved den dyrkede marken. Svaberget er temmelig glatt og jamnt, og heller svakt mot nord og øst. 5 av gropene ble funnet under et tykt moselag. De største er godt bevart, dypt hogd og lite forvitret. De øvrige er mer grunne og avrundet, men helt sikre og tydelige de også. Lengste avstand mellom gropene er 1,5 meter, tverrmålet varierer fra 4 til 8 cm.

Nr. 16. Store Borge I. (Brnr. 2—10—3). Fig. 2 E, side 69.

Om lag 600 meter nord-nordøst for Borge kirke ligger den nordligste av de mange Store Borge-gårdene. Nordvest for gården, på en løkke som kalles „Hestehaugen“, ligger flere svaberg med ristninger. Stedet eies av Store Borge oppe ved kirken.

De første ristninger en kommer til her ligger på en liten, lav bergskalk 300 meter mot nordvest for den førstnevnte av gårdene, og 40 meter vest for hovedvegen. På den nordlige delen av berget fant jeg ved mine første undersøkelser her en del groper. Ved å spa av et jordlag

like ved, og helt i kanten av berget i nordvest, ble funnet ytterligere flere groper. Dessuten ble det også funnet 2 menneskefigurer. 19 groper ligger umiddelbart vest for en bred spalte om lag midt på berget. De fleste av disse er store og dype, og er sjelden godt bevart. Sidene og bunnen er helt glatte og jamne, og er ikke det minste angrepet av forvitring. Noen av gropene må nødvendigvis ha vært hogd med et temmelig spisst redskap, så spisse og dype som de er i forhold til tverrmålet. På den annen side av spalten ligger 17 groper. De er nok noe mer forvitret, men er gjennomgående godt bevart de også.

Mot øst og nord herfra ligger ennå en del — mest mindre — groper, slik at det blir 77 i alt. Ved de første gropene er berget nesten helt flatt, her ved de siste heller det svakt mot nord.

Om lag 2 meter nordvest for disse groper, ute ved kanten av berget og rett over den dyrkede marken, ble menneskefigurene funnet. Ristningsflaten heller 20—25° mot nord. Figurene er grunt hogd, men sto likevel tydelig markerte med én gang jeg fikk bort jordlaget som dekket dem. Linjene var nemlig helt lyse, nærmest hvite av farge, mens berget ellers er mørkt brunt. Bare en gang før har jeg sett et liknende forhold, og det var i linjene under fargelaget i de malte ristningene ved Solberg i Skjeberg. Denne påfallende likhet gjør det sannsynlig at også disse to menneskefigurer har vært dekket med farge. Tross grundige undersøkelser lyktes det rett nok ikke å påvise rester av en slik maling, men likevel tror jeg — det er naturligvis ikke mulig å si noe bestemt — at forholdet lar seg best forklare ved at linjene har mistet en opphavelig maling.

Da gropene ligger slik spredt utover et forholdsvis stort område, er bare de to menneskefigurene kalkert.

Nr. 17. Store Borge II.

Ute på kanten av berget, vest for foregående felt, er hogd en enslig grop. Berget er her sterkt forvitret og ruglet. Gropen er likevel tydelig og sikker, om enn temmelig avrundet.

Nr. 18. Store Borge III.

Helt i sydenden av berget er hogd to mindre groper. Berget er her temmelig glatt og jamnt, men med store avskallinger, slik at det muligvis har vært flere her. Gropene ligger 1 meter fra hverandre, og like ved den dyrkede marken.

Nr. 19. Store Borge IV. Fig. 2 B, side 69.

100 meter vest for foregående svaberg ligger et liknende, noe mer langstrakt berg i retningen nord-nordøst—syd-sydvest. Berget er om lag 30 meter langt og særs lavt. På vestsiden av dette berget, 15 meter fra sydenden, ble nærværende felt funnet på en flate som heller 35—40° mot vest. Berget er her sterkt forvitret og fult av kvartskorn, slik at ristningsflaten er temmelig ru. Mellom overkant og nedkant av feltet går en bred, lav forsenkning som tydeligvis er dannet ved at en grunn kvartsgang i berget er vitret bort, da til dels store stykker av kvarts og feltspat ennå sitter igjen i enkelte steder av bunnen av forsenkningen. I ristningsflaten sees også skuringsstriper som går parallelt med bergets lengderetning.

Figurene er ikke særlig tydelige, men kommer fram temmelig tydelig midt på dagen da solen står gunstigst her. Foruten gropene består ristningen bare av 3 figurer, men som motiver er disse interessante. Figurene 1 og 2 er således tydeligvis stilt sammen til en kultscene, løftingen av det hellige skip. Også figur 3 er et tydelig kultskip, med slike symboler det er framstilt.

Figur nr. 1: Skipsfigur. Sterkt forvitret og ellers utydelig. Den er likevel sikkert avsluttet slik kalkeringen viser.

Figur nr. 2: Helt uthogd menneskefigur. Grunt hogd, og er svært utydelig i dagslys. At den er hogd i ett med foregående figur kan likevel sikkert iakttas.

Figur nr. 3: Skipsfigur. Den er mindre forvitret enn de øvrige figurer, og er også dypere hogd, men linjene er nå temmelig avrundet. Skroget er tegnet med en enkel bue, men det tydelige dyrehodet i

stavnen viser at det likevel er seint, snarest 8. tidsgruppe. Midt på skipet er hogd en menneskefigur som holder et spyd i venstre arm. Under spydet er hogd en solfigur. På den annen side av menneskefiguren er det muligvis en skjematisk adorant, og framfor denne en solfigur eller kanskje en stav, i så fall er dyrehodet hogd som avslutting på kjølsperden, noe som er sjeldent. Alle disse figurer på skipet er tydelige og sees godt i dagslys.

Gropene. Ristningen har 5 groper, sikre og tydelige. Over den store skipsfiguren går hellingen over i en liten horisontal flate, for så å helle den motsatte veg. Her i den siste overgangen er den øverste gropen hogd. Den største og dypeste av gropene er hogd midt i en liten samling hvit kvarts.

Nr. 20. Store Borge V.

5 meter nord-nordøst fra foregående ristning er hogd en enslig grop like ved en stor samling rydningsstein, på flaten mellom jordkanten og steinene. Fjellet er her mer glatt, og gropen er godt bevart.

Nr. 21. Store Borge VI.

13 meter i samme retning, helt i nordenden av berget er hogd 4 groper tett samlet. Gropene er grunne og forvitret, og det er muligvis flere her, men de ble funnet for usikre til å bli tatt med. Ristningsflaten stiger svakt opp fra jorden like ved. Da gropene ble funnet, lå de under et tykt moselag.

Nr. 22. Store Borge VII.

87 meter lenger mot nord, om lag midt på et lavt svaberg, er hogd 3 groper på bergets østside. Det er mulig at det er flere groper her også, men de er for usikre til å bli tatt med. De sikre gropene er alle grunne og avrundet i kantene. Ristningsflaten er horisontal, men heller like på østsiden av gropene ned mot åkerjorden rett ved.

Nr. 23. Store Borge VIII.

30 meter mot nordvest fra foregående felt er hogd 3 groper på vestsiden av et lite svaberg. Berget er ruglet og ujamnt, men gropene er sikre og tydelige om de enn er grunt hogd. Ved gropene er berget nesten helt flatt.

Nr. 24. Store Borge IX.

3 meter mot nordøst ligger 3 groper til tett ved hverandre. De er grunne og avrundet av forvitring, men sikre og tydelige.

Nr. 25. Store Borge X.

Lenger mot nordenden av svaberget ligger ytterligere 3 groper. De er bedre konservert enn de foregående, og dypere hogd. Berget heller her 20° mot nord.

NOTER

- ¹ Erling Johansen: Nyoppdagete jordbruksristninger med spor av maling. *Naturen* 1944. ² Om Arnesen se S. H. Finne-Grønn i *Norsk Biografisk Leksikon*, Bd. I, Kria. 1923. Se også Gutorm Gjessing, *Østfolds jordbruksristninger. Idd, Berg og delvis Skjeberg*. Oslo 1939. ³ *Videnskabs-Selskabets forhandlinger*. Kria. 1873. ⁴ Gutorm Gjessing: *Die Chronologie etc. Acta Archaeologica* 1935. ⁵ Eva og Per Fett: *Sydvestnorske helleristninger. Rogaland og Lista*. Stavanger 1941. S. 136. ⁶ A. L. Coll: *Fra helleristningernes omraade*. Ab. 1902. ⁷ Se f. eks. Sverre Marstrander: *Jordbruk og bergskurd*, Viking 1941, s. 42 og pl. XI, 2.

Erik Hinsch:

BUPLASS-KULTUREN PÅ MØREKYSTEN I DOLKTIDA

Pl. IV—VII.

Det har tidligere vært vanlig å se på dolktida som en avslutningsfase. Den var det siste ledd i en lang kulturutvikling som med en brå omveltning ble avløst av bronsealderens nye redskapsformer og høyerestående metallkultur. Det har lenge vært framhevet hvor tvilsom denne først og fremst sørskandinaviske synsmåten er her i Norge hvor bronsekulturen er så forsvinnende dårlig representert rent kvantitativt sett (1). Seinest Gutorm Gjessing (2) har for Nord-Norges vedkommende påvist hvorledes stein- og bronsealder går umerkelig over i hverandre og antyder hvordan steinalderen fortsetter ned gjennom hele „bronsealderen“, som der nord må oppfattes som et rent kronologisk begrep. Da nå også dette synet på stein- og bronsealderen som to skarpt atskilte epoker er oppgitt av sørskandinaviske forskere (3), blir også grunnen slått under føttene for et slikt syn her i Norge og åpner store muligheter for en fortsettelse av steinalderen inn i og gjennom hele bronsealderen.

Dette gjør at vi også må skifte syn på dolktida — den rene steinalders sluttfase. Om en vel i mangt og meget kan si at utgangen av

Det foreliggende arbeid er skrevet i 1944, da oldsakene i alle de norske muséene var pakket ned og evakuert. Jeg kunne derfor bare benytte meg av de, riktignok meget uttømmende tilvekstfortegnelse fra Videnskabselskabets Museums oldsaksamling, og heller ikke seinere er det blitt høve til å gå gjennom sjølve materialet. For en virkelig tilfredsstillende behandling av stoffet rekker dette sjølsagt ikke til, og jeg ber leseren ta hensyn til dette og heller se det følgende som et foreløpig opplegg av materialet. Jeg hadde nå valget mellom å la artikkelen bli liggende i skrivebordsskuffen — eller å publisere den i sin helhet som den var. Jeg valgte det siste — med noen få rettelser — fordi jeg tror at det likevel kan ha sin interesse å gi om bare et fragmentarisk bilde av et lite behandlet område innen Norges steinalder.

den er signalet til en stor omskiftning i redskaper og former, så bærer den likevel langt mer preg av noe nytt, og at den betegner begynnelsen og ikke slutten på en periode. De mange kulturstrømmingene og -impulsene fra Aust- og Sør-Europa setter inn i Norge allerede i eldre ganggravstid; utbredelsen av dem når et høydepunkt av fart og omfang ved overgangen til neste periode, men den endelige konsolidering og rotfesting finner sted i sjølve dolktida. Hvorvidt vi i denne sammenhengen kan rekne med en innvandring av nye og fremmede folkeslag eller stammer, vil vi seinere gjøre et forsøk på å klarlegge. Sikkert er det at på grunnlag av disse nye impulsene utvikles Norges ennå lite klarlagte bronsealderskultur, i ethvert fall når det gjelder Trøndelagsdistriktet og antakelig også de fleste strøkene av landet vårt ellers. Dolktida skulle altså her i Norge være en stabiliseringsperiode med rikt høve til å oppta og utvikle nye kultur- og redskapsformer. At dette er tilfelle også i våre naboland, gir f. eks. Brøndsted et interessant bilde av i „Danmarks Oldtid“.

Slik har det altså også vært i Trøndelag, men en må rekne med at dette sentret for norsk forhistorisk kultur trass i alt har ligget såpass perifert at utviklingen her har vært noe forsinket sammenliknet med det øvrige Norden, slik at strømninger som får fotfeste i det sørlige Skandinavia ved overgangen til dolktid, først for alvor setter inn i Trøndelagen et stykke ute i perioden.

Trass i den sterke omformingen og utviklingen som foregår i sluttfasen av yngre steinalder i Trøndelag, vil en likevel snart legge merke til hvor meget av de gamle tradisjonene som fortsetter ubrutt ned gjennom hele epoken og enda lenger. Dette gjelder for redskapsvirket og formene og leveviset for øvrig. Mens folkene i det søndre Skandinavia og vel også deler i Sør-Norge går over til en mer utpreget og ensartet fedrift med jordbruk, er det fangsten og jakten som fortsetter å være hovednæringen for største delen av innbyggerne i landet vårt — særlig på kysten fra Vestlandet og oppover. De rike hellerfunnene viser hvordan den fremmede jordbrukskulturen ikke helt ut klarte å sette sitt preg på de gamle

fangstfolkene. En omlegning i levevis og næringsveier finner vi likevel blant buplassfolkene i dolktida. Motsetningene og likhetene mellom Viste- og Ruskenesfunnene er det klassiske eksemplet som en så ofte har henvist til, og som jeg også her vil minne om. Vistefunnet er oftest datert til dyssetid (4), men den nye undersøkelsen av hulen som fant sted i 1938 og 1939, har godtgjort at busetningen strekker seg over et langt videre tidsrom i eldre og yngre steinalder, så foreløpig kan en ikke datere funnet nøyere (5).

Her på Viste har vi en ren veidekultur uten spor av jordbruk og fedrift, mens Ruskenesfunnet, som er datert til sein dolktid og begynnende bronsealder, avspeiler en blandingskultur der jakt, fedrift og jordbruk drives samstundes (6). Blant knokkelmaterialet her er det bein som ikke bare skriver seg fra fangst av villdyr, men også vitner om et etter måten utstrakt husdyrhold hvor en rekke tamdyr er representert. Avtrykk av byggkorn i et leirkarskår vitner om at også jordbruket var kjent. Funnet fra Skipshellaren i Straume, Hordaland framhever dette forholdet (7). Her har vi ren veidekultur av Vistetypen overleiret av Ruskeneskulturen, med merke etter husdyrhold. Vi skal seinere komme tilbake til hulefunnene innen vårt distrikt.

I det følgende skal vi gå over til en undersøkelse av selve buplassene her og stille opp de funnene som en med sikkerhet kan datere til dolktid, og prøve om dette materialet kan si oss noe om buplasskulturen i dolktida — om dens tradisjoner fra eldre buplasskultur og dens forhold til de nye kulturstrømningene utenfra. Her må en ta hensyn til en viktig faktor: at jeg under gjennomgåelsen av materialet p. g. a. krigen bare har vært henvist til tilvekstene for Videnskabselskabets Museum, der en selvfølgelig bare kan hente få og utilstrekkelige opplysninger om funnforhold, høyde over havet o. l. Jeg vil da med en gang gjøre oppmerksom på at den overveiende mengden av redskaper fra disse buplassene er samlet ved tilfeldige funn av stedets folk og er således ikke kommet for dagen ved faglige utgravninger. En må sikkert kunne rekne med at ved en ordentlig gjennomgåelse av selve materialet, vil det bli øket, kanhende mangedobbelt og antallet av buplasser stige betraktelig.

Som en vil legge merke til, er det fra så godt som alle buplassfunnene en mengde redskaper som viser et meget gammelt preg. Dette har vært forklart med at stedet enten har vært bebodd i to eller flere skilte perioder, eller at den kontinuerlige busetningen har strukket seg langt tilbake i tida. Dette er jo i og for seg ikke usannsynlig for enkelte buplassers vedkommende, men det virker litt påfallende når en oppdager at hver eneste buplass skulle ha et slikt eldre beboelseslag. Da jeg altså ikke har kunnet få opplysninger om det nesten viktigste av alle omsyn: høyden over havet for de enkelte funn og deres innbyrdes forhold i den samlede buplass, må kombinasjonene og resultatene behandles med den største forsiktighet. Likevel håper jeg å kunne vise hvordan redskaper med selv meget gammel karakter kan holde seg ut hele steinalderen, ja enda lenger!

Fra *Helgestø, Vågstranda, Veøy* har vi et meget godt buplassfunn (T. 14515):

Tverregget, fasettslipt steinøks „av den på boplassene ofte forekommende form som går tilbake på Nøstvetøksene“. (Th. Petersen.)

Tverregget, delvis fasettslipt, buttnakket grønnsteinsøks m. ovalt tv.snitt.

»	»	»	»	steinmeisel	»	»	»
»	»		slipt, buttnakket	skifermeisel	»	»	»
»			»	»			trinnøks.

Delvis slipt tverrøks av stein med rektangulært tverrsnitt.

»	»	meisel	»	»	»	firsidig	»
---	---	--------	---	---	---	----------	---

Dolkblad av flint.

Stykke av lansettformet flintdolk.

Grepet til skiferkniv.

Oddstykke til stor skiferspiss med hvelvete sider.

2 hele og 2 ufullstendige pilespisser av skifer med rombisk tverrsnitt, små agnorer og kort tange.

2 bruddstykker av skiferpiler.

Flekkeskraper, blokk, kjerne (-gravstikke) av flint.

Hengesmykke av skifer (A. W. B. fig. 141—43), Pl. IV, nr. 1.

Hengesmykke av kvarts. T. M. T. 1932, fig. 4.

Slipestein av sandstein. Bryne av skifer.

Høyde over havet: 12—15 m.

Vi har her for oss en buplass av meget typisk dolktidskarakter. De to flintdolkene og det spadeformete hengesmykket er det sikreste dateringsgrunnlaget, men også de andre redskapene faller helt innenfor rammen. Vi har et rikt nyansert steinøksmateriale, skiferkniver og skifer-spisser. Et par av øksene samt den gravstikkeformete kjernen tør være de beste representantene for de gamle tradisjonene i buplasskulturen, men ellers er de yngre og fremmede impulsene godt representert i redskapsmaterialet. Th. Petersen gjør i tilvekstforteknelsen oppmerksom på at det her bare er tatt med et utvalg av materialet, og her ligger kanhende grunnen til at så få av de eldste tradisjonsbundne formene er til stede, slik som flekkeredskaper, spaltere og uslipte redskaper. Disse er jo ikke særlig iøynefallende når en skal foreta et representativt utvalg av et buplassmateriale.

Fra *Draget, Bolsøy* (8) har vi et buplassfunn fra Fosnakulturen med et meget alderdommelig redskapsinventar. Likevel kan en skille ut en del redskaper som utvilsomt stammer fra en dolktidsbuplass beliggende akkurat på samme plass som den fra eldre steinalder. Det dreier seg om en eller to spydspisser av flint, et stykke av en slipt flintøks, to stykker av skiferspisser — en R. 86 — o. a., men å avgjøre bestemt hva som hører til de to forskjellige busetningsperiodene er ugjørlig, særlig når en bare har tilvekstbeskrivelsene å holde seg til. Vi kan bare fastslå at vi virkelig har en buplass fra dolktida her, og at denne overleirer en meget eldre.

Hammes, Fræna.

Her ligger et svært materiale som øyensynlig må skrive seg fra flere buplasser. Men ingen steder blir det nevnt noe om de forskjellige lokaliteter, så en må behandle funnet med forsiktighet og nøye seg med å slå fast at vi i ethvert fall har for oss en buplass som går ned i

dolketid. Enkelte av funnene later til å ha forbindelse med Tornesbuplassene (se s. 96 ff.). Blant redskapene kan en nevne:
3 hjerteformede pilespisser av flint T. M. T. 1916, fig. 12.
Bruddstykke av lansettformet flintdolk.
Skiferspisser, hele og bruddstykker, med og uten agnorer.
Rektangulær Vestlandsøks av skifer med tverregg.
Skivespaltere, Nøstvetøks, eneggete pilespisser m. m.
Det er i tilveksten uttrykkelig nevnt at funnet neppe er synkront.

Kjørsvik, Fræna.

1 hjerteformet pilespiss.

3 pilespisser av skifer, hele og i bruddstykker, R. 83.

2 » » » , R. 86.

2 » » » , R. 88.

Dessuten over 20 andre spisser av skifer, hele og i bruddstykker.

2 bruddstykker av grepet til ornert skiferkniv T. M. T. 1923, fig. 14.

Rektangulær, tverregget „Vestlandsmeisel“. T. M. T. 1924, fig. 2.

2 typiske skivespaltere av flint. T. M. T. 1916, fig. 5.

4 kjerneøkser av flint.

Delvis fasettslipt Nøstvetøks av grønnstein.

Slipt grønnsteinsøks.

Dårlig slipt skifermeisel.

Flekk-, spån- og skiveskrapere, bor og andre småredskaper av flint.

For disse funnene gjelder det samme som for dem på Hamnes. Det er som oftest ikke nevnt noe om de forskjellige funnlokalitetene, og det dreier seg kanhende også her om forskjellige buplasser med ulik alder. Men på én bestemt lokalitet: Naustbakken, har vi en buplass med følgende inventar:

Stykke av slipt Nøstvetøks av grønnstein.

Stykke av spydspiss av skifer, R. 86.

2 pilespisser av skifer; den ene Nyelvtypen (Pl. IV, nr. 3).

3 bruddstykker av skiferspisser.

1 do. omdannet til hjerteformet pilespiss.

Flekkskraper av flint.

Slipstein av sandstein.

Her har vi et typisk dolktidsfunn — Nyelvtypen er dateringsgrunnlaget — med de sedvanlige redskapene — og en Nøstvetøks!

Fig. 1. T 13510.
Pilespiss av flint 1/1.
Skarhaug av
Tornes, Fræna.

Solbakken under Løset, Fræna.

Grependen av flintdolk av eldre type, brukt som ildflint.

Hjerteformet pilespiss av flint med konvekse sider, R.76.

Pilespiss av flint av skiferformen R. 84 (den blir betegnet som megalittisk og er antakelig et forstadium eller en avart av R. 79).

Skive-, spån- og flekkskrapere, kjølformete skrapere, flekkesager og tverrpil, av flint, skrapere av bergkrystall.

NB! Ingen skifersaker.

Om funnforholdene og om hvorvidt det dreier seg om en buplass, blir det ikke gitt noen opplysninger. På nabogården Oksegrov er det funnet redskaper av flint og skifer (en hjerteformet pilespiss i en myr), men det er ikke opplyst om disse har noen forbindelse med buplassen på Solbakken.

Stavik, Fræna.

2 hjerteformete pilespisser av flint.

2 bladformete pilespisser, én av kvarts og én av flint. (Begge R. 81.)

Pilespiss av skifer R. 86.

16 hele og ufullstendige skiferspisser.

Tverregget pilespiss av skifer (1).

1 flintsag, R. 53.

2 kniver av skifer (en A. W. B. fig. 91, én med rudimentært dyrehode).

2 hele og 1 bruddstykke av grønnsteinsøks.

Meisel av grønnstein.

Flekkepil, kjerneøks og skivespalter av flint.

Det gjelder her som for de tre sistnevnte funnstedene at det ikke er bemerket noe spesielt om funnlokaliteter. Men også på Stavik har vi minst én dolktidsbuplass, og jeg har kunnet utskille en lokalitet med følgende redskaper: 1 hjerteformet pilespiss av flint R. 79, 1 do. R. 81, 1 kjølskraper, 1 skiveskraper, 1 flekkebor, 1 skive o. l., av flint.

På *Skarhaug av Tornes, Fræna* ligger et stort og variert materiale av flint og steinsaker. Funnet er dessverre bare publisert i tilvekstforteknelsene, men det er lykket å utskille i ethvert fall to skilte lokaliteter, som hver for seg gir interessante kombinasjoner. Blant redskapene i det ene funnet, som jeg her kaller

Tornes I, finner vi:

- 1 skivespalter av flint.
- 3 økser av grønnstein av „buplasstypen“.
- 2 spissnakkete, firsidige steinøkser m. tverregg.
- 1 meisel av grønnstein av Vittingetypen.
- 1 stykke av en steinhammer med skafthull, R. 46.
- 4 eneggete pilespisser av flint, fig. 1.
- 1 stykke av en skiferspiss med agnorer.
- 1 spydspiss av skifer, R. 86.
- 1 flintdolk, R. 63.

Tornes II.

- 1 spissnakkete, tverregget Nøstvetøks av grønnstein.
- 1 bruddstykke av grønnsteinsøks av „buplasstype“.
- 1 hel og 1 bruddstykke av tverregget Vespestadøks av grønnstein.
- 1 bruddstykke av tverregget Vestlandsøks.
- 1 slipt tjukkknakkete grønnsteinsmeisel.
- 1 slipt tverregget steinmeisel.
- 1 tynnbladet sandsteinsmeisel.
- 1 hjerteformet pilespiss av flint, „Minnen“ 438.
- 3 ufullstendige skiferpiler (1 med tange og agnorer).

Tveegget dyrehodekniv av skifer, T. M. T. 1928, fig. 8.

Bruddstykke av emne til skiferkniv.

Ellers har vi på Tornes uten nærmere stedsangivelse en mengde forskjelligartete redskaper. Jeg har ingen funnopplysninger om dem, så de kan ikke brukes som sikre beviser i buplass-kronologien, her kan de bare understreke det inntrykket vi får av redskapenes utvikling og tidfesting.

Økser:

Flint.

Skivespaltene.

Kjerneøkser.

Tjukknakket flintøks (T. 12540 a), R. 19 og Müller 60.

Stein.

Nøstvetøkser.

Vespestad-tverrøks.

Spissnakket tverrøks.

Tverregget trinnøks.

Forskjellige tverrøkser.

Skaftthulløkser, R. 28 og R. 39.

Forskjellige tverrøkser av skifer.

Pilespisser:

Flint.

Eneggete.

Spånpiler.

Flekkepiler.

Hjerteformete, R. 81.

En mengde ikke nærmere angitte.

Skifer.

R. 82 med sterkere agnorer.

En mengde ikke nærmere angitte, hele og bruddstykker.

R. 88 av asbest.

Dolker:

R. 63, R. 64, R. 65, R. 69.

2 bruddstykker av flintdolker.

Skrapere:

Spånskrapere.

Flekkeskrapere.

Skiveskrapere.

Skjeformet skrapere.

Ravperle (T. 12215).

Som vi ser, viser Tornesfunnene oss et nesten overveldende materiale, så stort at vi her bare skal peke på enkelte ting som kan være av viktighet for oppgaven vår.

På Tornes I kan vi først ta opp de to ytterpunktene: skivespalteren og flintdolken. På denne lokaliteten er det ikke tvil om at vi har ett lite samlet funn, sakene er alle tatt opp innenfor et avgrenset område der jorda inneholdt et kulturlag av svart koljord. En *kunne* si at skivespalterne var avleiret på et tidligere tidspunkt, eller flintdolken tapt der i seinere tid da buplassen var forlatt. Men da støter vi på de tre grønnsteinsøksene. Jeg har oppfattet dem som Helge Gjessings tosidige økser, eller „simple slagne økser“ som han daterer til henholdsvis dysse- og ganggravstid (9). Og på den andre siden er steinhamrene en meget sein type. I virkeligheten viser de andre redskapene et lite utvalg av former som vanligvis blir datert til forskjellige perioder av det veldige tidsrommet som en har pleid å plasere mellom de to typene: skivespalteren og flintdolken. En kunne også bli fristet til å gripe til den utveien som blant andre Bjørn har tatt til i Allanenget (10), å forklare det hele med at buplassen har vært bebodd kontinuerlig i et større tidsrom. Men i vårt tilfelle er det jo klart at denne tolkingen ikke strekker til. At så få oldsaker skulle ha avleiret seg i et så langt tidsrom, er utenkelig. Høyden over havet tillater heller ikke en slik løsning, den dreier seg om 10—15 m. Det er sannsynlig

at bebyggelsen strekker seg et godt stykke ned i dolktida; det gir den seine dolktypen R. 63 et pek om. På den annen side har en vanskelig for å tro at en så eldgammel og spesiell form som skivespalteren i nevneverdig grad skulle ha overlevet den kulturbrytingen og sammenmeltingen som flintdolken vitner om.

Det samme resultatet kommer en til ved å betrakte Tornes II. Her danner Nøstvetøksa og den hjerteformete pilespissen yttergrensene, og mellomrommet er representert av liknende redskaper som på Tornes I. De samme synspunktene gjør seg gjeldende her på Tornes II, og vi får inntrykket forsterket av at de eldgamle formene i ethvert fall holder seg helt ned til begynnelsen av dolktida.

Av de ikke nærmere angitte funnene på Tornes viser den tjukkknakkete flintøksa at befolkningen har hatt forbindelse med de fremmede båtøksfolkene allerede i sein ganggravstid. Flintdolkene, de hjerteformete pilespissene og de skjeformete skraperne viser det samme for dolktida, mens skafthulløksene antyder muligheten av at bebyggelsen på Tornes og mottagelsen av nye impulser fra nykomne folk fortsetter også i eldre bronsealder. De mange skiferredskapene — som likevel ikke er i slik overvekt at de dominerer materialet — og ikke minst dyrehodekniven fra Tornes II, sier tydelig fra om kraftig og jamt tilsig fra den arktiske kulturen.

På *Bjørnerem, Miøy, Otterøy*, finner vi òg et stort og interessant funn av omtrent samme karakter som Tornesfunnene, med én avgrenset buplass og dertil en mengde saker rundt omkring på stedet ellers. Buplassen ligger om lag 400 m fra nåværende strandlinje og ca. 20 m over havet, men trass i at den ligger meget høyere enn de på Tornes, skal vi se at bebyggelsen er enda yngre på Bjørnerem.

Økser:

2 slipte tosidige steinøkser, én spissnakk.

1 tjukkknakket grønnsteinsøks.

- 1 atypisk skafthulløks av stein.
- 1 atypisk steinøks av om lag samme form, uten skafthull, med ornamentale lengdestriper som en har ment er beslektet med orneringen på bronsecelten „Minnen“ 1064 fra per. IV, (den samme orneringen fins på en liknende øks fra Sauhellaren på Miøy, som ikke ligger langt unna Bjørnerem). (T. V. S. 1912, nr. 12, fig. 15.)
- 1 liknende uornert stykke.
- 1 atypisk, tverregget, slipt skifermeisel med „arktiske“ ornamenter.
- 4 atypiske steinøkser, slipt, noen med prikkhogging.
- 1 kile av stein uten skafthull.
- (2 atypiske steinklubber og 1 flintøks, alle tvilsomme.)

Pilespisser:

- 1 enegget av flint.
- 2 pilespisser av sandstein med tange og agnorer.
- Skiferspisser.
- 3 bladformete pilespisser. T. M. T. 1926, fig. 30 a—c.
- 3 hele og fragmentariske pilespisser med tange og agnorer.
- 2 spydspisser, T. M. T. 1925, fig. 19.
- 1 spydspiss, R. 86.
- 1 rygget skiferspiss med ornamenter. (T. 13662.)
- 4 oddstykker av skiferspisser, derav 2 tynnbladete.

Kniver:

- 2 flekkekniver.
- 1 skiferkniv, tynnbladet, tveegget med svakt hvelvete sider.
- 1 » » » med avsatser ved overgang til skaftet.
- 1 oddstykke av enegget skiferkniv.
- 1 » » » sandsteinskniv.

Skrapere:

- 1 skjeformet skraper.
- Flekkskrapere.

Skiveskrapere.

Flintstykke med skraperegg og gravstikkehjørne.

1 flintsag, R. 52.

Minst 5 fiskesøkk av stein, 2 flintkniver, 1 flintbor, 1 hengesmykke av bein. (T. M. T. 1928, fig. 9.)

Om avfallsflinten som skriver seg fra funnet T. 13879, blir det bemerket at „den adskiller sig fra det vanlige flintavfallet på steinaldersboplassene ved at den gjennomgående består av små klumper og grovere stykker med spalteflater“.

Av redskaper ellers på Bjørnerem kan vi notere oss:

1 Nøstvetøks av stein (T. 11354).

1 tverrøks av grønnstein.

1 Vestlandsøks.

1 skafthulløks av porfyr, R. 37.

1 sag av flint.

1 dolk av flint, „Minnen“ 426.

Diverse skiferspisser.

(Seinere har Th. Petersen i brev av 10/1—45 meddelt at en del av sakene i funnet visstnok er falske. Bl. a. skriver han at han anser den tynnbladete skiferdolken for suspekt. En må derfor være ytterst forsiktig når en skal behandle dette funnet, og noen sikre slutninger kan en ikke dra uten selv å ha sett sakene.)

Vi ser allerede med en gang at Bjørnerembuplassen gir et annet og seinere materiale enn Tornes. Av øksene har vi bare de tosidige steinøksene og den tjukkknakkete grønnsteinsmeiselen som er sikre typer, men alle tre har former som kan gå temmelig langt ned i yngre steinalder (11). Tosidige økser har vi på begge Tornesplassene. Alle de andre øksene er atypiske eller tvilsomme eksemplarer, skafthulløksene gir likevel et vink om sein datering. Orneringen på to av stykkene taler også for sein tidfesting, dersom de er ekte, enda om det er svært vågsomt å slutte seg til yngre bronsealder utfra en kanhende tilfeldig

likhet med ornamentene på bronsecelten. Den tvilsomme tynnbladete skiferdolken med avsatser mellom tange og blad skal derimot være identisk med østlige bronsedolker ((2) s. 94). Uten at en tør si noe ganske bestemt om funnets ekthet, later det likevel til at dersom vi får utskilt de falske sakene fra de ekte, må funnet i sin helhet skrive seg fra bronsealder — kanhende med begynnelsen i sein dolktid.

På *Eikrem*, *Aukra* kan en skille ut i ethvert fall tre buplasser: Den minste ligger på *Hogsnes* og inneholder:

„*Tosidige*“ *steinøkser*:

1 slipt, tynnbladete og tverregget, „Minnen“ 113.

1 buttnakket, tverregget.

1 liknende med trapesoëdrisk tverrsnitt.

1 spissnakket, tverregget og fasettslipt.

1 slipt, rettegget.

1 tverregget.

1 tjukkknakket meisel med avrundete og hvelvete sider og kanter.

1 steinøks av Vittingetypen.

1 buttnakket, delvis slipt steinøks med fasettert framside og tverrsnitt som Sandshamn-øksa.

1 tverregget kjerneøks av flint.

Pilespisser:

1 slank skiferspiss med små agnorer.

2 ufullstendige skiferspisser.

1 ufullstendig asbestspiss.

1 lansettformet flintdolk, som Nordiske Fortidsminder I, pl. XXIII.

1 » » , ufullstendig.

1 kniv av skifer, R. 87, breiere, tynnere, med én flat og én hvelvet side. Fiskesøkk, slipestein av sandstein.

Like overfor buplassen er funnet en hjerteformet flintpil, en flintdolk og en flintspalter. Av saker som uten nøyere stedsangivelse er funnet på Hogsnes, kan nevnes et par Nøstvetøkser av stein.

Av hele materialet her på Hogsnes får en inntrykk av å befinne seg i en ren steinalder, men særlig dolkene setter oss helt ned i siste periode. De er begge to av en eldre, lansettformet type, og at buplassen er fra eldre dolktid, stemmer også med resten av materialet. Det viser særlig øksene som her er så rikt nyanserte, uten at de enkelte eksemplarene ennå har mistet sine typologiske særmerker og de forskjellige typene har glidd for meget over i hverandre, slik som de seinere gjør ved overgangen til bronsealderen. Hvor langt tilbake i tida busetningen på stedet har gått, er vanskelig å si; det later likevel ikke til at den har spent over et særlig vidt tidsrom.

Nordli under Eikrem:

Av materialet som er funnet på denne buplassen, har jeg kunnet skille ut følgende:

Økser:

1 skivespalter av flint.

1 emne til en Nøstvetøks av grønnstein.

1 tverregget grønnsteinsmeisel med eggsliping.

1 meisel av sandstein, fasettslipt med tverregg.

1 » » » , med rektangulært tverrsnitt og tverregg.

1 » » grønnstein, » » » » » R. 14.

1 øks av grønnstein med spissovalt tverrsnitt, fasettsliping og tverregg.

1 slipt steinøks av „en form som ofte forekommer på boplassene, med bredsidene hvelvet efter lengden og bredden, plane avfasede kanter, retteget og avsmalende mot nakken“.

1 tjukknakket, tverregget steinøks.

3 » » sandsteinsmeisler av „buplasstype“.

Spisser:

1 stykke av skiferspiss med hvelvete sider.

2 stykker » » » ryggete » .

4 » » » » agnorer.

Hjerteformet flintpil.

Bladformet flintpil, R. 81, men slankere.

Bruddstykke av enegget sandsteinskniv.

Dessuten: Flekkekniver, flekkebor, skrapere, kombinert gravstikke og skraper, alt av flint. 1 skraper av bergkrystall. 1 kantbrott av leirkar, uornert, av sterkt asbestholdig gods. (T. 12386.) Profilen svarer helt til et kleberkar som er funnet på Sauhellaren på Miøy (T. 10778) og har òg likhetspunkter med et brott fra den store buplassen fra Eikrem (T. 12254 u.).

Et slikt lite uornert brott kan ikke si oss stort, og heller ikke kan profillikheten gi bevis for forbindelse mellom klebersteinskaret og dette steinaldersleirkaret. Men det kan derimot slås fast at det har vært tilvirket og nyttet leirkar på de vanlige buplassene i dolktida — som vi kan datere Nordli-buplassen til, særlig ut fra de to flintpilene. For øvrig viser redskapsmaterialet stor likhet med Hogsnes. Det er ellers på Nordli uten nærmere stedsangivelse blant annet funnet et par tverrøkser av grønnstein, mange hele eller ufullstendige skiferspisser, en hjerteformet flintpil R. 79 og en enegget skiferkniv.

Den største buplassen på Eikrem er også den mest interessante, og en har sammenliknet den med Allanengen i Kristiansund hva angår funnets fyldighet og tidfesting. Derfor må en her bare nøye seg med å ta fram det viktigste av redskapene, så godt som jeg har kunnet samle de forskjellige nummerne i funnet. Av økser har vi:

3 kjerneøkser av flint.

4 grønnsteinsøkser av Nøstvettypen:

én er tverregget, uslipt,

én » » , delvis slipt,

én » » , med trekantet tverrsnitt,

én er slipt og spissnakket.

5 slipte grønnsteinsøkser med ovalt tverrsnitt (tre er fasettslipt).

1 delvis slipt grønnsteinsøks med ovalt tverrsnitt.

3 firsidete, ufullstendig slipte grønnsteinsøkser (2 er tverreggete).

1 bruddstykke av slipt grønnsteinsøks.

- 1 tverregget steinøks med halvovalt tverrsnitt.
 - 1 steinøks med rektangulært tverrsnitt og hulslipt tverregg.
 - 1 eggstykke av sandsteinsøks med spissovalt tverrsnitt.
- (1 øks eller skraper av flint.)

Pilespisser:

- 4 eneggete spånpiler, T. M. T. 1920, fig. 18.
 - 2 eneggete flekkepiler, T. M. T. 1922, fig. 10.
 - 3 hjerteformete pilespisser (en R. 79).
 - 1 tvilsom tverrpil.
 - 1 skiferspiss, R. 88.
 - 1 tynnbladet spiss uten rygning.
 - 2 skiferspisser med små agnorer.
- Odden av flintdolk.

» » » eller sag, omdannet til skraper.

Grepet til flintdolk, R. 66 omdannet til meisel av atypisk form. Pl. IV, nr. 2.

- 1 sikker ildflint.
 - 1 skjærpe til hornøks.
- Flere gravstikker.

Skraper av skifer (T. M. T. 1917, fig. 13), (som Allanenet T. M. T. 1920, fig. 53).

Skive-, flekke- og spånskrapere, flekkekniver, sager og bor, alt av flint.

1 uornert kantbrott av leirkar som A. W. B. fig. 150.

Av redskaper som ellers uten nærmere stedsangivelse er funnet på Eikrem, kan en nevne følgende:

- T. 13268, spissnakkert trinnøks.
- T. 7817, skafthulløks.
- T. 9525, skiferkniv, R. 55.
- T. 10415 og T. 11245, 2 pilespisser av skifer, R. 88.
- T. 14605, flintdolk, R. 64.
- T. 14774, hjerteformet pilespiss.

Dessuten T. 12849, 1 bronsecelt (T. M. T. 1924, fig. 8) som er funnet like ved buplassen.

2 myrfunn: T. 14772 og T. 14773, hvorav det første bl. a. består av 12 skjeformete skrapere, og et votiv- eller depotfunn, T. 12878, som består av 6 tynne flintskiver.

At denne buplassen må falle i full dolktid, er innlysende med en gang. Hvor langt tilbake beboelsen har nådd, skal ikke drøftes her; jeg vil bare sette fram en antakelse om at den såvidt kan gå opp i ganggravstid. Spørsmålet om tidfestingen nedover — om den har vært bebodd i bronsealderen — er dessverre like svevende her som på de fleste andre seine buplassene. Th. Petersen sier likevel: „Funnmaterialet viser at denne boplassen går helt ned i steinalderens slutning og antagelig ennu var i bruk i bronsealderen“ (11).

Ikke noe av det jeg har tatt med i oversikten over redskapene i funnet, peker bevislig framover til bronsealderen, men her må en ta det viktige forbehold at det er mulig at flere redskaper skriver seg fra buplassen uten at det er gitt opplysninger om det i tilveksten. Det er høyst sannsynlig at bronsecelten og votivfunnene står i forbindelse med den. Riktignok kan dette foreløpig ikke bli annet enn en gjetning, men hvis det skulle vise seg å medføre riktighet, åpner det seg vide perspektiver, ikke bare for denne ene buplassens datering, men enda mer for de alminnelige kulturforholdene og -forbindelsene i dolktid og tidlig bronsealder. Hvorvidt disse votivfunnene på Eikrem skriver seg fra ren steinalder eller går helt ned i tidlig metalltid, vil vi ikke gå inn på her, sikkert er det i ethvert fall at de er vitner om en religiøs kultus som ellers i Norden har sitt sete blant jordbruksfolkene. Når en vet hvor inngrodde og tradisjonsbundne slike magiske og religiøse forestillinger er hos primitive folk og hvor fast bundet de er til levevis og ernæring, forstår en at hverken den uhyre svake megalittiske innflytelsen vi finner hos buplassfolkene på Mørkysten eller de tidligste båtøksinnflytelsene i ganggravstida kan ha endret folkenes daglige levevis og enda mindre deres religiøse forestillinger. Opphavet til disse offerfunnene i det nordenfjelske må en derfor trolig søke i det miljøet som har brakt flintdolkene, skafthulløksene og

bronsesakene til Trøndelag. De viser at det har foregått en så gjennomgripende sammensmelting mellom de hjemlige og fremmede folkene at både det materielle og åndelige livet har skiftet ansikt på det tidspunktet de er nedlagt — dersom det da er buplassfolkene som har gjort det.

Men dette var bare en digresjon og dertil en temmelig teoretisk sådan. For å komme tilbake til Eikrømbuplassen, så kan vi altså bare fastslå at den har vært bebodd i hele dolktida, og antakelig i et stykke av både den forutgående og den seinere perioden.

Fra *Haukebø, Aukra* har vi et lite funn (T. 13387) som kan være verdt å nevne:

1 buttnakket, tverregget grønnsteinsøks med halvrundt tverrsnitt og fasettslipt overflate.

1 bruddstykke av flintdolk.

1 kjernegravstikke (?), 1 kjernehovl (?).

1 kjerne.

1 prikkhogd „kornknuser“, av stein.

1 skjeformet skraper av flint er også funnet et sted på Haukebø.

Vi står således her overfor en dolktidsbuplass hvor vi finner igjen et par av de redskapene som opptrer til stadighet på de større buplassene. Kornknuseren er også interessant, men trenger ikke å være bevis for åkerbruk, etter det G. Gjessing opplyser (13).

Fra *Heggdalsvik, Otterøy* har vi et eiendommelig lite funn:

2 skivespaltene av flint.

1 kjerneøks.

1 bronseøks (T. M. T. 1909, fig. 8), Müller: 131.

Flekkepiler, tverrpiler, eneggete piler, av flint.

Stykke av skiferspiss, R. 88.

Flekkeskrapere og spånskraper av flint.

1 eller 2 skjeformete skrapere, R. 48.

1 „megalittisk“ skraper, nærmest skjeformet.

Flekkekniv og flekkebor av flint.

Høyde over havet: 10—15 m.

Om vi her skal rekne med en buplass fra dolktid—bronsealder, eller om det dreier seg om én eldre og én yngre busetning, er uvisst. Bemerkelsesverdig er det i ethvert fall at vi mangler det vanlige dolktidsinventaret av økser, mens de gamle redskapsformene er særs godt representert. En god del av de mindre og i seg selv udaterbare sakene er vannslitt, og K. Rygh sier at denne buplassen må tilhøre eldre steinalder, men må også ha vært bebodd i den seinere delen av yngre steinalder. I alle tilfelle er funnet av øksa fra bronsealderens første periode interessant. Den lå slik at det må være hevet over enhver tvil at den er samtidig med de flekkeredskapene den ble funnet sammen med. Den „megalittiske“ skraperen ble også funnet like ved øksa og tør betraktes som samtidig. Funn av flere skjeformete skrapere og to flintsager fra forskjellige plasser på Heggdalsvik forsterker inntrykket av bebyggelsen på stedet i tidlig bronsealder. Det samme gjør et morsomt lite votivfunn (T. 15726) med to „mandelformete“ flinter (Pl. VII, nr. 1) og antakelig en tjukknakket flintøks.

På *Klauset store, Otterøy* ligger en liten buplass med følgende redskaper:

- 1 buttnakket grønnsteinsøks, delvis slipt med nesten rundt tverrsnitt.
- 2 økseemner av grønnstein, den ene spissnakket.
- 1 slipt meisel av stein.
- 1 tjukknakket, tverregget sandsteinsmeisel, helt slipt.
- 2 tynnbladete, tverreggete grønnsteinsøkser med avrundete kanter og „megalittisk egg“.

En slipestein av sandstein, slagstein av kvarts, skiferbryne.

Høyde over havet: 12 m.

1 enegget skiferkniv „av ren arktisk type“ later også til å stamme fra buplassen, og ellers har vi en flintspiss R. 69 fra Klauset. Med et så magert materiale er det selvfølgelig uråd å datere funnet nøyaktig. Det later likevel til å være fra tidlig dolktid eller sein ganggravstid. Selve inventaret — så lite det er — viser full overensstemmelse

med de øvrige seine buplassene, mens de to tynnbladete flintøkse viser til båtøkskulturen. Dette kan likevel ikke bli annet enn ren gjetning så lenge en ikke selv har sett eksemplarene. Buplassen var ellers vel bevart, med ildsted, kol og steinsetninger.

På *Rørviken i Ljøvik, Gossa, Aukra* har vi òg en liten buplass. Redskapsinventaret er ganske fattig og byr på lite av interesse:

1 bruddstykke av en flintdolk.

1 hjerteformet pilespiss.

2 ufullstendige pilespisser av skifer.

9 skrapere av flint, en del skiver og liknende.

Høyden over havet er ca. 8 m, og ildsteder med kol var godt bevart.

Av interesse for kronologien kan det være å minne om de rike og gode funnene fra Miøy, Aukra, som likevel snarere er votiv- eller depotfunn enn buplassfunn. Foruten sikre votivfunn av tjukkknakkete flintøkser (T. 8824) og skjeformete skrapere sammen med flintskiver (T. 9954), flere løsfunn av flintdolker etc., har vi omtrent på ett sted forskjellige funn på tilsammen 15 pilespisser av skifer, derav 10 av R. 88 og to R. 86, en hulmeisel av stein, en tjukkknakket flintøks og en skiferkniv (T. 8828, 9982, 10289, 11121—3, 11655). Flintøksa er omdannet til skjeformet skraiper.

På *Naustneshals av Riksfjord, Gossa*, ligger et ganske lite funn: 1 tynn hjerteformet pilespiss, 1 spånskraper, 1 dobbeltegget sideskraper, noen andre små flintskrapere, 1 tvilsom flintmeisel, et par flekkebor, alt av flint; 2 slagstein. Pilespissen viser oss at buplassen er sein, uten at en nærmere kan fastsette tida.

På samme gård er òg funnet en liten skjeformet skraiper sammen med en avlang kleberlampe (T. 13269). Th. Petersen sier at denne båt- eller traugformete typen er nokså vanlig på Romsdalskysten (15).

På *Kjerkrem*, et annet bruk av *Riksfjord*, ligger et lite samlet funn (T. 13087) — antakelig et buplassfunn. Det består av: 2 køller av stein med skaftfure, R. 45, 1 flintpil, R. 79, 1 rundskraiper og 3 spaltestykker av flint. Også dette lille funnet er seint; det hører snarest inn under

bronsealderen. Høyden over havet, som er 52 m, skiller seg bemerkelsesverdige ut fra de lavere høydetallene for de vanlige fangstplassene.

Fra *Tautra*, *Aukra* har vi to forskjellige funnserier. Den ene gjelder forresten bare ett samlet lite funn som sto i forbindelse med et vel bevart ildsted: Emne (?) til tynnbladet flintøks med hulegg (Pl. V, nr. 2), flintdolk, skraper (el. emne til sag) av flint (T. M. T. 1904, fig. 4), skraper av flint, nærmest R. 47, 2 flekkeskraper av flint, 1 spydspiss av skifer (en mellomform mellom R. 86 og R. 88), og en kjerne av flint. Det er merkelig at vi bare har dette ene lille funnet fra lokaliteten, men grunnen er kanhende at stedet ikke later til å være oppdyrket eller ordentlig utgravd (T. 7933—41). Høyden over havet: 7 m.

Dernest har vi en større funnserie som ingen steder er nevnt som buplassfunn. Men det er hentydet til rester etter kulturlag. Likevel tør en se på alt som ett eneste hele, både fordi alle sakene er funnet temmelig nær hverandre, og fordi de hører inn under samme tidsrom og kulturmiljø. En bør òg anta at funnet ikke er et depot- eller votivfunn, men minner etter folks daglige virke.

1 Sandshamnøks, fig. 4.

1 hjerteformet pilespiss av kvarts.

5 skjeformete skraper av hovedform R. 48. (T. M. T. 1907, fig. 1, 2, 3.)

Blokker, skiver, flekker og klumper av flint.

Flere spånskraper, et par bor.

1 flintdolk er „funnet i muld“ som er kjørt bort fra funnstedet.

Dertil er det funnet 3 votivfunn på *Tautra*. Nr. 1:

T. 12101 inneholder 175 pene flekker, spåner og klumper av flint.

Nr. 2: T. 12259 består av 16 gode spåner og skiver, av flint.

Nr. 3: T. 13037 utgjør 1 skjeformet skraper, 8 skiver og flekker,

1 flekkekniv, av flint.

De lå alle tre ikke langt fra hverandre, i en myr som før har vært en liten dam.

Hele funnkomplekset på *Tautra* viser i grunnen et ganske annet og mer ensidig materiale enn de vanlige dolktidsbuplassene og har

nesten bare fremmede former. Vi har bare to økser, begge er fullstendig ukjente typer på buplassene, og de er begge knyttet til de nye kulturimpulsene østfra. Bortsett fra to skive- og to spånskrapere er alle de andre skraperne former som er sjeldne på buplassene og som står i forbindelse med de samme østlige kulturimpulsene. Likeså med flintdolkene og pilespissene, sjøl om disse er vanligere på buplassene. Dertil har vi votivfunnene, som en har vanskelig for å tro ikke skulle høre inn i hele funnkretsen. I det hele får en inntrykk av at en står overfor et funnkompleks der det fremmede innslaget fra båtøks—dolktidsfolkene har opptrådt sterkere enn på de fleste buplassene og har vært meget kraftig ned gjennom hele dolktida og tidlig bronsealder. Det er fristende å tenke på en koloni av jordbrukere og båtøksfolk som sentrum for handelen med fangstfolkene fra tidlig dolktid; og i kraft av sine gamle tradisjoner må øya ha vært et hellig sted for de „fremmede“ folkene helt ned i bronsealderen. Men dette vil ikke være annet enn en løs teori så lenge ikke plassen er ordentlig undersøkt.

På *Gjerdet av Kalsvik, Bud* ligger en temmelig stor buplass med flintredskaper av svært gammel karakter. 1 bladformet pilespiss med rett basis og 1 liten skiferspiss med tange som R. 84, skiller seg helt ut og tør helst ses som innblattet i buplassfunnet. Yngre enn ganggravstid kan nemlig denne buplassen med det alderdommelige og tradisjonsbundne redskapsinventaret vanskelig være, særlig sett på bakgrunn av de rike enkeltfunn fra dolktids—bronsealderskulturen vi vi ellers har på Bud, slik som den vakre hulmeiselen T. 13311 (T. M. T. 1926, fig. 11), fra samme bruk Gjerdet av Kalsvik.

På *Heimdal av Strømme, Bremsnes* ligger en liten buplass som som vi antakelig kan datere til dolktid.

Slipt tverrøks av stein, Vespestadtype.

» » » » , med hvelvet overflate.

Atypisk steinøks med skaftfure og rett egg.

En hel og et bruddstykke av pile- eller spydspiss av flint av atypisk form.

Flekkskraper og ryggflekke av flint.

Bryne av kvartsittisk skifer.

Flintspissen av atypisk form, som riktignok later til å være beslektet med de vanlige dolktidsspissene av flint, samt den atypiske skaftfureøksa gir oss sikkert grunnlag for sein datering. På samme bruk er funnet to delvis slipte Nøstvetøksar og en skiferøks, dessuten en pilespiss av skifer og en „kornknuser“.

Buplassen på *Allanenet* i *Kristiansund* — vel det største og viktigste buplassfunnet på Møre — er så godt gjennomarbeidet og publisert av A. Bjørn (16) at det her er overflødig å komme med en nærmere redegjørelse og gjennomgåelse av materialet. Vi skal derimot se litt nærmere på enkelte av formene, og hvordan de passer inn i hele bildet av dolktidsredskapene på Mørgekysten. Etter de omvurderingene av forskjellige redskapsformer som er foretatt i de siste 10 årene, kan vi nå anse for sikkert at buplassen på Allanenet ikke bare såvidt går ned i dolktida, men også varer et stykke ut i perioden. Både den hjerteformete pilespissen, mange av skifersakene slik som pilespissene fig. 43¹ og 44 og spydspissen fig. 46 samt noen av øksene som fig. 31, 32 og 33, er former som ikke bare går ned i dolktida, men til og med helst hører heime i dette tidsrommet. Viktige bevispunkter for Bjørns dateringsgrunnlag hviler jo på teorien om de stadige og ensrettete kulturstrømningene fra sør, og at skiferkulturen er en vidare utvikling av megalittkulturen — synspunkter som en nå er kommet bort fra. Likeledes sviker grunnlaget for hans tidfesting av den øvre grensen for busetningen. Denne setter han til dyssetid og bygger sitt bevis på skivespalteren, den uslipte Nøstvetøksa, de høyryggete skraperne og de øvrige flintreliktene — alt sammen gamle tradisjonsbundne former som vi finner igjen på de her behandlede buplassene i ethvert fall ned til dolktid. Hvor svakt hans resonnement er i dette tilfelle, viser seg best i behandlingen av Nøstvetøksene (17). Han peker på fig.¹ 21

¹ Alle figur- og sidehenvisninger i dette avsnittet henviser til figurene i Bjørns avhandling om Allanenet (16).

som skal betegne det yngste trinnet i utviklingen av disse øksene på Allanenet, men den har merkelig nok en form som vi finner igjen på en uslipt øks som han daterer til dyssetid. Men dette forutsetter igjen at vi samtidig på dette yngste stadium (fig. 21) har uslipte Nøstvetøkser (fig. 17), det vil etter Bjørns mening si i ganggravstida. (Dette motsier Bjørn selv s. 27 og s. 28, men for øvrig har vi jo sett at vi har både slipte og uslipte Nøstvetøkser sammen på atskillige yngre buplasser.) Og litt etter litt faller hans bevisbygning for den øvre tids grensen på Allanenet, og vi får fritt spillerom til å skyve den temmelig langt nedover. Å fastsette den byr på samme usikkerhetsmoment som ellers ved dateringen av buplassene; men at stedet skulle ha vært bebodd kontinuerlig i så mange hundrer av år som tidsrommet mellom dyssetid og midten av dolktid representerer, er unaturlig i og for seg og særlig hvor det gjelder en fangstplass. Foreløpig vil jeg rent intuitivt sette den øvre grensen til midten av ganggravstid, med busetningens tyngdepunkt i overgangen til dolktid — blant annet ut fra det forhold at tross i alt mangler mengden av de fullt typiske dolktidsformer som kjennetegner de buplassene som er befolket lenger ned i dette tidsrommet.

På *Arasvik, Valsøyfjord, Aure* ligger et lite funn, antakelig en buplass, med en hjerteformet pilespiss, et par skrapere og noen flekker av flint. Fra samme sted er også et stykke av en spydspiss av skifer.

På *Ottnes i Valsøyfjord, Aure* ligger et lite buplassfunn som vi her med noen reservasjon daterer til slutningen av steinalderen. Av redskaper fins det en buttnakket trinnøks av stein, fire skrapere og to borespisser av flint, et par senkestein og bruddstykker av slipestein av sandstein. Dessuten et hengesmykke av skifer. (T. M. T. 1927, fig. 5.)

Fra *Solstad, Tustna, Halså* har vi et utvilsomt buplassfunn. Stedet er ikke utgravd, så det er ikke sikkert alle de her nevnte redskapene hører til buplassen, men da de alle faller innenfor rammen av inventaret på en sein buplass, blir de tatt med:

Spissøks av grønnstein.

Rombisk skafthulløks (R. 30?)

Steinkølle med skaftrenne (R. 16).

Køllehode (eller garnsenke) av skifer.

Tveeggete skiferdolker A. W. B. fig. 91 og 93.

Flekkeskraper, tre skiver, av flint.

Høyde over havet: 9—16 m.

Vi ser således at det her dreier seg om en meget sein buplass — tidligst fra sein dolktid, men snarere enda yngre. At det virkelig er en buplass vi har for oss, gjør Th. Petersen oppmerksom på i T. V. S. 1937, nr. 6, s. 4. Interessant er det også at det på et annet sted på gården ser ut til å være en buplass med en tjukknakket flintøks i en høyde av 30 m o. h. Denne buplassen, som utvilsomt er atskillig eldre, viser at de fremmede kulturimpulsene som fullstendig dominerer den yngste buplassen på Solstad, har fått innpass hos buplassfolkene allerede seinest i tidlig dolktid her på Tustna.

Når vi nå har foretatt denne nødvendigvis litt tørre gjennomgåelsen av funnseriene fra buplassene på Mørekysten, vil vi se litt nærmere på de enkelte former og redskaper og klare opp i deres stilling til tidens forskjellige kulturstrømninger i alminnelighet og buplasskulturen i særdeleshet. Det som da først slår en, er hvordan eldgamle flintformer er i bruk enda på disse seine buplassene. Jeg tenker da særlig på skivespalteren og kjerneøkse, men også på gravstikka, den eneggete pilespissen o. l. Det har gjerne vært skikk og bruk at straks en har funnet en av disse utgamle formene på seine buplasser, så har en avfeid problemet ved å forklare forholdet enten slik at det må ha vært to i alder skilte busetninger på samme sted, eller også har buplassen vært i bruk gjennom et meget langt tidsrom. Jeg håper at jeg i det foregående tilstrekkelig har vist det utilfredsstillende i en slik forklaring, og at dette ikke kan være tilfelle på de her nevnte buplassene. Et moment som òg kan være av interesse å nevne i denne forbindelse, er det forhold at på de få plassene der en virkelig har to skilte

busetninger er gjerne det meget alderdommelige flintmaterialet vannslitt, slik som på Draget på Bolsøy. En kommer altså vanskelig utenom at de gamle flintredskapene jeg nevnte, er i bruk på buplassene enda opp i dolktid. Når en tenker på disse redskapenes karakter, er det heller ikke så rart; de er jo meget enkle former som har vært utrolig vanskelige å avlive. A. Bjørn har flere ganger pekt på at skivespalterne lever langt ned i yngre steinalder i Norge (18), og O. Rydbeck har vist det samme for Sør-Sveriges vedkommende (19). På Allanenget har vi til og med en skivespalter oversatt i stein (fig. 2). Disse seine skivespalterne later gjennomgående til å være svært små eksemplarer, og en fristes til å tvile på om de i ethvert fall i slutten av deres levetid har vært brukt som økser, kanhende heller som en slags skrapere eller liknende, slik G. Gjessing mener det er tilfellet med noen økser fra Nord-Norge (20). Både skivespalter og kjerneøks har vi i Trænnfunnene fra ganggravstid, men riktignok i kvarts og dårlig utført (21). En bør legge merke til at grensen nedover for busetningen er usikker på buplasser der kjerneøkse er funnet, og det er i det hele meget som taler for at en foreløpig ikke tør la den ha lenger levetid enn til slutten av ganggravstid. At skivespalteren har vært i bruk seinere, er mer klart; vi har den både fra Tornes I og Nordli, som er rene dolktidsbuplasser. Men også den har vel forsvunnet forholdsvis tidlig i dolktida. Det er bare rett og rimelig at disse to typene, som likevel er de mest spesielle av de gamle flintformene, må vike plassen for de mange og forskjelligartete øks- og meiselformene som kommer utenfra med de nye kulturstrømningene.

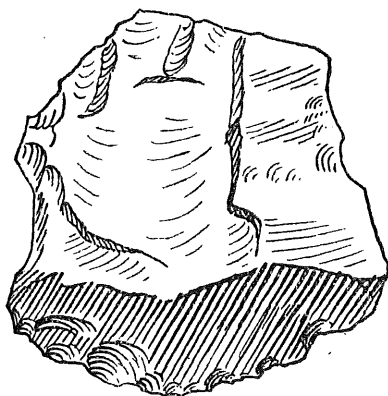

Fig. 2. Skivespalter av stein. $\frac{1}{2}$.
Allanenget, Kr.sund.

Når det gjelder de tre eldre flintpilformene, den eneggete, tverreggete og flekkepilen, er det vanskelig å ta en sikker stilling til problemet. Disse formene kan ofte være så lite distinkte — og særlig da her hvor det dreier seg om det siste tidsrommet av den lange levetida deres — at en umulig kan danne seg et konkret bilde av deres utbredelse og opptreden på buplassene på det undersøkelsesgrunnlaget jeg har hatt her. Jeg har med vilje utelatt størsteparten av den store mengden småredskaper av flint, fordi jeg ikke våget å bygge noe på beskrivelsen i tilvekstfortegnelse av disse redskapene med slike utflytende og lite distinkte former, uten sjøl å ha sett materialet. Men sikkert er det i ethvert fall at både den eneggete og flekkepilen forekommer på de aller fleste buplassene og antakelig holder seg gjennom hele dolktida, mens jeg ikke kan uttale meg når det gjelder tverrpilen, som er meget sjelden på Møre. Den eneste av funnplassene som foreløpig kan gi oss et sikrere grunnlag for en videre behandling av spørsmålet, er Allanenget, der ganske riktig begge de to førstnevnte formene forekommer i stort antall, mens den siste mangler helt. Fra Dalehellaren ved Kristiansund har vi òg en enegget pilespiss sammen med flere typiske hjerteformete av flint (22). I det hele later den eneggete flintpilen til å ha en meget lang levetid, slik det er antydning av J. Bøe (23), og det skulle neppe forbause om vi også fant at den fortsatte enda lenger enn den rene steinalderen på Møre.

Enda et redskap finner vi på disse buplassene — et redskap som vi ellers er vant til å se på som en eldre steinalders form. Det er gravstikka, som vi også må tro har vært brukt ned til og i dolktida. Gravstikker fra ganggravstid er funnet på Træna (24) og i Karlebotn. Sammen med flekkekniver, -sager og -bor og de forskjellige typene av skrapere, kjerner osv., danner de redskapene som her er nevnt, i første rekke de sterke båndene som knytter buplassfolkene i dolktid til forgjengernes kultur på flintplassene helt fra eldre steinalder av.

Men den likevel mest interessante oppdagelsen vi gjør når vi går igjennom buplassmaterialet, er det at en finner ikke så helt få

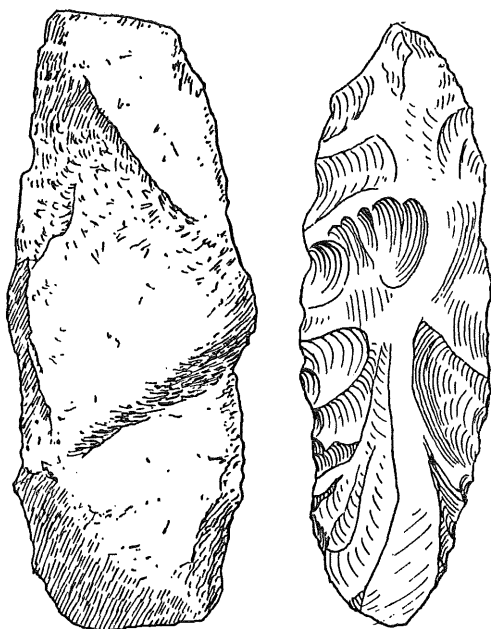

Fig. 3. Nøstvetøkser av grønnstein. Ca. 1/2.
Allanenget, Kr.sund.

Nøstvetøkser her. (Fig. 3 og Pl. V nr. 1.) Og ikke nok med det — både slipte og uslipte eksemplarer fins på samme buplass, slik som på Eikrem og Allanenget! En bør med én gang være oppmerksom på muligheten for at det i virkeligheten dreier seg om uferdige og ferdige økser; slik tolker f. eks. Fægri (26) Nøstvetøksene på Bømlo som emner til spissnakkete trinnøkser. Slik denne undersøkelsen er lagt an, skal vi likevel holde oss til benevnelsen i tilvekstforteknelsene. I det hele føler en faktisk hvordan det tilvante typologiske øksesystemet fullstendig svikter når en setter seg inn i de seine buplassenes redskapskultur. Jeg tenker da ikke bare på Bjørns øksesystem på Allanenget, men også på de andre studiene over øksetypologien på Vestlandet i det hele. En ser hvordan de gamle formene lever ned igjennom tidene, side om side med yngre former, og

således de hevdvunne læresetninger og fint oppbygde systemer særlig for steinøksenes utvikling faktisk ikke kan ha gyldighet her på Mørkekysten eller i ethvert fall må revideres kraftig. At en må innrømme Nøstvetøksa en langt lengre levetid på Vestlandet enn før ment, er blitt mer og mer klart i den seinere tida. Sist har K. Fægri ved pollenanalyse datert en Nøstvetbuplass på Bømlo til ganggravstid (27). På Mørkekysten der kulturen har vært særlig bundet av tradisjonene, ser vi nå at typen har opptrådt og vært i bruk helt ned til dolktid, og da slipte og uslipte økser om hverandre. For de nærmere funnkombinasjonene skal en bare henvisse til listene fra de enkelte buplasser og flyktig minne om den lille bemerkningen fra gjennomgåelsen av Allanenget — om sammenhengen mellom de slipte og uslipte Nøstvetøkserne der. (Dersom det da overhode er en virkelig forbindelse mellom de to typene Bjørn nevner.)

I samband med Nøstvetøkserne vil det også være fristende å nevne resten av steinøkserne og meislene, som opptrer i store mengder og varierende former på buplassene. I dette arbeidet ville det være både nytteløst og umulig å prøve å klassifisere og typebestemme nøyaktig det svære materialet av steinøkser. Men i grove trekk ser det ut til at det grupperer seg slik:

Under betegnelsen „buplassøkser“ har jeg sammenfattet en mengde steinøkser med mer eller mindre utflytende former og svake karakterdrag. Om de danner en virkelig typologisk gruppe, kan vel være tvilsomt; i hvert fall mangler de sjelden på buplassene og er den alminneligste økseformen i dolktida.

Foruten de mange mer eller mindre distinkte variasjoner av „buplassøkserne“ har vi firsidige økser i mange avskygninger. Vestlandsøkser er nevnt et par ganger og likeså meisler av Vittingetypen. Allerede i 1915 stilte Ekholm de to typene sammen (28) og seinest G. Gjesing har antydnet at de har en nordlig og østlig utbredelse (29). Det later til at en nå må revidere oppfatningen av denne svære steinøksergruppen som en vest-norsk lokalform.

Av Vespestadøksene har vi et par eksemplarer, de bygger antakelig på de samme kulturtradisjonene, men er jo en ung form som i Sokkemyra på Bømlo er konstatert helt ned i bronsealderen (30), og på Møre opptrer den heller sjelden. Buttnakkete trinnøkser finnes òg, men de ser ut til å være sjeldne i vårt område. De er meget godt representert i Mellom- og Nord-Sverige og har en lang levetid der.

En av de få økseformene som en med sikkerhet tør peke på som et østlig, lån er Sandshamnøksa (fig. 4). Den forekommer i ett eller to eksemplarer på buplassene og er et av de beste beviser for de sterke russiske og baltiske innflytelser vi finner i den seinere del av steinalderen. En kan gå ut fra at ved et nærmere studium, særlig av de forskjellige steinøkstypene som er nevnt her, vil en få det østlige innslaget betydelig forsterket, slik G. Gjessing viser det i „Yngre steinalder i Nord-Norge“.

Før vi forlater øksene vil jeg nevne kornknuserne. Typen kan langt fra sies å være vanlig på buplassene, når en ser dem på bakgrunn av utbredelsen i området ellers. En har inntrykk av at de oftest forekommer i enkeltfunn, og at de da har nærmere sammenheng med kulturen i de indre kyststrøk dvs. jorbrukskulturen, uten at en her skal gå nærmere inn på typens utvikling og utbredelse. Denne utbredelsen stemmer da også bedre med deres bestemmelse som redskap, — når de forekommer på buplassene, er det antakelig naturligst å se dem som bein- eller planteknuserne.

Når vi nå skal behandle skiferspissene, som er det mest iøynefallende ledd i de arktiske kulturstrømningene som skyller inn over Møre-kysten i ganggravstid—dolktid, møter det store usikkerhetsmomentet

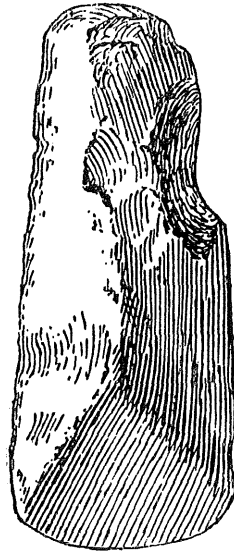

Fig. 4. T. 10390. 1/1.
Sandshamnøks, Tautra.
Aukra.

oss igjen: utelukkende på grunnlag av beskrivelsene i katalogen kan en ikke inndele redskapsmaterialet i forskjellige typer. Så vi må nøye oss med å se på skifersakene under ett — så vel knivene som spissene. Likevel kan en skjelve 3 ulike typer som er nevnt et par steder. Det gjelder først og fremst spydspissen R. 86 (fig. 5 c) og pilespissen R. 88 (fig. 5 b). Disse to typene later til å være svært vanlige på Møre. Mens den første har en utpreget trøndersk—nordnorsk—nordsvensk utbredelse (31), fins R. 88 over hele Norge og Sverige, men er sjeldnere i Finnland. Begge typene kunne altså peke på østlig forbindelse gjennom Trøndelag og Nord-Sverige. Den tredje typen — Nyelvtypen (fig. 5 a) — viser derimot en helt annen utbredelse, idet den vesentlig konsentrerer seg om Troms og Finnmark og fins mer og mer spredt sørover kysten helt til Agder. Ennå på Møre er typen likevel ikke helt uvanlig (32). Her har vi for oss et redskap som viser kulturvandring nordfra langs kysten. Men det egentlige opphavet for alle tre typene må vi antakelig søke i samme kultursentrum i Nord- og Vest-Russland.

Mer kan dessverre ikke sies om skiferredskapene på buplassene våre. Det fins en mengde av dem, både hele og ufullstendige eksemplarer, og de er utvilsomt noen av de aller viktigste redskapene for fangstfolkene i slutten av steinalderen og mangler knapt på noen buplass med fyldig materiale. I forbindelse med de arktiske kulturstrømningene står òg en del hengesmykker av skifer og bein. Her skal bare nevnes en spadeformet type av skifer (A. W. B. fig. 141—143) (se s. 92), som ser ut til å være en spesiell trøndersk form med tyngdepunktet særlig i Inn- og Nord-Trøndelag.

Dermed kommer vi inn på en av de viktigste faktorene i problemet om skiferkulturens stilling i det Nordenfjelske og Norge for øvrig, nemlig den rike ornamentale kunsten på skifersakene i Trøndelagsområdet. Vi har i det foregående sett at buplassmaterialet på Møre nok er sterkt arktisk farget, men likevel er det mange band som knytter det til de gamle og mer lokale vestlandske tradisjoner. Annerledes er det når vi kommer lenger

nord i Trøndelag og til Nordland. Like inn på området vårt har vi de rent arktisk pregete buplassene i ytre Trøndelag. Særlig er konsentrasjonene av arktiske buplasser sterk nordover langs kysten i Flatanger, Nærøy osv. Dette fenomen og det faktum at skiferindustrien er så rik, god og nyansert her i Trøndelag, kan bare forklares på bakgrunn av de overmåte kraftige kulturimpulsene som har nådd Trøndelag over Nord-Sverige. Når en ser igjennom G. Gjessings undersøkelser over det yngre steinalders materialet i Nord-Norge, finner en hvordan en for redskap etter redskap må søke de østlige innvandringsveiene fra de nordlige områdene av Sverige, Finland og Russland, ikke bare over Troms og Finnmark, men også — eller kanskje aller mest — i den søndre veien over Trøndelag. Slik ser det ut til at selve Trøndelag var et meget betydelig sentrum for den arktiske kulturen, og at den gamle ferdselsåren over fjellet ned i Trøndelag har vært en av de aller viktigste veier for kulturpåvirkningene i yngre steinalder. Spørsmålet om det har foregått folkeflytninger i samband med disse arktiske strømmingene, skal bli stående åpent. Men hvordan det enn har seg med dette, skal det nå igjen poengteres at disse impulsene ikke har vært sterkere enn at de gamle redskapstypene har kunnet leve side

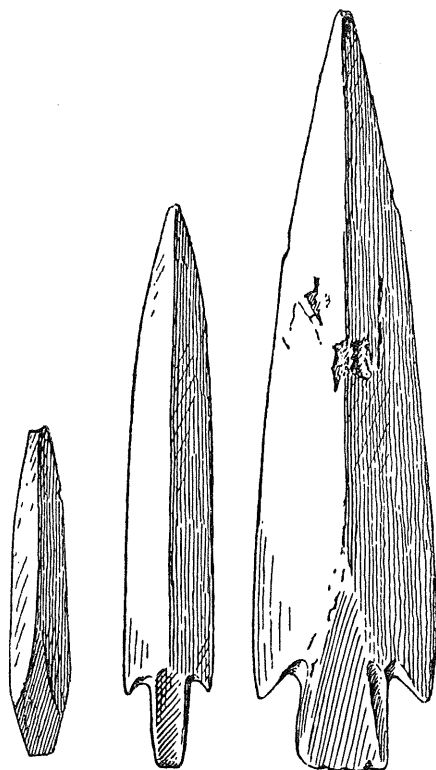

Fig. 5. Skiferspisser fra Møre, ca. 1/2.
 a. T. 11434 s, Allanengenget. Kr.sund.
 b. B. 6947. Osnes, Ulstein, Sunnmøre.
 c. C. 512. Synnes, Vigra, Sunnmøre.

om side med de nye arktiske formene helt ned i dolktida på buplassene på Møre.

Men enda et par former fra buplassene viser fremmed innflytelse, men da riktignok med et ganske annet opphav. Det er de skjeformete skraperne, flintsagene og -dolkene og de hjerte- og bladformete pile-spissene. Særlig for de to siste redskapene gjelder det at de formelig er ledetyper på buplassene, hvor de sjelden mangler i redskapsinventaret. Dersom vi vil prøve å gi en forklaring på disse sakenes opp-treden på buplassene, må vi gripe tilbake i tida og undersøke hele båtøkskulturens stilling på Møre og i Trøndelag.

De redskapene båtøksfolkene hadde med seg ved sin første inn-flytting til Norge, var båtøksene selv, de tjukknakkete flintøksene (33) og de tjukknakkete steinøksene (34). En stor del av båtøksene i det Nordenfjelske er yngre typer som kan dateres til sein ganggravstid. Blant de tjukknakkete flintøksene derimot finner vi både ganggravs- og dolktidsformer (Pl. VI, nr. 1). R. 5 har vi f. eks. fra Male i Bud og Fremstad i Agdenes; R. 17 fra Nord-Heggdal på Otterøy og Skjæret på Ørlandet, mens vi har breieggete flintøkser blant annet fra Fevåg i Stjørn og Vik på Ørlandet, og tjukknakkete flintøkser er funnet sammen med sikre dolktidssaker som på Vinsternes i Aure (med en flintdolk). På kartet over fordelingen av båtøksene og de tjukknakkete flintøksene har jeg ikke kunnet gjøre særlig skilnad mellom tidlige og seine flintøkser. Et personlig inntrykk av at særlig mange seine typer forekommer i de ytre kyststrøkene, kan en heller ikke rekne med her. Men ved bedømmelsen av kartet må en huske på at flintøksa ikke gir et helt nøyaktig bilde av båtøksfolkets utbredelsesområde i ganggravstida. Når det gjelder de tjukknakkete steinøksene (Pl. VI, nr. 2), kan det ikke gis noe ordentlig bilde av fordelingen, men en må ha lov til å anta at de forekommer over omtrent de samme områdene som deres slektninger: de tjukknakkete flintøksene, og har minst like lang levetid. At de opptrer en og annen gang i funnlistene våre, er ganske rimelig; det er en type som lå naturlig til for buplassfolkene

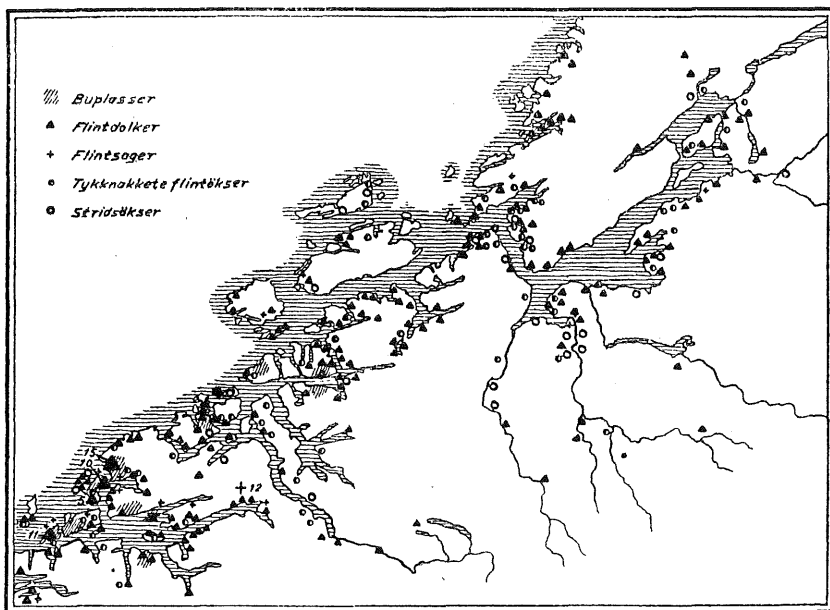

Fig. 6. Kart over fordelingen av buplasser, flintdolker og -sager, tjuknakkete flintøkser og stridsøkser i Trøndelag og Møre.

og som måtte føles langt mindre fremmed for dem enn de to andre øksetypene.

På det kartet jeg har satt opp over fordelingen av båtøkser og tjuknakkete flintøkser m. m., vil en altså lett få et feilaktig inntrykk av styrken av båtøksinnflytelsene i ganggravstid, hvis en ikke husker på at et ganske stort antall av i hvert fall flintøkserne i virkeligheten stammer fra dolktid (fig. 6).

Ved å kaste et blick på kartet, vil en få inntrykk av hvor spredt og NB! fåtallig disse enkeltfunnene er — tatt i betraktning at de skulle være de eneste eksponenter for et fremmed krigerfolk som har dannet en hersker- og overklasse blant fangstfolkene. Vi må huske på at ikke en eneste gang har vi funnet spor etter båtøkser

eller former som er influert av dette redskapet på buplassene i yngre steinalder nordenfjells, og bare tre ganger har vi funnet tjukkknakkete flintøkser i forbindelse med buplasser. En gang er det på Tornes, hvor vi har en tjukkknakket flintmeisel på samme gård som de to buplassene. Det er fristende å sette flintmeiselen ned i dolktid her sjølve buplassene er svært seine, skjønt noe annet enn en formodning kan det ikke bli. Den andre er fra samme gård som buplassene på Heggdalsvik. Øksa ligger i et depotfunn sammen med to „mandelformete“ flinter: emne til spydspisser — altså også her et seint eksemplar. Endelig har vi den lille dårlige øksa fra Solstad i Tustna som Th. Petersen bemerker er lokalt arbeid og som heller ikke kan tas til inntekt for fast busetning av båtøksfolk på buplassene i ganggravstid. På den annen side er det ingen grunn til å tvile på at båtøksfolk virkelig har flyttet inn og slått seg ned i Trøndelag og på Møre i ganggravstid (36 og 37). Konsentrasjonen av båtøkser og tjukkknakkete flintøkser rundt Trondheimsfjorden ved Agdenes og i de indre fjorddistriktene kan en sikkert ta til inntekt for en fast busetning av båtøksfolk. Disse strøkene må jo dessuten ha vært nesten folketomme fra før. De mer spredte funnene av de samme redskapene fra de ytre kyststrøkene er det fristende å se som resultatet av et handelssamkvem med buplassfolkene, slik G. Gjessing har antydnet det i kapitlet „Indogermansk handelsekspansjon“ i det ofte siterte arbeidet hans. Men jeg vil gjenta at båtøksinnflytelsene på dette tidlige tidspunktet har vært meget svake og at de umulig kan grunne seg på en virkelig invasjon av fremmede folk til buplassene.

Ser en derimot på utbredelsen av flintdolker (Pl. VII, nr. 2) og sager, får vi et ganske annet og rikere bilde. I store trekk kan en nok si de dekker de samme distriktene som øksene, men samtidig er området kraftig utvidet, og funnene er nå så mye rikere og flere. Dertil har vi funnene av de andre, nye dolktidsformene som skjeformete skrapere og pilespisser R. 76—81. Det er ikke tatt opp noen statistikk over dem, men de er minst like så vanlige som dolkene og opptrer gjerne i de samme områdene. Enda et forhold bør en merke seg: alle disse

redskapene jeg her har nevnt, forekommer ikke bare ofte på dolktidsbuplassene, men vi finner en særlig funntetthet i de rikeste buplassstrøkene (jfr. kartet). Innover i landet er fordelingen mer jamn og spredt. Endelig skal vi legge merke til den forskjellen i fordelingen av funnene fra båtøksfolket og fra dolktidskulturen som gir seg uttrykk i overvekten av båtøkser og tidlige flintøkser i Inn-Trøndelag og omkring Trondheimsfjorden. Om en ikke vil godta denne overvekten som absolutt, så må en innrømme at det er en meget stor relativ overvekt når en tenker på at disse strøkene ellers må ha vært nesten folketomme i den tida det her gjelder; mens nabodistriktene etter funntettheten og -rikdommen å dømme har vært blant de folkerikeste områdene i hele landet. Tyngdepunktet for utbredelsen av flintdolkene ligger derimot i kyststrøkene på Møre og særlig da i det rike buplassdistriktet i Aukra og Fræna. I begge tilfelle kan vi følge hovedveien for folkeflytningene til det nordenfjelske. Ruten fra Mellom-Sverige over fjellet til det indre av Trøndelag har vært meget viktig, men veien nord gjennom Østerdalen og, for dolkenes vedkommende, langs Vestlandskysten har òg spilt en viss rolle.

Skal vi nå søke å gi en forklaring på de merkelige forholdene som båtøks—dolktidskulturen opptrer under i Trøndelag og på Møre, må vi foreløpig nøye oss med å stille opp hypoteser inntil en kan få undersøkt materialet nærmere og etter en mer bredt anlagt målestokk.

I ganggravstid tar innflytningen av båtøksfolkene til Trøndelag fatt, dvs. mens enda den arktiske kulturinvasjonen står på. I begynnelsen har den nye bevegelsen neppe hatt stor slagkraft, og folkene slår seg først og fremst ned i de indre fjordbygdene hvor de danner faste baser for videre ekspansjon og nye innvandringer. Tegn på at det i alle fall seinere har vært drevet et primitivt jordbruk (antakelig ved siden av en større anlagt fedrift), har vi i de mange skafthulløksene som er vanlige nettopp i disse indre strøkene. Men å bygge noe mer på disse redskapene er ikke tilrådelig så lenge deres kronologi og kulturelle stilling ikke er ordentlig undersøkt og fastlagt. Etter vanlig syn har

båtøksfolkene vært både februkere, krigerfolk (stridsvåpnene) og handelsfolk, slik vi ser det av de store svenske depotfunnene. Nå ser vi av den nesten fullstendige mangel på innflytelse fra båtøkskulturen på buplassene at samkvetmet mellom de to folkene har vært atskillig mindre enn antatt. Noen overklasse av båtøksfolk på buplassene finner vi ingen spor etter; de måtte i så fall på kort tid ha gått opp i fangstfolkenes kultur, og vi får da ingen bakgrunn for dolktids-ekspansjonen seinere. Handelsforbindelser kan vi se tydeligere tegn til og da som handel mellom to jamnbyrdige folk uten avhengighetsforhold til hverandre og med hver sitt bebyggelsessentrum. Funn av tjukknakkete stein- og flintøkser i de ytre strøk viser sporene etter denne handelen. Trass i at vi i de svenske handels-depotfunnene utelukkende finner tjukknakkete økser og andre redskaper av flint, har det vært hevdet at båtøksene òg var gjenstand for handel. Båtøksa i Sør-Varanger (Ts. 4118) må en tolke som en handelsvare, og likeledes viser den jydskt stridsøkst fra Hjorten i Gjemnes på Møre at handelsforbindelsen sørfra også var åpen.

Ved begynnelsen til dolktid velter så en hel flom av nye former og redskaper inn over Trøndelag og resulterer i de mange funnene av slike saker fra buplasstrøkene, mens de indre båtøksområdene har en forholdsvis liten tilvekst av dolktidsredskaper. Denne merkelige forskyvningen av sentret for båtøks—dolktidskulturen må ha en grunn. Vil en forklare fenomenet bare som en kraftig utvidelse av handelen mellom buplassfolkene og etterkommerne av båtøksfolkene i de indre bygdene, må en forutsette sterk øking i befolkningstilveksten og produksjonskapasiteten hos de sistnevnte folkene, helst i samband med en utvidelse av de områdene de allerede hadde slått seg ned i, eller en „indre“ ekspansjon i de samme distriktene. Om en tenkte seg at de overtok de nye redskapsformene som karakteriserer dolktida, ved alminnelig handelssamkvem og kulturimpulser østfra, og at det ikke foregikk en virkelig innvandring av dolktidsfolk, ville resultatet blitt det samme: en måtte få en betraktelig øking av funntettheten i forhold til funnene

fra ganggravstida i disse bygdene. Men dette er ikke tilfellet! En må altså slå fast at den hjemlige båtøkskulturen i Trøndelag ikke alene kan danne bakgrunnen for invasjonen av nye dolktidsformer på buplassene. Den eneste mulige løsning blir at det har foregått en ny folkeflytning i begynnelsen av dolktid muligvis fra de samme østlige og sørlige områdene som tidligere. Dette nye befolkningstilskuddet har ikke stoppet opp i de indre bygdene, slik som deres frender båtøksfolkene, men bare brukt disse områdene som baser for et videre framstøt mot buplassfolkene.

Enda to momenter tyder på at det virkelig har foregått en innflytning av fremmede folk på selve buplassene i dolktid, og da vil kanhende teorien om en herskerklasse komme mer til sin rett. For det første har vi de før omtalte votivfunnene, som vi i enkelte tilfelle sannsynligvis kan sette i forbindelse med buplassene. Før dette er planmessig undersøkt og fastslått, kan en ikke dra noen sikre slutninger, men hvis teorien viser seg å være riktig, må buplassfolkene i slutten av steinalderen eller i alle tilfelle en viss klasse innen buplass-samfunnet være i besittelse av båtøks—flintdolkefolkernes religiøse kultur, slik som vi før har vist det.

Dessuten har vi hule- og hellerfunnene. Disse er viktige i og for seg, men vi skal her bare komme inn på én side av dem, nemlig restene etter dyreknokler. Når en gjennomgår disse hulefunnene, må en behandle dem meget varsomt, for det viser seg at de fleste av dem er overleiret av rester etter jernaldersbusetning, eller inneholder redskaper som bare gir et usikkert dateringsgrunnlag. Enkelte av dem har utvilsomt bare ren jernaldersbusetning. Funn som vi av disse grunnene ikke skal gå nærmere inn på er f. eks.: Skjonghellaren, Sauhellaren, Valseshulen, Sandhellaren, Haugshulen og endelig Solsemhulen, fra bronsealder med husdyrbein. De hulefunnene som her kunne komme i betraktning er følgende: Dalehellaren ved Kristiansund (38) har rent steinalders inventar, med tre hjerteformete pilespisser (fig. 7)

Fig. 7.
Pilespiss av
flint. 1/1. Dale-
hellaren,
Kr.sund.

og noen meget små leirkarskår som neppe kan tas til inntekt for en datering til jernalderen. Knokkelrestene herfra er dessverre helt ubestemmelige. I Hestneshulen (39) var det to kulturlag, men da steinalderlaget var opprotet, kunne en ikke avgjøre hva som hørte med her av beinrestene. Det samme gjelder for Einhol I (40), men i Einhol III (40) har vi rent steinalders kulturlag med bl. a. to pene pilespisser R. 81 og bein av geit og tamokse. Fra Åkvik på Dønna (40) i Nordland har vi òg et hulefunn med skifer- og beinsaker. Av forsiktighetshensyn vil vi datere funnet til sein dolktid eller bronsealder, uten å prøve på å tidfeste det nøyere, — så svake holdepunkter vi ennå har i skiferkronologien. Blant husdyrknoklene har vi bein av sau, okse og tamgris. Viktig er det å nevne Ruskenesfunnet, som riktignok ligger utenfor vårt område, men som inneholder tamdyrbein. Det er mest rimelig å anta at hellerne har vært befolket av jegere fra buplassene; vi finner en nøye overensstemmelse i redskapsmaterialet, og særlig ved Sheteligs gjennomgåelse av Ruskenesfunnet er dette kommet klart fram. Ut fra dette materialet kan en foreløpig slutte at husdyrene er innført på buplassene seinest i slutten av dolktid. Det kan heller ikke være tvil om at det er den fremmede dolktidskulturen som har innført fedriften på buplassene.

Vi kan vanskelig uttale oss om hvorvidt jordbruket har spilt noen rolle på buplassene i slutten av steinalderen. Her har vi få spor å gå etter, men Fægris pollenanalytiske undersøkelser på Jæren og Bømlo gir et visst grunnlag for å trekke videre slutninger. På Jæren (41) mener han å kunne påvise at jordbruket tar til i slutten av ganggravstid — helst først i dolktid, mens tegn til jordbruk på Bømlo (42) ikke viser seg før i slutten av dolktid, — snarest i tidlig bronsealder. Han setter disse første sporene i forbindelse med de folkene som innfører Vespestadøksa. Dersom disse resultatene skulle vise seg å være riktige, faller de ganske godt i tråd med de slutningene vi her har trukket for Møres vedkommende. På Jæren er det en ganske kraftig konsentrasjon av seine båtøkser, og det forbauser ikke at en finner merker etter det første jordbruket der allerede i slutten av ganggravstid. Bømlo derimot ligger

mer avses til, og naturforholdene stemmer godt overens med de naturlige betingelsene for buplassdistriktene på Møre. Til Bømlo kommer jordbruket først meget seint i dolktid, og da i følge med den samme merkelige blandingskulturen som vi finner en parallell til på dolktidsbuplassene våre. Disse tre faktorer: den svære utbredelsen av dolktidsredskapene, sannsynligheten for at dolktidsfolkene magiske og religiøse forestillinger har fått innpass på buplassene, og oppkomsten av fedrift, i ethvert fall i sein dolktid, gjør at vi må ha lov til å tro at det er mer enn en handelsekspansjon fra flintdolktidfolkene side som gjør seg gjeldende her. Det må ligge en virkelig innflytning av disse folkene til buplassene bak; og om en da ser det som disse innflytterne har dannet en slags overklasse, eller om de temmelig fort har gått opp i fangstfolkene, så har spørsmålet i denne sammenhengen en underordnet betydning. Men de slutningene vi har kommet fram til om folkeflytninger og kulturinvasjoner til buplassene, kan foreløpig ikke bli annet enn svært teoretiske — i beste fall en fruktbringende arbeidshypotese. Som hovedresultat må vi se den ting at vi har påvist hvordan de gamle flintplassformene fra eldre steinalder og først og framst Nøstvet-øksa, lever i buplasskulturen helt inn i dolktid. Dette kommer vel egentlig ikke overraskende nå i dag, særlig da en har konstatert en liknende utvikling av buplasskulturene i andre nordiske land. Til og med i Danmark har Becker kunnet følge Ertebøllekulturen ned i dolktid, „men ganske visst i en merkelig afbleget Form“ (43). Men om vi kan dra mange paralleller med buplassen fra Ordrup Næs, er det likevel et uhyre viktig forhold som skiller Ertebøllekulturen i slutten av steinalderen fra buplasskulturen på Møre i dolktida. Mens Ordrup Næs-kulturen er den siste utløper av tradisjonene fra Danmarks jegerkultur i eldre steinalder som forsvinner sporløst med disse siste fangstfolkene, danner buplasskulturen fra Møres kyststrøk grunnlaget for den eiendommelige blandingen av fangst- og jordbrukskultur som vi finner igjen i bondesamfunnet særlig i de vestlige og nordlige kyststrøkene, men også ellers i landet vårt helt ned i historisk tid.

RÉSUMÉ EN FRANÇAIS

Les sites de la fin du Néolithique à Møre.

Signalons d'abord que cette étude, exécutée en 1944 et par suite des difficultés dues à la guerre, se base sur l'inventaire des trouvailles publié dans « Det Kongelige Norske Videnskabselskabs Skrifter », Trondheim. Or, une grande partie des sites en question, datant des deux dernières périodes du néolithique nordique (Montelius 3 et 4) sont des gisements en surface, un fait qui nous force à envisager avec une certaine réserve les résultats obtenus en attendant que des recherches plus étendues et plus systématiques soient exécutées. Toutefois, les fouilles déjà réalisées par A. Bjørn et A. Nummedal donnent des indications assez rassurantes pour la justesse de nos résultats.

L'étude a porté principalement sur les gisements néolithiques de Møre — région côtière à l'ouest de Trondheim extrêmement riche en sites et trouvailles archéologiques. Ceux ci, datant d'un âge relativement récent, appartiennent à une civilisation de chasseurs-pêcheurs. L'impression la plus frappante est que leur outillage renferme en partie des formes très anciennes comme le « pic » de Nøstvet (fig. 3), le tranchet (fig. 2) et le burin. Ces formes survivent jusqu' à la fin du néolithique aux sites de Møre. Les pointes de flèche en silex avec un seul tranchant au dos plus ou moins rabattu (fig. 1), ou bien faites seulement d'une lame, ont même été utilisées à l'âge du bronze. Au contraire, la pointe de flèche à tranchant transversal n'apparaît pas dans nos gisements. Quant aux haches en pierre, on en trouve un groupe très important dont les formes diverses semblent dérivées du « pic » de Nøstvet. D'autres formes: la hache en coupe transversale rectangulaire (« hache de Vestland »), « la hache de Vespestad » et « la hache de Sandshamn » (fig. 4) et aussi les outils en schiste (fig. 5) doivent leur apparition à Møre aux influences de la culture arctique. Il en existe un centre très important dans la région côtière du

Nord-Trøndelag, au nord-est de Møre, et il est évident que ce district a été un véritable carrefour d'influences diverses de la culture arctique, d'une part venant de la Suède du Nord et, d'autre part des districts tout au Nord de la Norvège.

Déjà à la deuxième moitié de la période précédante (3ème pér. néolithique de Montelius) apparaissent à Trøndelagen les haches, dites à sommet épais, en silex ou en pierre (Tab. VI) et les haches d'arme naviformes. Ces outils, appartenant à une première vague de tribus de pasteurs-agriculteurs venus du Sud et de l'Est de la Scandinavie, se répandent dans les districts intérieurs du pays mais font entièrement défaut dans l'outillage des sites littoraux. Au contraire, les poignards (Tab. VII, fig. 2) et les faucilles en silex, apportés par une deuxième vague de tribus étrangères et datant de la dernière période néolithique, abondent nettement en ces de dernières régions.

D'autres faits, tels que la présence d'ossements d'animaux domestiques dans les gisements sous abri, et la présence de pièces votives — tous datant de cette dernière période, nous permettent de penser que la première invasion de la civilisation à haches naviformes dans cette région de la Norvège n'a guère réussi à étendre son influence que dans les districts intérieurs de Trøndelagen, tandis que la seconde vague de tribus venant du Sud et de l'Est et apportant cette fois-ci la civilisation de la fin du néolithique de la Scandinavie du Sud, a dû réaliser l'occupation de la côte en se mêlant à l'ancienne population.

L'union de ces deux civilisations différentes formera une culture particulière, basée à la fois sur la chasse, la pêche, l'élevage et probablement aussi sur l'agriculture, et qui dominera la préhistoire de ces pays jusqu'aux temps historiques.

FORKORTELSER

T.V. S. = Trondhjems Videnskabselskabs Skrifter.

T. M. T. = Trondhjems Videnskabselskabs Museums tilvekstfortegnelser.

A.W.B. = A. W. Brøgger: Den arktiske stenalder i Norge, Kristiania, 1909.

NOTER

- ¹ A.W. Brøgger: Det norske folk i oldtiden. Oslo 1925. A. Bjørn: Til Bronsealderproblemet i Norge. Tr. Mus. årsh. 1925. G. Gjessing: Stein-bronsealder. Viking 1944. H. Shetelig: Norges forhistorie. Oslo 1925. H. Shetelig: Primitive tider i Norge. Bergen 1922. ² G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge. Oslo 1942. ³ Johs. Brøndsted: Danmarks Oltid I. København 1938. ⁴ A.W. Brøgger: Vistefundet. Stav. Mus. årsh. 1907. ⁵ H. Egenæs-Lund: Dengang våre forfedre bodde i huler og hildre. Naturen 1940. ⁶ Aug. Brinkmann og H. Shetelig: Ruskeneset. Norske Oldfunn III. ⁷ Johs. Bøe: Skipshellaren på Straume i Nordhordaland. Bergen 1934. ⁸ A. Nummedal: En stenalders boplass ved Molde. Viking 1937. ⁹ H. Gjessing: Rogalands steinalder s. 28 og s. 31. Stavanger 1920. ¹⁰ A. Bjørn: Stenaldersboplasserne på Allanget i Kristiansund, s. 43, T.V.S. 1920 nr. 7. ¹¹ Helge Gjessing: Rogalands steinalder s. 30. ¹² Th. Petersen: Trondhjems Museums tilvekst 1925 s. 20. T.V.S. 1925 nr. 3. ¹³ G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge s. 441. ¹⁴ K. Rygh: Trondhjems Museums tilvekst 1911 s. 29. T.V.S. 1911 nr. 5. ¹⁵ Th. Petersen: Trondhjems Museums tilvekst 1926 s. 7. T.V.S. 1926 nr. 3. ¹⁶ A. Bjørn: Stenaldersboplasserne på Allanget i Kristiansund. ¹⁷ A. Bjørn: L. c. s. 23—26. ¹⁸ A. Bjørn: Stenaldersstudier s. 27. Vid. Selsk. skr. II 1924, nr. 5. A. Bjørn: Træk av Søndmørs steinalder s. 17. B. Mus. årb. 1919—20, nr. 3. ¹⁹ O. Rydbeck: Hava den äldre steinalderens redskapsformar levat kvar ändå i gånggriftstiden? Fornvännen 1920. ²⁰ G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge s. 450. ²¹ G. Gjessing: Trænfunnene s. 112. Oslo 1943. ²² A. Nummedal: Dalehellaren og Valseshulen. T.V.S. 1910 nr. 11. ²³ Johs. Bøe: Til høgfjellets forhistorie s. 76. B. Mus. skr. nr. 21, Bergen 1942. ²⁴ G. Gjessing: Trænfunnene s. 124. ²⁵ A. Nummedal: Yngre steinaldersfunn fra Nyelven og Karlebotn II, s. 2, U. O. årb. 1937. ²⁶ K. Fægri: Studies on the Pleistocene of Western Norway III, Bømlo. B. Mus. årb. 1943 nr. 8. ²⁷ K. Fægri: l. c. s. 59. ²⁸ G. Ekholm: Studier i Upplands bebyggelseshistoria I. Uppsala, 1915, s. 55. ²⁹ G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge, s. 40. ³⁰ K. Fægri: Studies on the Pleistocene of Western Norway III, Bømlo s. 68. ³¹ G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge s. 138 og s. 165. ³² G. Gjessing: l. c. s. 169. ³³ G. Gjessing: l. c. s. 478. ³⁴ G. Gjessing: l. c. s. 81. ³⁵ J. E. Forssander: Die schwedische Bootaxtkultur s. 121. Lund 1933. ³⁶ J. E. Forssander: l. c. s. 26. ³⁷ G. Gjessing: Yngre steinalder i Nord-Norge s. 482. ³⁸ A. Nummedal: Dalehellaren og Valseshulen. ³⁹ Th. Petersen: Hestneshulen. T.V.S. 1910 nr. 2. ⁴⁰ A. Nummedal: Bopladsfunn på Halmøy og Dønna. T.V.S. 1919—20, nr. 5. ⁴¹ K. Fægri: Zür spätquartären Geschichte Jærens. B. Mus. årb. 1935. ⁴² K. Fægri: Studies on the Pleistocene of Western Norway III, Bømlo s. 68. ⁴³ C. J. Becker: En Stenalders Boplads paa Ordrup Næs s. 273, Aarb. 1939.

Charlotte Blindheim

NORSK

ARKEOLOGISK LITTERATUR

1946—47

Oversikter over Norsk arkeologisk litteratur er stilt sammen av W. P. SOMMERFELDT: Norsk arkeologisk litteratur 1814—1913 (Oldtiden, B. V, Kra. 1905) og ANATHON BJØRN: Bibliographie des sciences préhistoriques en Norvège 1900—1935, Oslo 1936. Den siste fins også opptrykt i U. O. Årb. 1935—1936. Disse bibliografier er supplert ved litteraturlister i Viking B. I, 1937 og følgende bind, unntatt Viking VIII, 1944. I Viking blir det hvert år tatt inn en liste over det siste års arkeologiske litteratur. Redaksjonen er takknemlig for å bli underrettet om mulige feil og mangler.

BLINDHEIM, CHARLOTTE: Norsk arkeologisk litteratur 1946—47. (Viking 1947, s. 269—272.)

— Vikingetiden. Universitetets Oldsaksamlings små håndbøker utgitt ved samlingens bestyrer. Oslo 1948. Ill.

— Drakt og smykker. Studier i jernalderens drakthistorie i Norden. (Viking 1947, s. 1—139.)

BONDEVIK, KJELL: Studiar i norsk seghistorie. 123 s. Oslo 1948.

— Ovtru og mørkemakt på Vestlandet. (Syn og Segn 1948.)

FETT, PER: Eit stadnamn og ei naust-tuft. (Maal og minne 1947, s. 117—118.)

— Bergens Museums tilvekst av oldsaker 1947. (B. M. Årb. 1946/47. nr. 5.)

FISCHER, GERHARD: Middelalderen. Universitetets Oldsaksamlings små håndbøker utgitt ved samlingens bestyrer. Oslo 1948. Ill.

GJESSING, GUTORM: Some Problems in Northeastern Archaeology. (The American Antiquity, Vol. 13, No. 4. 1948, s. 298—302.)

— Kulturforskning og krise. („Samtiden“, desember 1947.)

- GJESSING, GUTORM: Mennesket er ett. Kulturforskning og kulturkrise. 116 s. Oslo 1948.
- GRIEG, SIGURD: Omkring Hellig tre konger. Kannene fra Heringstad: Heidal. (De Sandvigske Samlingers årbok 1913—46, s. 114—186.)
- HAGEN, ANDERS: Et skattefunn fra Ringnes. (H. H. T. årb. 1948, s. 15—20.)
- By i Løten. Et arkeologisk streiftog over et stort emne. (H. H. T. årb. 1947, s. 27—31.)
- Et utsnitt av ardens historie. (Hedmarksmuseet og Domkirkeoddens årbok 1945—47, s. 3—18.)
- HAGEN, ANDERS og ASLAK LIESTØL: Storhedder. (Viking 1947, s. 141—232.)
- HAUGE, T. DANNEVIG: Jern og stål i gamle dager. (Naturen 1947, s. 321—338.)
- HERMUNDSTAD, KNUT: Oldfunn i Nord-Aurdal. Eit forvitnelig gravfunn i Ranheimsbygdi. („Valdres“ 1947.)
- Var det dei 12 bøndene på Helestrønd som åtte bogahii m. m. på Kruk? („Valdres“ nr. 124, 1947.)
- På oppdagingsferd i Vangs vestfjell. („Valdres“ nr. 101 og 102, 1947.)
- HOLST, HANS: Myntfunnet fra Sløgstad. (B. M. årb. 1946—47, Hist. antikv. rekke nr. 4.)
- Universitetets Myntkabinett i året 1945. (Nord. Num. Årsskr. 1946.)
- Universitetets Myntkabinett i året 1946. (Nord. Num. Årsskr. 1947.)
- Svenske mynter og polletter i norske funn nedlagt etter år 1100. (Nord. Num. Årsskr. 1946.)
- HOLTSMARK, ANNE: Ísarnkol. (Maal og minne 1947, s. 119—123.)
- HOUGEN, BJØRN: Norsk nyttevev fra oldtiden til midten av 1600-årene. (Sigurd Grieg: Norsk tekstil I, s. 1—30.) Oslo 1948.
- JOHANSEN, ERLING: Noen oppgaver og problemer i forhistorisk forskning i Østfold. (Tidsskrift utgitt av Østfold historielag 1947, s. 24—29.)
- LIESTØL, ASLAK: Se Hagen, Anders.
- LINDQVIST, SUNE: Osebergmästarna. (Tor. Meddelanden från Uppsala Universitets Museum för nordiska jarnsaker 1948, s. 9—28.)

PETERSEN, JAN: Oldsaksamlingens tilvekst for 1946. (Stav. Mus. Årb. 1946, s. 145—170.)

PETERSEN, TH.: En kvinnegrav fra eldre vikingetid funnet på Finsås Småbruksskole. (Snåsa, Nord-Trøndelag.) (Melding 1945—46 fra Finsås Småbruksskole, ved Ivar Haraldseid. 1947, s. 19—21.)

— Et funn i nordre Grong, Nord-Trøndelag, fra en østeuropeisk betont bronsealder. (T. V. F., bd. XX, nr. 18, s. 66—69.)

— Trekk fra oldtidens bosetning i Fosendistriktene (Fosen Historielags årsskrift 1947, s. 1—13.)

SHETELIG, HAAKON: Eggjumhesten. (Fornvännen 1948, s. 50—51.)

VEEL, H. A.: De forsvunne middelalderkirker i Tune, Skjeberg og Råde. (Tidsskrift utgitt av Østfold historielag. 1948, s. 17—182.)

FORKORTELSER:

B. M. Å. = Bergens Museums Årbok.

Nord. Num. Årsskr. = Nordisk Numismatisk Unions Årsskrift.

T. V. F. = Det kgl. Norske Videnskabers Selskabs Forhandling, Trondheim.

H. H. T. årb. = Hamar og Hedmarks Turistforenings årbok.

Stav. Mus. Årb.: Stavanger Museums Årbok.

NORSK ARKEOLOGISK SELSKAP

Da referatet av representantskapsmøtet og generalforsamlingen 23. november 1947 stod i Viking 1947, vil det her bare bli gitt et utdrag av referatet fra en selskapstur til Østfold:

24. april 1948 ble medlemmene innbudt til en ekskursjonsreise til Østfold. Denne selskapsreise foregikk søndag 30. mai 1948 i busser fra Universitetsplassen i Oslo. Det var 120 deltagere.

Turen gikk først til Kråkerøy, hvor man beså boplasser fra yngre steinalder. Disse var utgravet av Erling Johansen, som ga en orientering for deltagerne etter at professor A.W. Brøgger først hadde talt om steinalder i sin alminnelighet. Etter besøket her samledes deltagerne på Kongsten fort ved Fredrikstad, hvor Fredrikstad kommune ga lunsj. Viseordføreren ønsket deltagerne velkommen til Fredrikstad. Preses takket Fredrikstad kommune for den meget vellykkede lunsj som kommunen holdt.

Man beså deretter helleristningene på Lille Borge, hvor konservator Sverre Marstrander orienterte. På Hornes besøktes den praktfulle bronsealderstrøysen. Her talte professor Brøgger for deltagerne om bronsealdermenneskene, deres liv og deres gravskikker.

Turen gikk deretter til Bjørnstad, hvor konservator Sverre Marstrander demonstrerte det berømte helleristningsskip.

Selskapsreisen sluttet på Borgarsyssel Museum, hvor det ble holdt festmiddag med bidrag av Sarpsborgs komune. Formannen i

Borgarsyssel Museums styre, stadsingeniør Fr. Wisløff, ønsket deltagerne velkommen. Preses i Norsk Arkeologisk Selskap, høyesterettsadvokat Henrik Bergh og generalsekretær professor dr. A.W. Brøgger holdt hovedtalene. Til slutt takket konservator Lauritz Opstad ved Borgarsyssel Museum, Norsk Arkeologisk Selskap fordi turen denne gang var lagt til Østfold.

Høyesterettsadvokat Henrik Bergh talte for byen og Østfold, som har rike fortidsminner. Det er glimt av disse vi har sett i dag, og de har vært av stor interesse for de lege medlemmer av Norsk Arkeologisk Selskap. Skjeberg fortjener et langvarig besøk, sa han, og det må være et fremtidsmål for de yngre medlemmene å gjennomføre det senere. Å gjeste Sarpsborg er i seg selv en interessant opplevelse, sa taleren, for her er vi på historisk grunn i potensert grad. Byen og omegnen har vist stor interesse for den rikdom av fortidsminner en har her, og det er med glede vi nevner de store bidrag som er gitt til arbeidet for å bevare disse minner, av de store bedrifter Borregaard og Hafslund. Han rettet en takk til Sarpsborg kommune ved varaordfører Sverre Andersen, og til Borgarsyssel Museum ved de tilstedeværende representanter.

Professor Brøgger sa i sin tale bl. a.: „Stadsingeniør Wisløff sa ett eller annet om at historien begynner her i Sarpsborg. Historien begynner ikke her, den begynner med Kråkerøymannen. Men vi arkeologer er så vant med å gå litt lettvtint fra det ene århundre til det annet, — vi passerer dem fort og er blitt så slepphendte med 1000-årene at vi tar det ikke så nøye med en påstand om at historien begynner her eller der. Vi har i dag reist gjennom mange årtusener, og det blir så ofte sagt at det som ikke er skrevet, det har ikke hendt.

Til det vil jeg igjen, som så mange ganger før, si at det som har hendt er mye mer enn det som er skrevet. Vi har sett mye i dag, men det er mye som er mer verdifult enda av det vi ikke har sett. En flekk i Østfold forteller mer enn hundrevis av andre steder ellers i landet.

Vi skal knytte samarbeid med det moderne liv som her har sine praktfulle eksponenter i Borregaard og Hafslund. I denne forbindelse må jeg få lov å fortelle om noe som hendte meg engang, sa taleren. Det gjaldt en montering i større format av steinalder- og bronsealderfunn, og vi trengte penger. Jeg skrev til generaldirektør Meidell og sa som så, at vi trenger 5000 kroner til dette, og Borregaard som ligger i landets fineste helleristningsdistrikt er forpliktet til å gi dem. — Pengene kom noen dager etter!

Taleren káserte så interessant om Olav den hellige, som han hadde viet mange års studier. Det er sant, sa han, at hans drømmer om et kongerike kom fra Borg. Men herfra kom også hans sorg over nederlaget.

„Vi er lykkelige når vi blir møtt med interesse i vårt arbeid, sa taleren, men den *innerste* grunnen til at vi gleder oss over vårt arbeid med utforskningen av Norges historie og at dette arbeid blir møtt med interesse, er nok gjemt i de ord som Olav sa: „Det faller meg inn at jeg har mangen en dag vært glad i dette landet.“ Måtte dere bli glad i alt dette som her finnes utenfor stuedøren på samme måte som dere er glad i alt annet som hører landet og oss til, som dere er glad i arbeidet, glad i maskinene. Her har dere Borregaard, her har dere Arne Meidell, som ikke bare tenker på maskinene, men også på fortidsminnene; her har dere Hafslund, her har dere Borgarsyssel Museum. La helleristningene tale, og la forståelsen av det som er verdifullt fra vår historie ikke bare komme fra Olav den hellige og hans tid, men også fra de grå svabergene i Østfold.“

1. november 1948.

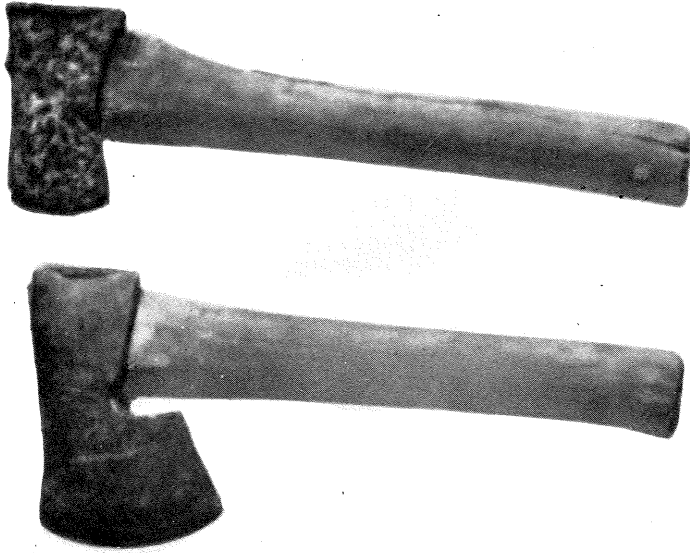
For styret:

Henrik Bergh.

A. W. Brøgger.

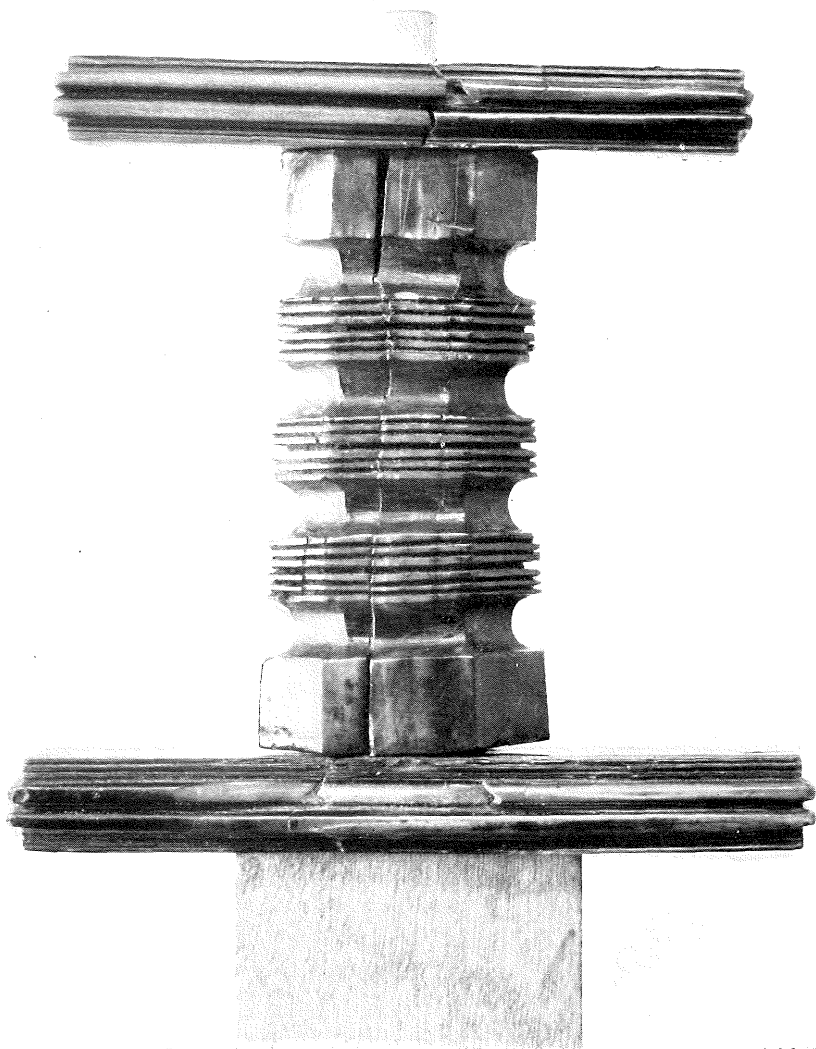
T. Dannevig Hauge.

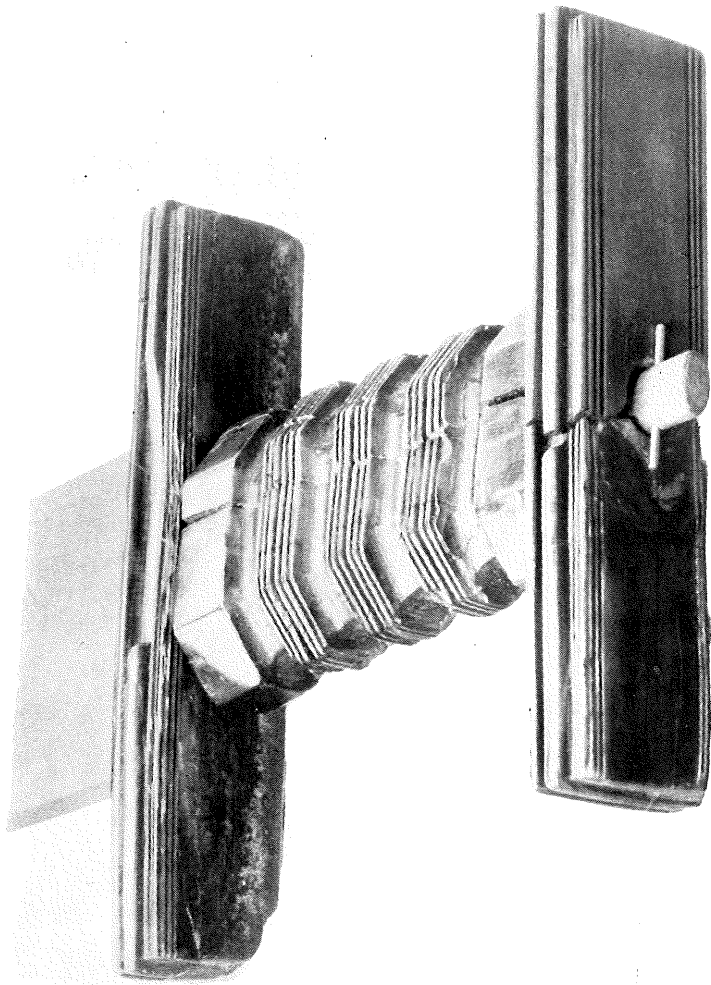

Øvste øks: *Galdeøks* frå garden Klosbøle i Nord-Aurdal, like ved Sør-Aurdal grense. Namnet er helst brukt i Sør Aurdal.

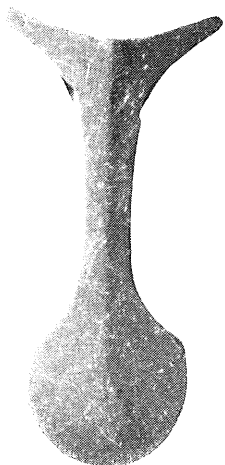
Nedste øks: *Buøks* frå garden Garli i Nord-Aurdal. Elles var namnet nytta både i Vang og Slidre. Båe vart nytta i lauvingi. Snautt $\frac{1}{5}$ storleik.

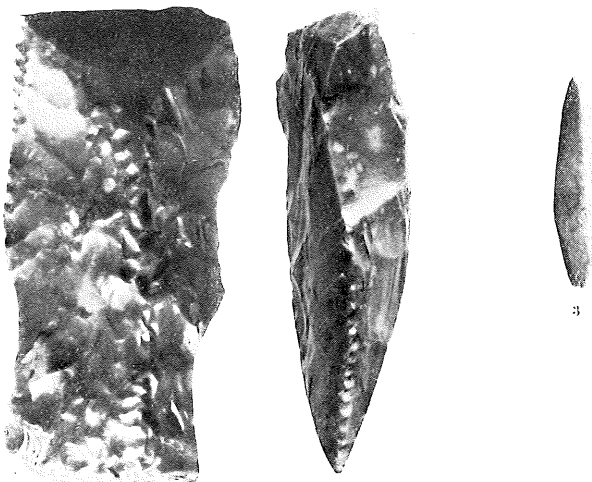
Sverdfeste av hvalrosstann fra Sundsvall.

Sverdfeste av hvalrosstann fra Sundsvall 4/5.

1

2

3

1. Hengesmykke av skifer $\frac{1}{n}$. Helgestø, Verøy.
2. Grepet av en flintdolk omdannet til meisel $\frac{1}{n}$. Eikrem, Autra.
3. Pilespiss av skifer $\frac{1}{n}$. Kjørsvik, Fræna.

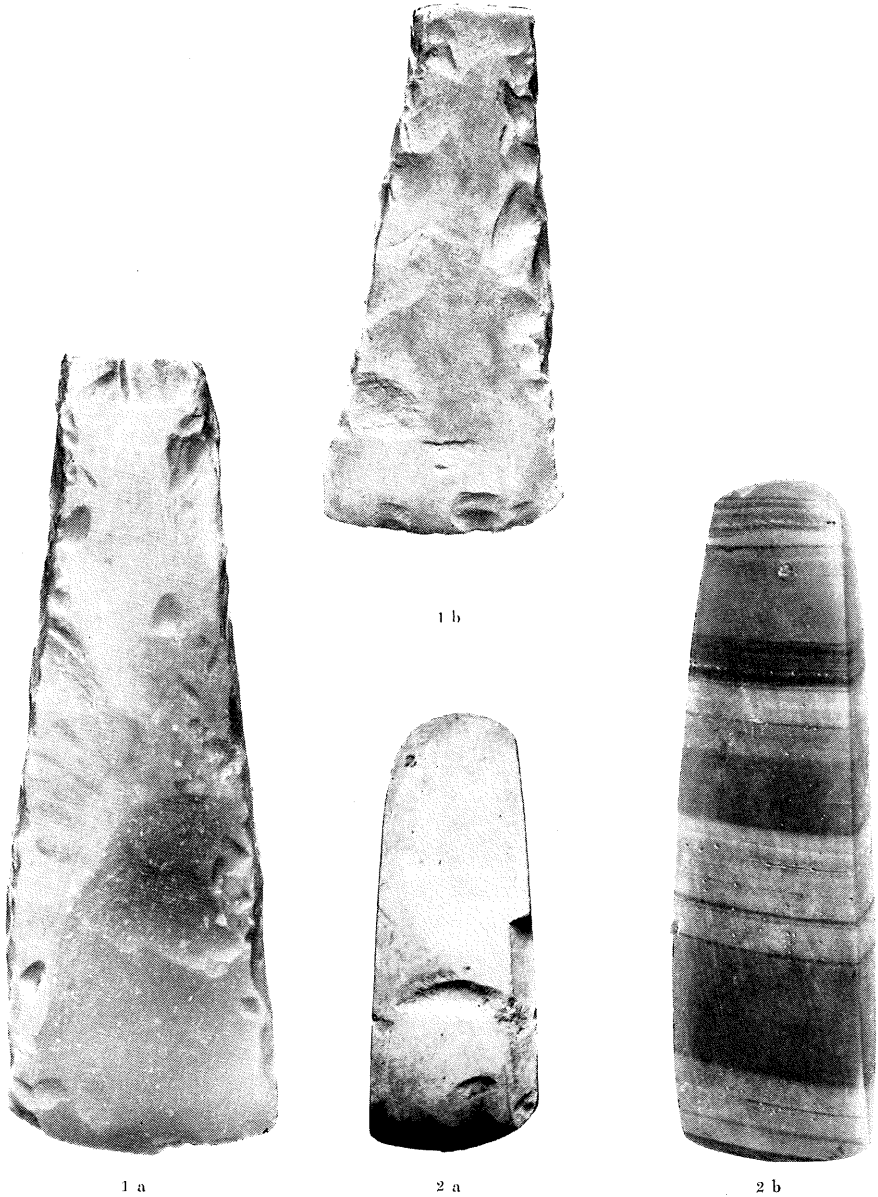

1

2

1. Slipt Nøstvetøks av grønnstein $\frac{1}{2}$. Allanenget, Kristiansund.
2. Tynnbladet flintøks $\frac{1}{2}$ Tautra, Austra.

1 a. Tjukknakket flintøks. b. Breidegget flintøks. Begge $\frac{2}{3}$, Eidet, Aure.
 2. Tjukknakkete steinøkser. a. Skogum, Breistrand i Øksnes, Nordland. b. Vik, Sør-Flatanger, Nord-Trøndelag.

1. Spydspiss av flint $\frac{2}{3}$. Rødven, Veøy.

2 a og b. „Mandelformete flinter“ $\frac{2}{3}$. Heggdalsvik, Otterøy.

